

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT — 1972

A TARTALOMBÓL

CSORBA GYÖZÖ
MAKAY IDA
PARDI ANNA
SIMON ISTVÁN
TANDORI DEZSŐ
VERSEI

*

ANTAL GÁBOR
CZAKO GÁBOR
ILLES ENDRE
KOLÓZSVARI
GRANDPIERRE EMIL
SIKLOS LÁSZLÓ
SZEPPRÓZAJA

*

BERTHA BULCSU:
INTERJU ILLES ENDRÉVEL
BODRI FERENC:
KEPZŐMŰVÉSZETI KRÓNIKA

FODOR ANDRÁS:
CSORBA GYÖZÖRŐL

GALSAI PONGRÁC:
TERSÁNSZKYADAK

HALLAMA ERZSÉBET:
LATOGATÁS
BORS ISTVANNAL
ÉS HONTY MÁRTÁNAL



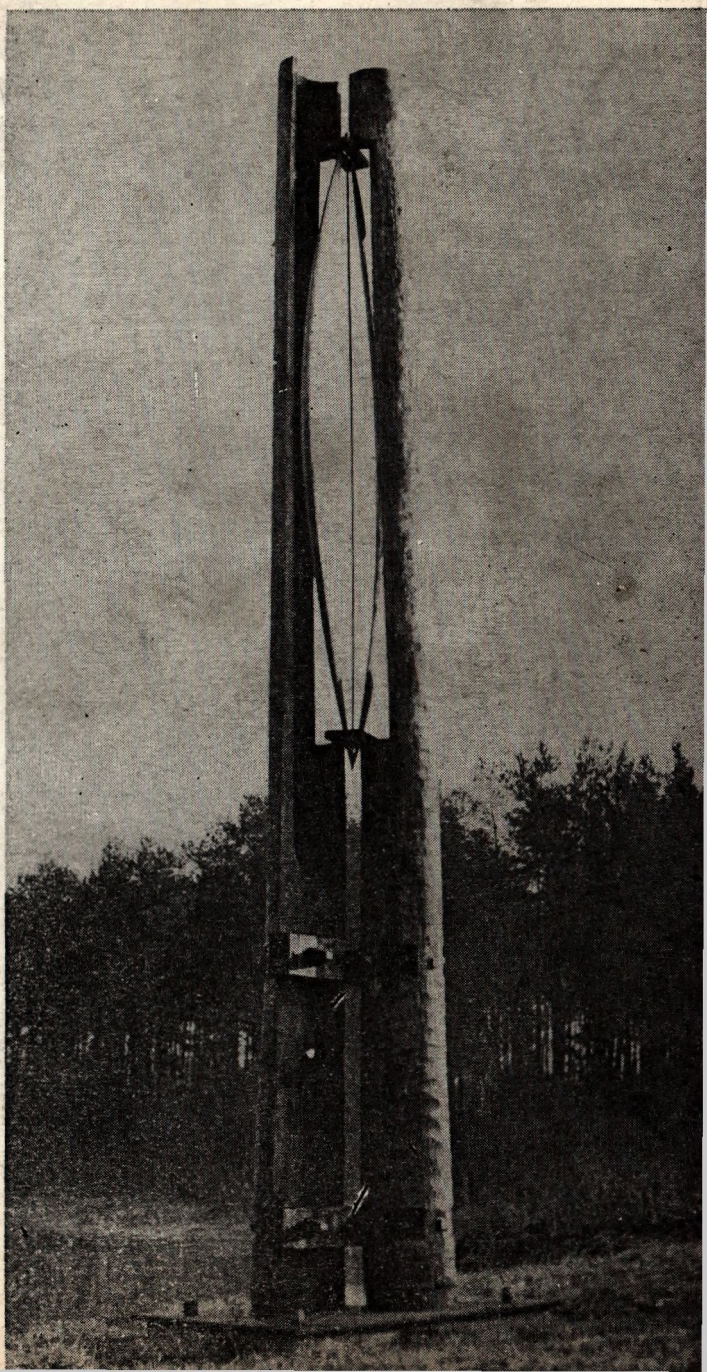
6

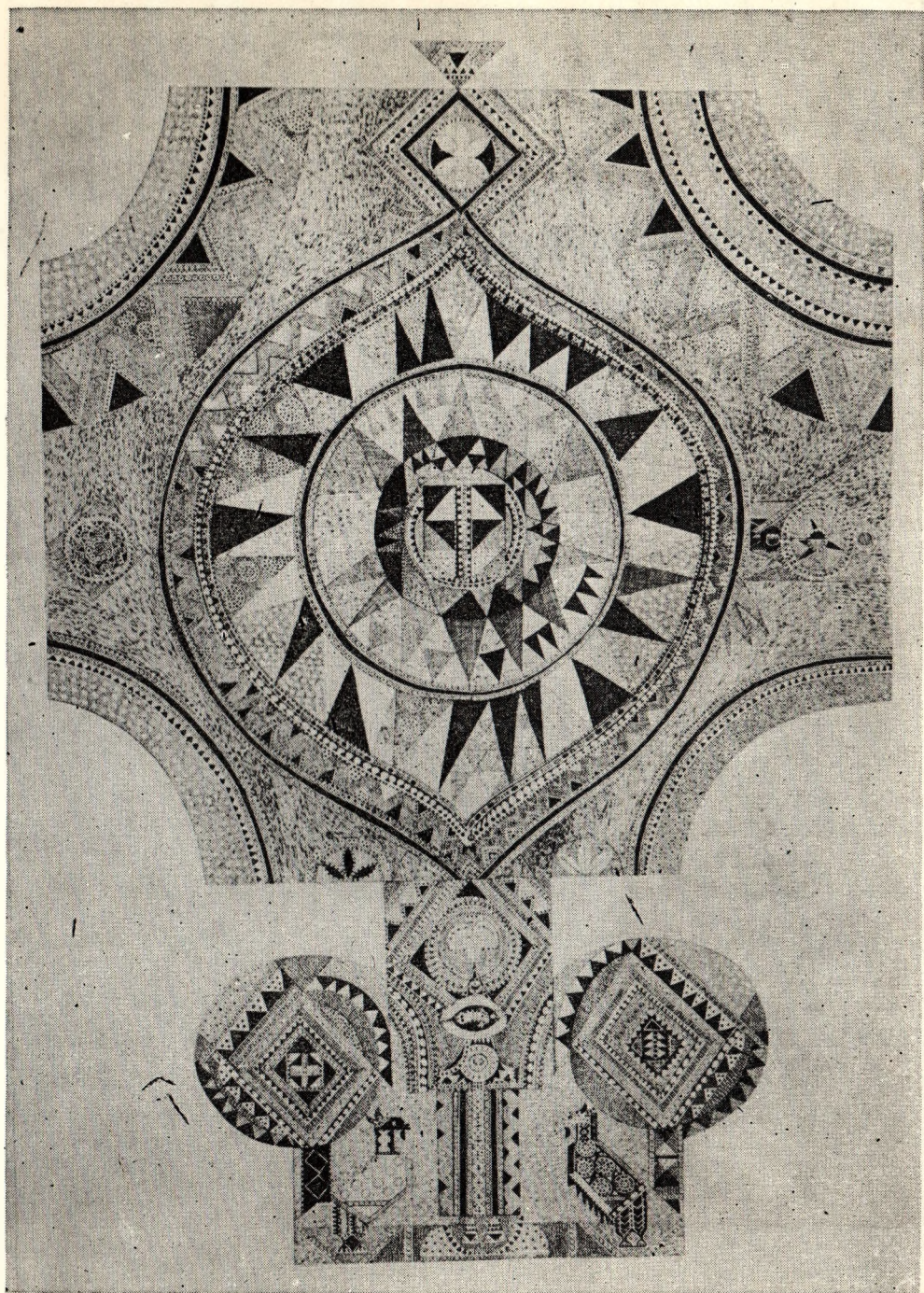
SZÁMUNK SZERZŐI:

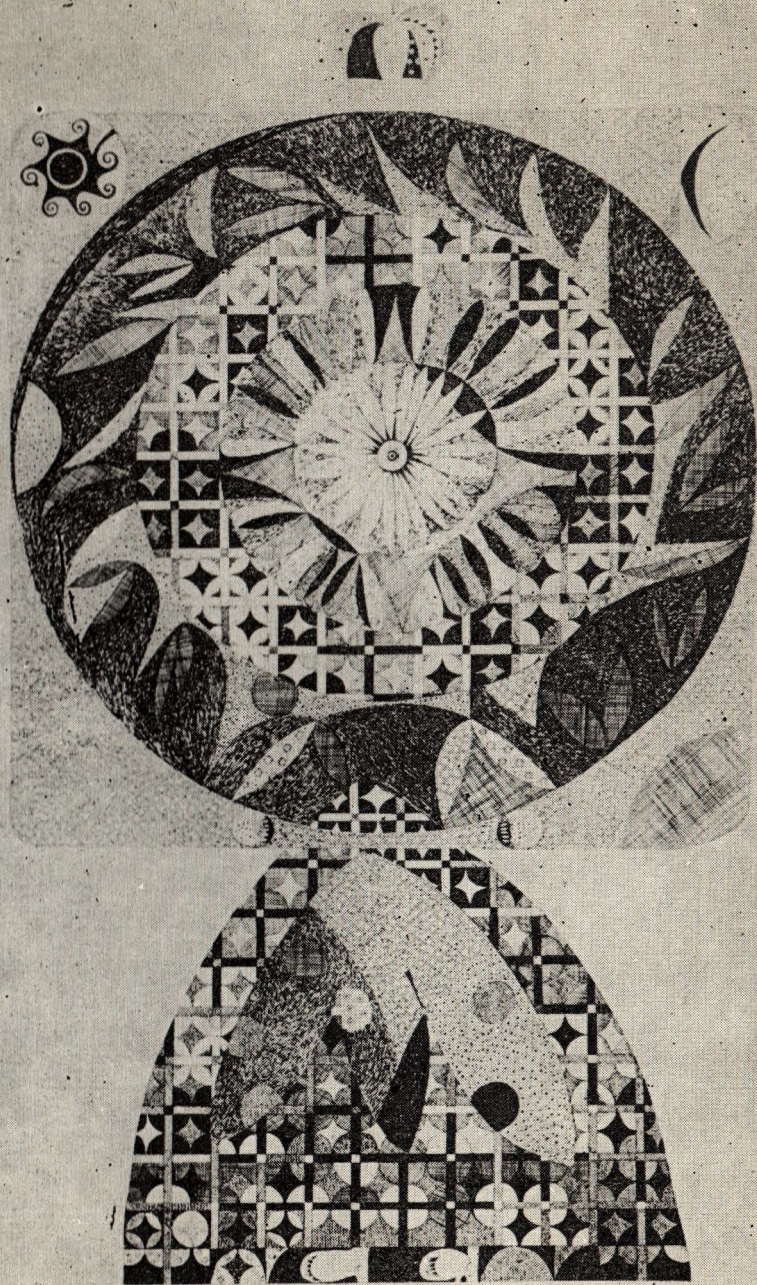
ANTAL GÁBOR
ARATÓ KÁROLY
BARDOSI NÉMETH JÁNOS
BENKŐ ATTILA
BENKŐ AKOS
BERTHA BULCSU
BODRI FERENC
CZAKÓ GÁBOR
CSORBA GYÖZÖ
DOBRENTAI KORNÉL
FODOR ANDRÁS
FUTAKY HAJNA
GALSAI PONGRÁC
HALLAMA ERZSÉBET
ILLÉS ENDRE
KOLOZSVÁRI
GRANDPIERRE EMIL
LAZÁR ERVIN
MAKAY IDA
PARDI ANNA
PARTI NAGY LA'OS
PÉNTÉK IMRE
POMOGÁTS BÉLA
SIKLÓS LÁSZLÓ
SIMON ISTVÁN
SIMON ZOÁRD
TANDORI DEZSŐ

KÉPEK:

BORS ISTVÁN
HONTY MÁRTA
MÖSER ZOLTÁN







JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

XV. ÉVFOLYAM 6. SZÁM

1972. JÚNIUS

TARTALOM

BERTHA BULCSU: Interjú Illés Endrével - - - - -	483
ILLES ENDRE: Máli (<i>Vázlat, krétával, Lesznai Annáról</i>) -	494
CSORBA GYÖZÖ versei: Ő, Kívül, Csak a kereszten, Vár- hatok jót, Sokáig tart - - - - -	498
FODOR ANDRÁS: Csorba Győzőről - - - - -	500
SIMON ISTVÁN: Száz iramló nyári sor (vers) - - - - -	506
SIKLÓS LÁSZLÓ: Egy utca magánélete (elbeszélés) - - -	508
CZAKÓ GÁBOR: A gyufa (elbeszélés) - - - - -	518
ANTAL GÁBOR: Toledo (elbeszélés) - - - - -	524
KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE EMIL: Az utolsó hullám (regény, IX. rész) - - - - -	533
MAKAY IDA versei: Nem fájhat, Az oldó szót - - - - -	540
PARDI ANNA versei: A boldogságról, November - - - -	541
PÉNTEK IMRE versei: Szökésben, Vád-dal - - - - -	542
BENKŐ ATTILA versei: Freskó, Barokk, Mit is - - - - -	543
HALLAMA ERZSÉBET: Látogatás Bors Istvánnál és Honty Mártánál - - - - -	544
BODRI FERENC: Képzőművészeti krónika - - - - -	548
DÖBRENTAI KORNÉL: Nagyasszonyom (vers) - - - - -	554
TANDORI DEZSŐ: „S gyorsan, anyám, mert nagyon sietek” (vers) - - - - -	555
BENKŐ ÁKOS: Arcképvázlat Deák Ferencről - - - - -	556
GALSAI PONGRÁC: Tersánszkyádák - - - - -	561
PARTI NAGY LAJOS versei: Feltámadás, Céllovölde - -	567
FUTAKY HAJNA: Déry Tibor: Képzelt riport egy amerikai pop-fesztiválról - - - - -	568

ARATÓ KÁROLY: Sobor Antal: Heten a hídon	- - - -	570
LAZÁR ERVIN: Hallama Erzsébet: Cik-cakk	- - - -	571
POMOGÁTS BÉLA: Bertha Bulcsu: Meztelen a király	- -	572
BÁRDOSI NÉMETH JÁNOS: Czine Mihály: Szabó Pál	- -	574
SIMON ZOÁRD: Almási Miklós: A látszat valósága	- -	575

KÉPEK

HONTY MÁRTA: Tavasz-ünnep (gobelin-terv)	- - - -	493
Napforduló (gobelin-terv)	- - - -	507
BORS ISTVÁN: Falu	- - - -	523
Memento, 1514 (részlet)	- - - -	547

Műmelékleken

- 1-2. Illés Endre-portrék
(MÓSER ZOLTÁN fotói)
3. BORS ISTVÁN: Memento 1514 (részlet)
4. HONTY MÁRTA: Altató

A borítón

1. BORS ISTVÁN: Vízparti formák
- 2-3. HONTY MÁRTA: Népszokások
Megszemélyesített nyár
4. BORS ISTVÁN: Ismeretlen erdősz

J E L E N K O R

A Magyar Írók Szövetsége Dél-dunántúli Csoportjának lapja

Megjelenik havonta

Főszerkesztő: SZEDERKÉNYI ERVIN

Szerkesztő: PAKOLITZ ISTVÁN

Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V. Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-32, 50-80. F. k.: Braun Károly

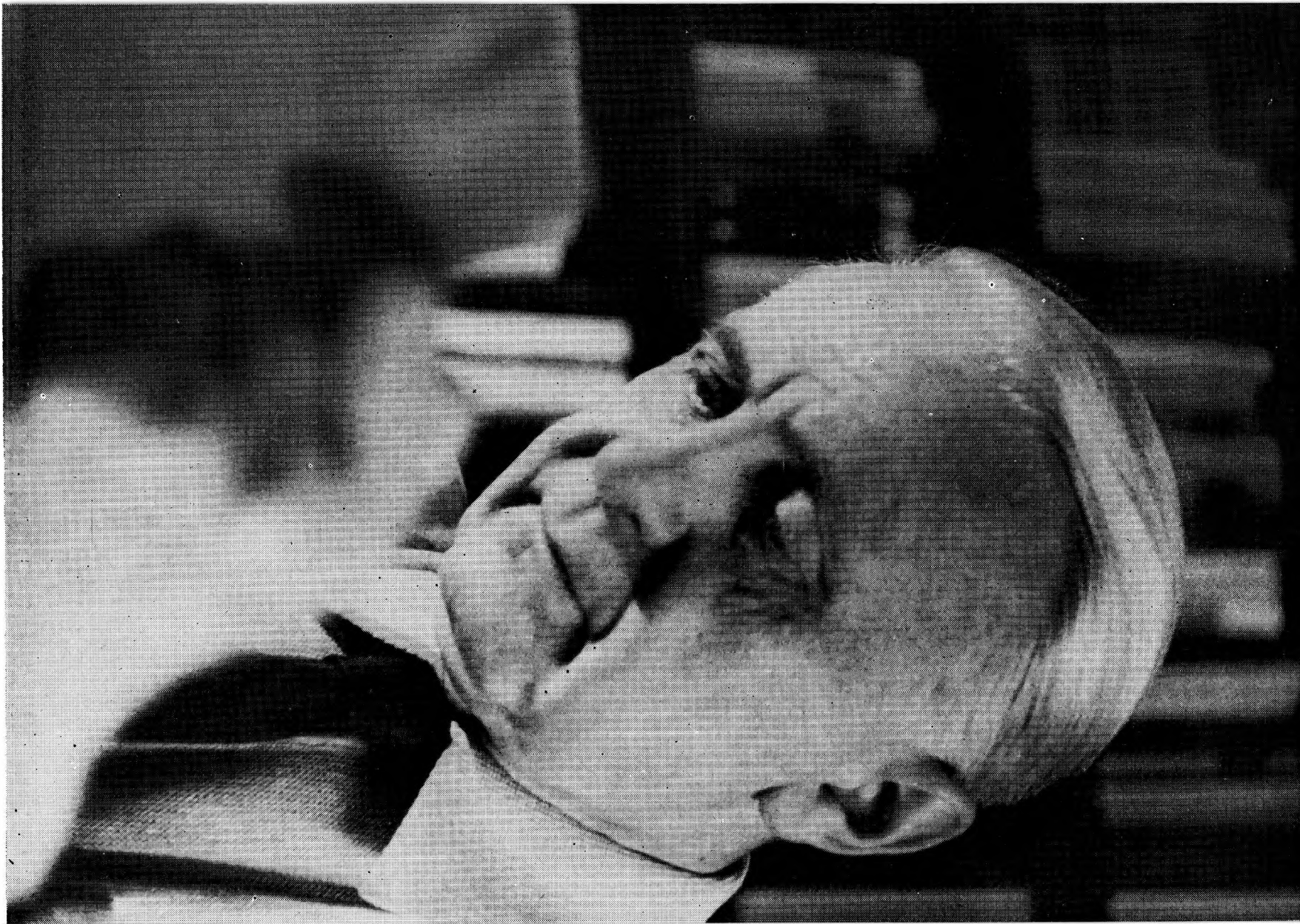
Szerkesztőség: Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Telefon: 13-05.

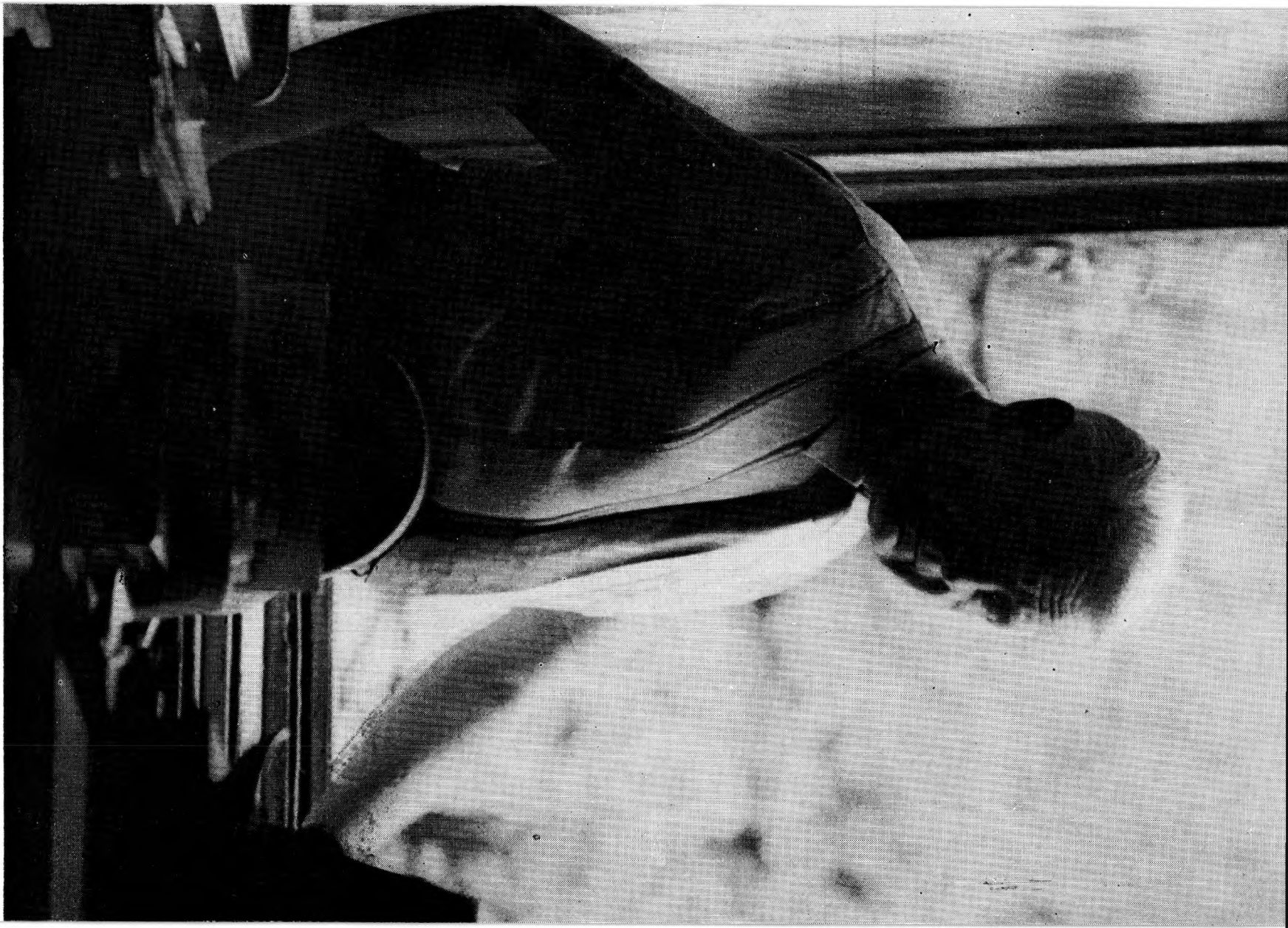
Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Terjeszti a Magyar Posta, Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlapirodájánál. (Budapest, V., József Nádor tér 1.) Evi előfizetési díj 72,- Ft. Egyéni előfizetési csekk számla száma 60 068. Közületi előfizetési csekk számla: 61 066, vagy átutalással az MNB 8. fióknál vezetett egy számlára.

72-1999 Pécsi Szikra Nyomda — F. v.: Melles Rezső

Index: 25.906





Interjú Illés Endrével

A hajdani New York palota negyedik emeletén van az irodája. Én is a házban dolgozom, így naponta össze kellene találkoznunk a liftben, a lépcsőházban, a büfében, de soha nem találkozunk. Fél év is elmúlik, mire véletlenül megpillantottam elegáns, választékos szürkékbe öltözött alakját. Pedig Illés Endre jelen van. A házban is, kulturális közéletünkben is. Hetven éves korában is aktív író, könyvei jelennek meg, a darabjait játsszák a színházak, s a napilapok tárcarovatában versenyre kel a legfiatalabbakkal. Közben mint a Szépirodalmi Könyvkiadó igazgatója, sok fiatal íróat indít útjára, minden tehetséget felkarol, támogat. Illés Endrével csak személyesen nehéz találkozni. Észrevétlenül tud megérkezni és távozni. Láthatatlansága már-már legendás. Van valamilyen misztikus, belső tulajdonsága. Úgy tűnik, átléphetetlen delejes kör övezi. Sokan azt mondják, hogy a műveltség páncélja védi a testét... Lehetséges... Illés Endre a világ elé tárja a műveit, a közért, az emberekért cselekszik, de ő maga a háttérben marad. Az emberek viszont azt kérdeik: Milyen színű a vére? Mennyit szenvedett a teste? Enni szokott? – Titok Úr személye nagyon sok embert foglalkoztat. – Csütörtökhelyen született 1902. június 4-én. Pályája, úgy tűnik, töretlen és egyenletesen emelkedő. A harmincas években már tekintélyes kritikus, a Nyugat rangos munkatársa. Kitűnő novelláival és első drámáival a negyvenes években hódította meg a közönséget. Korán, először 1937-ben, majd másodszor 1939-ben kapta meg a Baumgarten-díjat. Írói sikereit azóta újabb díjak és érmek jelzik. 1962-ben József Attila-díjjal, 1963-ban Kossuth-díjjal tüntették ki. 1969-ben megkapta a főváros Pro Arte aranyérmét. Legutóbb, 1970-ben az Elnöki Tanács a Munka Érdemrend arany fokozatával fejezte ki elismerését Illés Endrének. Művei: Törtetők (karikatúra, 1941); Zsuzsa (elbeszélések, 1942); Méreg (dráma, 1942); Egyszárnyú madarak (mesejáték, 1943); A mostoha (színmű, 1946); Kevélyek (elbeszélések, 1947); Hazugok (vigjáték, 1949); Történet a szerelemről és a halálról (1957); Krétarajzok (tanulmányok, 1957); Trisztán (dráma Vas Istvánnal, 1957); Hamisjátékosok (regény és elbeszélések, 1958); Vörös és fekete (dráma Stendhal regényéből, 1958); Türelmetlen szeretők (színmű, 1959); Homokóra (komédia, 1961); Kettős kör (elbeszélések, 1962); Rendetlen bűnbánat (dráma Vas Istvánnal, 1963); Aki szeretni gyáva (színmű, 1965); Gellérthegy éjszakák (tanulmányok, 1965); Száz történet (kisregények és novellák, 1966); Színház (tizenegy dráma, 1967); Írók, színészek, dilettánsok (esszék, 1968). Illés Endre életmű sorozatának is megjelent már az első öt kötete: Szigorlat (elbeszélések, 1969); Szakadékok (elbeszélések, 1969); Krétarajzok (esszék, kritikák, tanulmányok, 1970); A töviszúró (kisregények, színmű, 1971); Árnyékrajzok (tanulmányok, 1972). Az életmű sorozattól függetlenül jelenik meg a Hármaskönyv (novellák, Stendhal-tanulmányok s a Fesett egek című dráma, 1972). Illés Endre fordította magyarra Stendhal **Vörös és fekete**, Vörös és fehér, valamint a Pármai kolostor című regényeit, Maupassant novelláinak nagyobbik felét és Camus Caligula című drámáját. Mint szerkesztő is kultúrmissziót teljesített, ő válogatta a Magyar Elbeszélők első négy

kötetét a Parnasszus kiadás számára, ő ásta elő jórészt a Budapesti Napló és a Hét megsárgult példányaiból Csáth Géza novelláit, s rendezte a kötetet (A varázsló halála) sajtó alá.

Úgy képzeltem, hogy Illés Endre egy kertes villában lakik. De nem... Kopott, gellérthegyi bérház legfelső emeletén bukkanak a lakására. Csenge-tek, ajtót nyit, bemutatom Móser Zoltán fotóművészt, majd mindketten bemutatkozunk a ház asszonyának is. A tágas, könyvespolcokkal bélelt előszobából egyenesen a dolgozószobába lépünk. A szoba hatalmas. Körben könyvespolcok, a polcokon legalább hatezer kötet. Szűrt, délutáni fények. Az ablakon át csak sejlik az udvar, s a szomszédos háztetők, mivel a keretekben okkersárga, halványzöld és fehér katedrálüveg feszül. Az ablak előtt csipkefüggöny, az ajtók előtt földig érő drapériák. Egy nyitva felejtett ajtón át a szomszéd szobába látni. Úgy tűnik, az is hasonló. De maradunk Illés Endre dolgozószobájában. Az ablak előtt zsúfolt, használaton kívül rekedt íróasztal, jobbra a polcok előtt rádió, kis asztal, magas hátú francia fotelok, és a sarokban egy alig látható televízió. A másik oldalon írőpolc, nikkelezett létra, asztal, biedermeier székek, fotelok. Az ajtó közelében tempán bíborló heverő, mögötte újabb polc, hanglemezekkel, a polc felett kicsi, mozdulatlan ingaóra. A falon, s a könyvespolc elé akasztva sok kép; Bernáth Aurél, Kádár Erzsébet, Márffy Odön, Szőnyi István festmények, Borsos Miklós rézdomborítása, s a polcok szélén Borsos-érmek. A polcokon vaskos művészeti könyvek, a legújabb, legmerészebb törekvések. Illés Endre követi a pillantásomat és megszólal:

– Tág skálán szeretem a festészetet is...

A szobában szinte félhomály van, s a fáradt rőt szín az uralkodó. Barna a cserépkályha, kopottas rőt-barnákat sugároznak a székek s a perzsaszőnyegek. A szoba közepén nagy a tér, sétálni lehet... Akár egy trónterem... De a trón hiányzik.

– Nem szeretem a zsúfoltságot – mondja Illés Endre, s már-már élvezi csodálkozásomat. De valójában nem tud örülni kíváncsi, kutató pillantásaimnak, mert Móser már kábelokat húz át a szobán, ablakot nyit, villogtat... Illés Endre, ha tehetné, most tényleg láthatatlanná válna, de nem teheti. – Francia vörösborral és jugoszláv Sljivovicával kínál bennünket. Nehezen nyílik a francia Beaujolais, s amikor kinyílik, feldől az üveg, s néhány kortynyi drága nedű a parkettra loccsan. Móser feltörli, Illés Endre szenved közöttünk. Megérttem... Illés Endre is megért minket. Udvarias, átkiált a másik szobába:

– Livia, maga mit választ?

A ház asszonya a Beaujolais-t választja, Illés Endre, Móser és én Sljivovicával kezdjük. Móser lefényképezi a szép arcú, idős író az ablak előtt, az asztal mellett, pohárral a kézben és pohár nélkül. Illés Endre közben az italokról beszél:

– Csak kétféle francia vörösbort ismerek közelebből, egyik a Beaujolais, másik a Saint Julien. A Sljivovicát is szeretem. Nemrég meghívtak Szabadkára. Az egész honoráriumomat Sljivovicába fektettem... A határon bizony nem volt könnyű... Ez az utolsó üveg... – mondja és felhajtja a kupicát.

A gyanakvó olvasóknak máris jelenthetem, hogy Illés Endre vére sötét-piros.

– Az ital azért jó, mert elaltatja az ember valóságérzékét. Írás, vita és olvasás közben nem iszom, csak beszélgetés közben – mondja.

– *Úgy tudom, neked van egy macskád...*

– Szeretem a szép mozgást. Szeretem a tigrist, az oroszlánt, a köszáli zergét. De őket csak filmen szerethetem. Szeretem a nagyon szép, közömbös mozgást – ezért szeretem szobámban a macskát. Órákig elnézem. A macska a szép mozgást, a nemességet, a függetlenséget, a befolyásolhatatlanságot jelenti. Nem kényszeríthető semmire... Ezért külön szeretem.

– *Hol van?*

– Meghalt. Két napja... Értelmetlen titok a halála. Nehéz még beszélni róla. Itt élt, soha nem mozdult ki ezekből a szobákból.

Illés Endre az egyik polcra fényképet varázsol elem. A macska profilban, félprofilban, hunyorgatva és tág pupillákkal.

– *Mi volt a neve?*

– Dr. Csiky Nikolett... Fizikus volt, magfizikai tanulmányokat folytatott...

– *Igen...?*

– Igen. Ugyanis a cicáimat mindig a darabjaim női főhőséről nevezem el. Dr. Csiky Nikolett eredetileg a Homokóra főszereplője volt... Ez is játék...

Móser Zoltán elköszön tőlünk, a ház asszonya pedig átvonul a szomszédos szobába. Csend van. Moccanatlan. Megszólok:

– *Milyen csend van itt...*

– Még ebben a csendben is az éjszaka kell... Fiatalon, átírtam az egész éjszakát. Reggel megfürödtem és mentem a hivatalba... Igaz, tegnap éjszaka is fél háromkor feküdtem le...

A könyvespolcokra pillantok. Illés Endre kicsit megemeli a kezét, a hangja átmelegszik:

– Két sorban állnak. Az első sorban állókkal tegeződöm, a hátsóban állókkal magázódom. Személyes közöm van mindegyikhez. Ezért szeretem a könyvkiadást... Úgy játszom ezzel a könyvtárral, mint egy kerttel. Át-és átrendezem... Barátok kerülnek egymás mellé, máskor ellenségek. Ez volt az ősi elrendezés... De így az ember órákig kereshetett valamit. Itt most A-tól Z-ig a magyar irodalom sorakozik... Ez a polc a tanulmányok polca... Ez itt a külföldi irodalom polca... És itt a pamlag fejénél a lexikonok, szótárak állnak, amiért csak ki kell nyúlni. Ezek a könyvek az életem évgyűrűi. Ha másban nem, legalább ellenséges viszonyban voltam velük.

Közelebb lépek, végigfut a szemem néhány orvosi könyvön, irodalomtörténeten, aztán megállapodik egy háromkötetes francia lexikonon, a Dictionnaire des Littératures kötetein. Leemelem az egyiket és felcsapom az I-nél. Endre Illés... Bent van. Nyolc sort írnak róla. Illés Endre a pamlag feje mögé hajol és egy avétt táblájú fűvészkönyvet húz elő:

– Ezt nézd meg – mondja. – 1807... Írta Diószegi Sámuel debreceni prédikátor és Fazekes Mihály főhadnagy úr, a Ludas Matyi költője. Amikor lázasan tüdőgyulladással feküdtem, ezt a könyvet lapozgattam az ágyban. Istenem, még egyszer kertben járni... Nézd csak, Veronika van hajfűrtös, szőrgatyás, lecsepült, széles levelű, sarlós, fattyú, s még húszféle... A tüdőgyulladásom óta itt tartom a fejemenél.

Az asztalhoz lép, beleereszkedik az egyik székbe. Leülök én is. Felhajtok egy kupa Sljivovicát, aztán Illés Endréhez fordulok:

– *Olvasom a lexikonban, hogy Csütörtökhelyen születél, de a térképen nem találom ezt a helységet. Hol van ez a falu, milyen országban? A szüleidről is mondhatnál valamit. Miből éltetek? Milyen volt a ház, amiben laktatok? Kert volt ott? És állatok?*

– Bizonyára ismered Martin du Gard mondatát: „Az arcom magántulajdon.” És nem is engedte lefényképeztetni magát, csak emlékezetből rajzolt portréiból ismerjük meg orvul elkapott csoportkép mellékalakjaként. Nem feltétlenül követendő gyakorlat, de megérthető. És nyilván nemcsak az „arc”-ra vonatkozik. Az író ne vetközzék le minduntalan, ez a sztriptiztáncosnő feladata. Az epikus csak annyira vetközzék le, amennyit beépít önmagából abba az epikai műbe, amit éppen formál. És rögtön tisztázni is szeretném, nem a költőkről szólok, akiknek feladatuk, hétköznapi gyakorlatuk, minden bordájuk feltépése. – Irodalmi életünkben jó ideje divatossá vált a szükségtelen vetkozás. Sőt: a hazug vetkozás. Az író minduntalan levetkőzik a gyerekkoráig. A mai magyar irodalom – tisztelet a kivételnek – legszívesebben családfákat rajzol, s mintha csak statisztikusok irányítanák: felszólítás nélkül is statisztikai íveket tölt ki. Nem szeretem a családfákat. Akkor sem szerettem őket, amikor valaki Werbőczy-ig rajzolta meg azt a családfát, de most sem, amikor Werbőczy jobbágyáig. És csak egy kicsit kell megkaparni ezeket az írásokat, legtöbbször kiderül: íróink hamis pénzzel fizetnek. Álmodat telepítenek vissza a múltba. Novellákat és regényeket írnak önéletírás vagy vallomás helyett. Hadd tegyem hozzá: a hamispénz még akkor is hamispénz, ha színaranyból verik. Azaz, ha jó novellát írunk, érdektelen vallomások helyett. Én ezt a divatot nem kedvelem, nem is követem. Egy-két írásom megjelent a gyerekkoromról (Kettős kör, A tölgyerdőre épült város, legutóbb a Kísérleti egerek), ezeket felesleges szaporítani. Azt hiszem, egy író – s minden ember – igazi önéletírása tizenhatodik-tizennyolcadik évétől kezdődik. Amikor szürke agysejtjeivel már valóban és hitelesen építheti önmagát és a világot. Mégis felelni szeretnék a kérdésedre néhány impresszionista képpel. A gyermekkorom zenével volt kibélelve. Az apám – melankóliára hajlamos férfi – a zenéhez menekült. Zenét egyféleképpen hallgathatott: zenegéppel. Nagyon sok lemeze volt. Mozartot és Schumann-t szerette legjobban. Nekem is volt egy kedves lemezem, amit utólag elkértem, Bartók Béla legelső lemeze: Elindultam szép hazámból. A lemez nem Magyarországon készült, hanem Hannoverben. Nagy gramfonunk volt, amit még rugóval kellett felhúzni. Én indítottam el a gépet, én tettem fel a lemezt. Az tetszett, hogy kettőn éneklük a dalt, és egyre távolabbról hallatszik a hangjuk. Felteszem és eljátszom neked.

Illés Endre feláll, odább húzza a pamlagot, a polcra kiválasztja a lemezt. A kezembe adja. Szép, kopott jószág. Betűk és betűk: Favorit Record... Éneklő Erdős Richard és Maróczy Vencel Béla. Illés Endre indítja a rádió fejébe épített lemezjátszót. Felcsendül a régi dal. Némán hallgatjuk. Amikor végigfut a tű, Illés Endre megállítja a gépezetet, a lemezt a tokjába teszi, majd a polcra, s a pamlagot szorosan visszatolja a sarokba. Precíz. Közben érzékeny:

– Ez hiteles emlék, ez a gyerekkorom. Szorongató még az, hogy ez úgy maradt meg, hogy amikor elköltöztem hazulról, elkértem. A többi az első és a második világháború szétszórta. – Második emlékemet valahol megírtam már... Nagy kertünk volt, elvadult gyümölcsös, amin csermely futott át. Paradicsom volt egy gyereknek. Fűvet kaszáltak ott, szénát szári-

tottak, majd elszállították. Lovaink voltak és teheneink... Egy nagy boglyát a kaszálások után nekem játéknak otthagytak. Lecsúsztam róla és alagutat fúrta alá. Beszívtam a szénaszagot. Egyszer bentakadtam. A rémséget, a fulladásos halál pillanatát átéltem. Minden halál, kivéve ha téglá esik az ember fejére, fulladás. Azt hiszem, akkor átéltem a halált. Az utolsó erőmmel kirúgtam magamat a széna alól és elájultam. Azóta tudom, hogy keserű és fájdalmas a halál, de van benne valami édesen, alattomosan jó is... A szénaszag azóta a fulladásos halál a számomra. Nekem több tüdőgyulladásom is volt, de tudom, hogy a tüdőgyulladás más, mint a nyári szénaszag, amibe bele lehet halni. – A harmadik emlékem: több szobánk volt bebútorozva. Egyiket nagyon szerettem. Amikor elköltöztem, elkértem annak a szobának a bútorait. Ezek azok. Biedermeier, de nem édeskés, még a nagyszüleimé volt. Ezek a bútorok a gyermekkoromat jelentik. Ezeket fogom, s ez hiteles. Ebben nincs hamisítás. – Faluról (Csütörtökhely, egykori Szepes megye), majd egy nagyon szép kisvárosból (Lőcse) kerültem Pestre. Rögtön tegeződve akartam ismerni mindent, amit addig csak könyvek, hírek sodortak hozzám. A nyugtalanító amorf valóságra vágytam, türelmetlen érzékszerveim kielégítésére: színházra, zenére, a hidakról a Duna látványára, a Gellérthegyre, sok-sok emberre, a körutakra, a kirakatokra – és a város bőkezűen fogadott, Pest és Buda már kiheverte az első világháborút. Az orvosi kar dékánja kezét fogott velem, s ez a kézfogás az egyetem polgárává avatott: két hét múlva már boncolhattam is az anatómiai intézetben. Egy kart boncoltam először. Amikor késsel belevágtam, megrendültem: ez a kar nem is olyan régen még egy ember karja volt, élt, s ugyanúgy megszoríthatta volna a kezemet, mint a dékán az Üllői úton, magas, sötét, merev fogadósobájában. Megrendültem az új élményektől, de nem féltem. Nagyon fiatal voltam, a halál nem ijesztett, az életet kívántam mohón. Nem akármilyen életet. Író akartam lenni. És hogy megismerjem az embert, a testét és a megtámadott lélek árulkodó vallomásait: orvosnak kellettennem. Néhány hónap múlva egy kirakatban felfedeztem Einstein könyvét, nyolcvan oldalon mondta el a relativitás elméletét, s én elszédültem a helyéről kimozdított, kitágult világtól. Korányi Sándor volt a legkedvesebb tanárom, a fizika, a kolloid-kémia bevonulása az orvosi diagnosztikába a tankönyvélményem. A Nemzeti Színházban látnom kellett a Shakespeare-ciklust, Hevesi Sándor remeklő rendezéseit – a Vihar tetszett legjobban, de csalódtam is, mert a színpadról nem Babits Mihály fordítása szólt, csak Szász Károlyé. Medikus voltam, de beültem Riedl Frigyes néhány órájára, éppen arról a költőről beszélt, akit akkoriban nagyon szerettem – Vajda Jánosról. Az utcán ismeretlenül köszöntem Móricz Zsigmondnak és Rippl-Rónainak, szembejöttem velem az Andrássy úton, Móricz gyengéden fogta a bizonytalanul lépegető, már nagyon fáradt Rippl-Rónai karját. Közben megjelentek az első novelláim is. Barátokat szereztem, a fiatal Szabó Lőrincet, Kodolányi Jánost, később a Párizsból hazatért Illyés Gyulát. Megismertem Tóth Aladárt is, az ifjú zenekritikust, aki ugyanabba a napilapba, a Pesti Naplóba írta hangversenybeszámolóit, melyben az én novelláim is megjelentek. Sokszor beszélgettünk, sok koncerten találkoztunk. A Zeneakadémia nagytermében láttam először Bartók Bélát, azon a szorongató, forró estén, amikor Waldbauer Imrével I. hegedű-zongora szonátáját játszotta. Néhány nappal karácsony előtt voltunk: váratlan ajándékként kaptam a lenyűgöző, elkábitó estét, a hegedű és a zongora tobzódó, pattogó hangjait, majd

a zárótételben Ady Endre felforrt tengerének ellenpárját: az elszabadult tengert.

Olomszürke alkony ereszkedik a Gellérthegyre. Illés Endre közelebb húzódik az asztalhoz, aztán a poharamat teleönti francia vörösborral.

– Ezt kóstold meg – mondja.

A Beaujolais nyers, erős íze mellbevág. Kicsúszik a számon egy mondat:

– *Ez egy ország... Így könnyű történelmet csinálni...*

Illés Endre nevet, koccint, belekortyol a borba. Én pedig kérdezek:

– *Magyarországon kívül hol tudnál még élni? Milyen tájon? Hegyoldalban, folyók partján?*

– Sehol. Szeretek utazni, de csak a kíváncsiság hajt. Életem minden eleme ideköt, felbonthatatlanul. Hogy miért? Erre csak hosszabb tanulmányban tudnék felelni.

– *Urbánus léleknek tartod magadat, vagy csak városlakónak?*

– Aki olvasni is szeret, azt minálunk már fehérvérű urbánusnak tartják. De engem az emberek jobban érdekelnek, mint a könyvek. És nem vagyok városlakó. Sohasem éltem Pesten, csak Budán, s nem akárhol, mindig a Gellérthegyen, mert itt több a fa, a levegő, a szél, magasabb az ég, itt madarak fészkelnek, s ami a legfontosabb: itt kapom a legtöbb fényt.

– *Orvosnak készültél és író lettél. Mikor és hogyan alakult át az életed?*

– Sohasem akartam orvos lenni. Az írás vonzott. De hogy emberekről írhasak, rájöttem, ismernem kell az embert, az „egészség” gyanútlanágában, és a „betegség” örvényeiben – ez az első lépés. Korányi Sándor klinikáján megszerettek, egy ideig ott tartottak, az ambulanciára osztottak be, a jelentkező betegek panaszainak első írásba foglalását bízták rám. Az anamnézist. Naponta tizenöt-húsz embert ismertem meg, a betegségtől, a félelemtől szorongatottan mindent elmondtak magukról – hamarosan félelmetes mennyiségű „nyersanyaggal” rendelkeztem. Az elméleti és klinikai vizsgálaim megvannak. Az úgynevezett végbizonyítványom is. Csupán a zárószigorlatom és a cselédkönyves évem hiányzik, de erre nem is volt szükségem. Ismétlem: az embert akartam kívül-belül megismerni. Gyógyítani másként szerettem volna.

– *Gyermekeid vannak?*

– Kimondjam-e? Nincsenek. Félnék tőlük. Lányom lesz és csúnya. Farkastorka lesz és... A betegségek. Látni kisgyereket tüdőbajosan, rákosan, szívbajjal, gyógyíthatatlanul. Nem a belgyógyászat és a sebészet a félelmetes, hanem a gyermekgyógyászat. A legszorongatóbb szomorúság a beteg gyerek.

– *Megfoglalmaztad valaha az életcélokat?*

– Nem lehet tétlenül élni. Jules Renard-t idézem: „A hajó tönkremegy, ha rakomány nélkül rostokol: a vízből kiálló eresztékeit szétfeszíti a nap.” De a hasonlat mégsem tökéletes. A buta ember – rakomány nélkül – sem megy tönkre.

– *Mikor írsz? Hol?*

– Legtöbbnyire éjszaka, a megállt időben, a csöndben. Különben pedig egy álló írópolcnál, mert ha asztalhoz ülök, a görnyedt testtartás aritmiákba kényszeríti a szívemet. Segítek a szervezetemnek azzal, hogy állva írok. Korábban asztalnál írtam. Aztán egy régi nyáron a Zephír kályha tetején. Izgatottan írok, s előbb-utóbb mégis elér az aritmia. Ha elfáradok, leülök.

– *Könnyen írsz vagy nehezen?*
– Lusta vagyok. Ezért kétszer annyit dolgozom, mert mindig pótolnom kell valamit.

– *Hány órát dolgozol egyfolytában?*

– Súlyos alkati baj: nem vagyok hivatalnok-alkat. Gyűlölöm a rendszerességet, a beosztást, a folyamatosságot. Sokáig készülődöm egy-egy írásra, halogatom is. S végül szorongató időzavarokban nagyon gyorsan, futtában javítva írok kézzel, golyóstollal, olvashatatlanul. Hetekig semmit. Azután minden éjjel.

– *Mit és mennyit jelent számodra az élmény?*

– A nélkülözhetetlent.

– *Ha nem írsz, mit csinálsz?*

– A kétségek után valamilyen örömet adom át magam. A zenének, a baráti beszélgetéseknek, ha tehetem az utazásnak, éjszaka az olvasásnak (ha nem írok), a színháznak, a magány boldogságának, a pasziánsznak. Tizenkét pasziánszt játszom. És fényképezek... Színes filmem van eddig Borsosról, Illyésről Tihanyban, Karinthy Ciniről leányfalusi házában, Pilinszky Jánosról és több filmem Nikolettéről. Két éve játszom a fényképezéssel. Ilyenekkel pihiem. Engem a filmezés régen is izgatott. Hosszú filmjeim voltak Móríc Zsigmondról, Babits Mihályról és saját magunkról, de ezek a második világháború alatt elpusztultak. Sokáig nem tudtam felvevőgéphez nyúlni.

– *Mi a véleményed a prózaírás új útjairól?*

– Erre nagyobb tanulmányban tudnék csak felelni. Lényege: az új utak többnyire begyöpösödött ösvények. – Egyébként irtózom az idomított állatoktól. Úgy szeretem őket, amilyenek. Nem szeretem a cirkuszt. Pontosabban: a produkciót. Sem emberben, sem állatban. Más az alkotás és más a produkció. Ha bármilyen alkotás álarca mögött megsejtem a produkciót – máris kedvetlenül eltolom magamtól. Például ezért nem szeretem a lemezeivel csillogó társasági embert. A rugóval mozgatott „groteszket”. Azt a festészetet, amelyik inkább ötlet, mint festészet. Általában azt a művészt, aki minden stílusban rögtön „remekel” – az ügyetlenség, a dadogás jobban megejt, mint az ügyes hibátlanság. Ide tartozik az is: az aszimmetriát, a disszonanciát szeretem. A megbontott dallamot, néha talán még az elhangolt hangszer is. A diszponós eredetű, kétségbeesett, zsúfolt műveket.

– *Az író vajon befolyásolhatja a világ eseményeit? Beszélhetünk írók teletelőségéről?*

– Közvetlenül alig. Az emlékiratírók, tábornokok és miniszterelnökök előbb voltak tábornokok és miniszterelnökök, és csak az események után lettek írók. Csak néhány példa. Nem hiszem, hogy amikor a háborúba keveredett és szorongatott spártaiak segítséget kértek Athéntól, megelégedtek volna Tyrtaios harci énekeivel. Katonák is kellettnek. Azt sem hiszem, hogy Diderot Enciklopédiája lobbantotta volna fel a nagy francia forradalmat. Más erők erjesztették azt, nagyobb erők. Vagy: azok közé tartozom, akik szeretik Byront, én például a Childe Haroldját, de azt, hogy sántán elutazott Görögországba és részt vett a görög szabadságharcban, retorikus drámába illő szereplési viselkedésnek tartom, s nem komoly tettnek. Hogy Goethe Wertherjének hatása alatt öngyilkossági hullám öntötte el Németországot – legenda. Bármelyik német statisztikai évkönyv megcáfolja. És hogy nem Petőfi versei,

vagy Ady elkeseredett dalai lobbantották fei 1848-at és 1918-at, talán ezt sem kell bizonyítani. Egy visszafojtott társadalmi kibontakozás és egy vesztett háború kellett mind a két forradalomhoz. Illúziók nélkül állapítsuk meg: Galilei, Semmelweis, Marconi, Einstein, Fermi vagy Oppenheimer közvetlen és gyors átalakítók voltak – mi, írók, nem. Az irodalom nem alakíthat ilyen közvetlenül. Az irodalom diagnosztizál, ha egy jó diagnózis jó kezekbe kerül: talán még folytatása is lehet. Jó vagy rossz folytatás: de ezt már mások valószínűsítik meg. Természetesen az író kettős szerepvállalása is elképzelhető – de... Claudel mégsem drámáinak szellemében volt diplomata, és Petőfi, a költő, összehasonlíthatatlanul több, mint Petőfi, a katona. Nagyobb és igazabb választás lett volna, ha Petőfi ugyanúgy életben marad, mint Vörösmarty vagy Arany. És csak ujjongani lehet, hogy Ady mindent megtett 1914 és 1918 között katonai felmentése érdekében, különben szegényebbek lettünk volna a legnagyobb kötetével, A halottak élén-nel. – Az író egyébként minden tetteért ugyanúgy felelős, mint minden más állampolgár, de nemcsak a jelenkorban, hanem az utóéletében is. Ne felejtjük el soha: Amiért az írókat egyesek vagy a hatalom ma elítéli, holnap ugyanezért felmentik, esetleg megkoszorúzzák.

– *Az író társadalmi helyzetét milyennek látod?*

– A futballista többet kap. A színész népszerűbb. A tudós megbecsültebb. Az írónak a kritika marad. Ha elég okos: vállat von, tudomásul veszi.

– *Milyennek érzed a generációd helyzetét?*

– Nehezebben indultunk. Nehezebben, mint az utánunk következők. Mint a maiak. És ezt nehéz elfeledni. Hogy elégedett vagyok-e? Én például nem akarok nagykövet lenni (mint Claudel vagy Tolnai Gábor), sem miniszter (mint Malraux vagy Darvas József), sem képviselő (mint Mikszáth vagy Raffai Sarolta), díszdoktor (mint Thomas Mann vagy Bóka László), vidéki kúriát és malomkővet sem kívánok (mint Martin du Gard vagy Déry Tibor), a fejem tetejére állva sem kívánok írni (mint sokan) – egyszerűen örülök, hogy tépelődhettem és írhattam. Hogy öt-hat évre papírkosárba dobtak, már az sem bánt.

– *Van valami, amit nem sikerült elérned?*

– Ha valamilyen hiányra gondolsz, ismerem ezt az érzést. Egy-két halottamat szeretném visszakapni. A kínzó hiányukat érzem.

– *Mit tartasz az éjjeliszekrényeden?*

– Nincs éjjeliszekrényem. Fekvőhelyem mellett egy hangplempolc áll. Oda teszem az újonnan megjelent könyveket. Egyeseket végigolvasok, másokba csak belelapozok.

– *Melyik évszakot szereted?*

– Mintha azt kérdeznéd: lélegzeni, járni, aludni, utazni, dolgozni szeretek-e jobban? Tavasztól tavaszig mind a négyet szeretem. Éppen azt, hogy négyen vannak.

– *Mondj egy ünnepet, olyant, amely számodra a legkedvesebb.*

– Nem szeretem az ünnepeket, mert nem szeretek semmilyen előírást.

– *Van valamilyen vagyoned?*

– Tizenkétezer könyvem van, két-három ezer levelem, íróktól, barátaimtól. A könyveimből is, a leveleimből is a második világháború alatt sok elpusztult. Egy Velencéből hozott kis kőoroszlánom is van, valamelyik palota erkélypárkányzatán áztathatta száz-kétszáz évig az eső. És van egy oroszlánom is, ébenfából, afrikai négermunka, egyetlen darabból faragták. És mi

még? Néhány festmény: Szőnyi, Bernáth, Márffy, Kádár Erzsébet, Szántó Piroska, Borsos Miklós rézdomborítása: női akt a tihanyi szőlőkben. Ferenczy Béni dedikált, nagy ceruzarajza. – Társbérletben lakom. Ez minden. Ennyit sikerült kiharapnom a világból.

– *Kedvenc tárgyaidd vannak?*

– Van egy szép, nagyon régi, kicsi ingaóráim. Amikor ötven éves lettem, megállítottam: ne tájékoztasson többé az idő múlásáról. Még a létéről sem.

– *Mit gondolsz a halálról?*

– Buddhista vagyok. Primitív buddhista. Hiszem az élet – az énem – továbbfolytatását. Alsóbbrendű formában? Felsőbbrendűekben? Ez csak sorrend kérdése. Időnként – bizonytalanul, de félreérthetetlenül – érzem egy előző énem körvonalait. Emberekkel is találkoztam már egy másik síkon – talán nem emberként, a lényükkel. Ősi közöm van néhány emberhez.

– *Mostanában mi okoz számodra izgalmat?*

– A hazugság izgat. Az igazság legtöbbször kiábrándító. Az egyik téma. A másik is. Ugyanannyi az értékük. Ezt persze csak a cinikus énem mondhatja velem. A hazugság is örvény, az igazság is örvény. Mind a kettő alámerít.

– *Milyen a közérzeted?*

– Nincs közérzetem. Elégedetlen vagyok, boldog vagyok, haragszom, elszégyellem magam, letörök, ujjongok, unatkozom, dolgozom, elfáradok, kíváncsi vagyok – nem tudom lekötni magam ehhez vagy ahhoz. Nem ismerem az állandóságot. Pedig a közérzet – újabban – olyanfélét jelent: „Történjék bármi, ebből aztán nem engedek!”. Akik jóllakottan, erkélyes lakással, több, szép, elvált feleséggel, még szebb szeretővel, betétkönyvvel, turista és szolgálati útlevéllel – szenvedve – egyre a rossz közérzetről fennköltlen locsognak, szóval ezeket a szenvedőket arra kényszeríteném... Nem, nem valamilyen súlyos megpróbáltatásra... Csak arra, hogy fekete kesztyűben vacsorázzanak. Persze, tudom, a kérdés mégsem ilyen egyszerű, de a többségnél igen. Nagyon egyszerű: divat. Persze van itt még valami, aminek hiányát ezek a fekete kesztyűs urak állandóan emlegetik: a szabadság. Igaz. A létezés izgalmas, gyönyörűsége, félelmetes vívmányáról van szó. Velük is tartanék, ha előbb pontosan, ködösítés nélkül megfogalmaznák: mit csinálnának bármilyen szabadsággal? S miután a szabadság nem „bármilyen”: ha előbb félreérthetetlenül megmondanák, mi a szabadság? Nekem, neked, s főleg önmaguknak. Ezek után ráérnénk tisztázni még néhány alapfogalmat.

– *Mikor sírtál utoljára?*

– Néma, zárkózott gyerek voltam, soha sem sírtam. Ez bosszantotta is anyámat. Azután – váratlanul – jött egy év, amikor folyamatosan gyakoroltam a sírást: medikus koromban, Grósz Emil szemészeti óráit végigkönyveztem. Betegbemutatás közben közel kellett hajolni a hályogos, gyulladt, sérült, véres emberi szemekhez, és visszatartathatatlanul megindultak a könnyeim. Még Grósz Emil is elcsodálkozott könnyimirigyeim részvétén. De akkor – úgy látszik – kimerültek a könnyimirigyeim, nem tudok többé sírni. A sírásnál rosszabb, súlyosabb képesség kerített hatalmába: a könnytelen megrendülés. A felhasító, néha már-már elviselhetetlen megrendülés. Hogy vágynék ilyenkor a felszabadító, fájdalmat megkönnyítő sírásra – de nincs felszabadulás. Csak a sérülések és a hegek gyűlnek rajtam.

– *Lin Yutang Csin harminchárom boldog pillanatáról beszél. Felsorolhatnád te is kettőt-hármat a saját boldog pillanataidból.*

– Hagyjuk Lin Yutangot. Rossz író. Írásait már elfelejtettem. De beszéljünk a felejthetetlen pillanatokról – azokra jó emlékezni. Hadd mondjak el három ilyen pillanatot. Amikor első szeretőm mellét kibontottam a ruhájából, s a következő pillanatban megcsókoltam: megállt az idő. Nagyon fiatalok voltunk, tapasztalatlanok, de megismételhetetlenül boldogok. Körülöttünk kora nyár volt, fölöttünk a szabad, magas ég. – Majd amikor néhány év múlva Mikes Lajos, az Est lapok irodalmi vezetője, első, elfogadott novelláim után olyan szerződést tolt elém: írjak hetenként két tárcát nekik (később úgy módosították a megállapodást: hetenként egy novellát s egy kritikát írok) – Mikestől távozva a boldogságtól részegen mentem le az utcára. Olyan részeg voltam, hogy a Rákóczi úton minduntalan beleütköztem a szembejövőkbe. Csak órák múlva ocsúdtam fel: mit vállaltam! – S végül a harmadik pillanat. Buda ostroma végetért. Egy tüdőgyulladást éppen túléltem. Szédülve, a feleségembe kapaszkodva, kiléptem a gellérthegyi ház feldúlt előkertjébe. Csupa törmelék és rom. A ház félig ledőlt. Benéztem egy üres ablakon a volt lakásunkba: a könyveim fele elpusztult, a bútorok elrongyolódtak. De megírhatatlanul szép Csend volt, nem hallatszott több lövés. És olyan sárgán, sűrűn ömlött a napfény, mintha egy nagy, sárga virág nyújtózott volna a magasba. Béke volt. A romos táj fölött a Valószínűtlenség. S bennem a váratlan Erő: újra felépíték mindent, megszerzem, amit elvesztettem, folytatni lehet az életet. A Csoda pillanata volt.

– *Szenvedélyeid vannak?*

– Harminchárom éve vezeték könyvkiadókat, különböző beosztásokban, saját munkámat elég sokszor félretolva, az őszinteségre és döntésre kényszerülve kevés barátot és sok ellenséget szereztem, szeretem ezt a munkát, s mint a morfinista, mérgezett vagyok tőle – azt hiszem, ezt akár szenvedélynek is nevezhetjük.

– *A feleségedről, nem tudom... Azt hiszem...*

– Elvégezte a Nemzeti Zenede zongoratanakán az akadémiai osztályokat. Az Iparművészeti Főiskolán szakmát is tanult – a könyvkötést. Másnak ugyan nem dolgozott, legfeljebb néhány barátunknak, de ő kötötte be fűzött könyveinket, munkája itt van a könyvfalainkban. És ő gépelte kézirataimat, mert én, szégyellem, máig sem tanultam meg gépelni. Mindig a ceruzára és a tollra támaszkodtam.

– *Hiszel a barátságban?*

– Nehéz lenne nélküle élni. Nekem állandó szükségletem. De ez nem jelenti, hogy naponta vagy másodnaponta kell találkozunk. A bizalomra, a fegyvertársra van szükségem.

– *Gyűlöltél már valaha valakit?*

– Ha nem történelmi méretekre vonatkoztatom, csak magánéletemre: akit meggyűlölhettem volna, inkább megvettem.

– *Napjainkban mitől vagy ideges, ha egyáltalán ideges vagy?*

– Egyetlen szóval felelhetek rá: a közömbösségtől.

– *Voltál életveszélyben?*

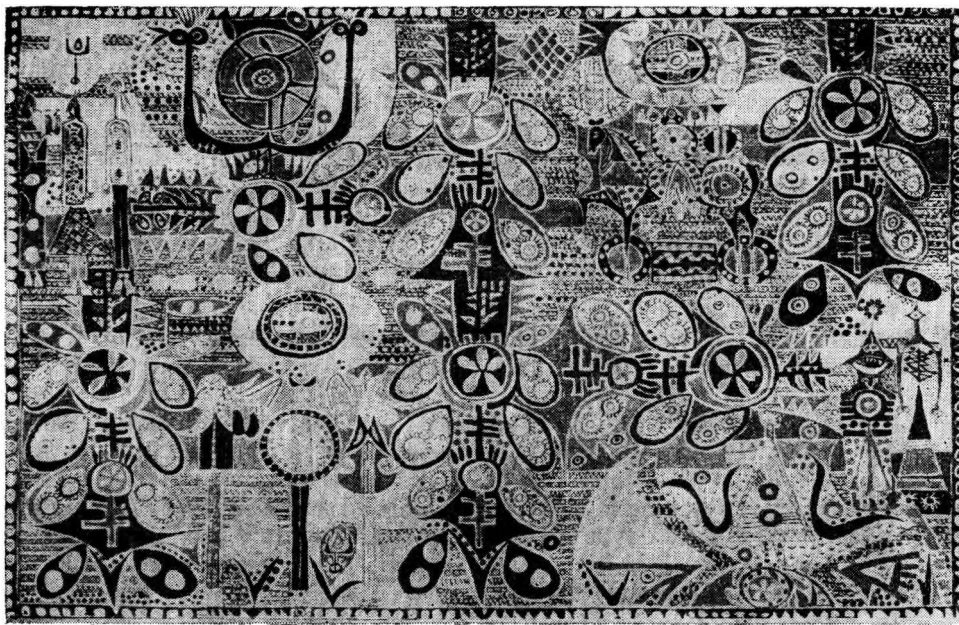
– Hetvenkétszer. A második világháború végén, Buda ostromának heiteiben, egy könnyűszerkezetű gellérthegyi villában éltünk, még pincéje sem volt, csak alagsora. A villát hetvenkét belövés érte, az épület egyik sarkát egy kisebbmértetű repülőbomba is. A ház félig rombadőlt. A szomszéd villa német

lőszerraktár volt, azt lőtték, de nem találták el, s nem robbant fel. Jóformán az egész idő alatt tüdőgyulladással feküdtem a hideg alagsorban, orvos és gyógyszer nélkül, mozdulatlanul, vizes keresztikötésben. Egy-egy belövést – a magas lázban – úgy éreztem, mintha a falak hullámpapírrá görbültek volna körülöttem. Vigasztalom és olvasmányom – mondtam már – Fazekas Mihály és Diószegi Sámuel debreceni Magyar Fűvészkönyve volt: a szebbnél szebb magyarítású virágnevekben a nyarat, az egészséget, a szabad turistautakat adták nekem a reménytelenségben.

Felpillantok. Furcsa módon újabb tárgyakat fedezek fel a szobában. Jobbra a könyvespolcon egy homokóra áll, az íróasztal közelében pedig egy vörösréz amfora. Poharat emelünk, aztán Illés Endre cigarettával kínál. Fejemet ingatom. Közelebb húzza foteljét, mosolyog.

– Én is leszoktam. Ötven cigarettát szívtam naponta, éreztem a szívemen. Tudtam, a nikotin nem egyszerű mérég. Átalakítja a szervezetet. Úgy szoktam le, mint a morfinisták. Kéthetenként öttel csökkentettem az adagomat. Nem vagyok hivatalnok típus, de ezt betartottam. Egyvalamiről nem lehet leszokni, az ujjak foglalkoztatásáról. Itt a kis zsebben egy vadgesztenyét tartok, a másikon pedig egy makkot. Ez is szép. Játsszom velük. A jobb kéz mutató és középső ujját nem lehet leszoktatni a mozdulatról, mindegyik kívánja, hogy foglalkoztassák valamivel.

Illés Endre a zsebébe nyúl, s az asztal sarkára vadgesztenyét s egy makkot tesz. Bámuljuk a két szép magot, aztán iszunk, eszünk, írókról beszélünk és politikáról. A Beaujolais elfogy, s időnk is.



Máli

(Vázlat, krétával, Lesznai Annáról)

Húsz-harminc évig inkább Ady Endre, Kaffka Margit, Balázs Béla, Füle Lajos továbbélő kritikáiban, tanulmányaiban élt, inkább ott, mint a könyveivel, a könyveiben.

Ki olvasta őt?

Pedig Balázs Béla ezt írta nagyoknak szánt meséskönyvéről: „A bőségnek könyve ez. Roskadásig rakott asztal. Váza, melyből kiáradnak a virágok.” – Az elismeréssel máskor oly takarékoskodó Füle Lajos egészen oldottan és felindultan szól az *Eltévedt litániákról*, Lesznai Anna verseskönyvéről: „Ha németül, franciául szólna, világeseemény volna – így, véletlenre bízva a sorsa, még az is véletlen: vajon *mi* tudunk-e róla? Íme: a nagy líra, mely oly ritkán jelenik meg – amelyben maga a világ szólal meg, a világnak szíve. Az örök-ké más, az örökké azonosból.” – És Kaffka Margit, a költőtárs, az asszonytárs, egy másik verseskötetéről, a *Hazajáró versekről*: „És költősors mellé asszonsors. A *ma* asszonyáé, kit nem bír legyűrni az anyaság, ki már nem született megadásra . . . Nagy lelki gazdagság, új, mai lélek rajzik felénk Lesznai Anna verseiből.”

De a legmelegebb Ady szava: „Abban a kis szabadcsapatban, mely Magyarországon egy szebb és jobb jövőért harcol, ebben a szép, reformáló harcban – kevés a nő. És azok között is, sok a Cleopatra, a Sappho, a szerepet játszó nő, a Júliák. De Lesznai Anna a társ, az igazi társ, és nemcsak társ, hanem bátor ember is. Bátor harcostárs. Az emberségével, a bátorságával ugyanazért harcol, mint a férfitársak, de a maga asszonyi érzéseivel.”

Első találkozásaink után – még Komor Andráséknál, a harmincas években – negyedszázadig nem láttam. Csak annyit tudtam róla, Amerikában él. És csak Balázs Béla regényében találkoztam vele, a *Lehetetlen emberekben*, szeretett, de kissé elrajzolt regényalakként.

1965-ben váratlanul levelet kaptam tőle. Minden bevezetés, magyarázó szó nélkül közölte: megírta a regényt. *Kezdetben volt a kert* a címe. Száz ív. Küldheti-e?

Könnyű volt felelnem: harminc éve várom ezt a regényt. Akkor olvastam a *Nyugatban* egy versét, fiatalon az öregséggel kacérkodó verset, egyik strófájába így rajzolta bele sajátmagát: *Miről regélhet még az ének? Jaj, mi dukálhat még a vénnek? Sánta padka kertszegélyen, hol múlt képekkel elbeszéljen.* Már akkor bizalmas tudósításnak olvastam a verset. Mert ha egy író a *múlt képeivel* kíván beszélgetni, ebből a dialógusból előbb-utóbb, a törvény erejével, regény vagy önéletírás formálódik. S az a harminc év előtti vers még azt is elárulja: a regény egyik főszereplője egy nagy kert lesz, a kerthez tartozó nagy ház, a házban élő sok ember, az emberekhez a hősöket mozgató kor – *várom hát azt a száz ívet!*

Így a levelem.

És a száz ív megérkezett.

S az volt, pontosan az, aminek elképzeltem. Az Ady-kor. A századeleji magyar reformátorok hőskora. Egy költő prózája. Meglepően hatalmas építkezés. És valamelyest elkésett regény.

Hogy megjelentethető-e?

Feltétlenül.

Egy újabb leveléből megtudtam: évtizedekig írta a regényt. El kellett késznie vele. És hogy elkésettége miatt elaltathassam magamban a szomorúságot, csak az első olvasás fényét, az örömet közöltem vele. És hívtam: látogasson haza. Legyen itt, amikor a regénye első íveit nyomják, vagy az első példányok éppen a könyvkiakatokba, az első olvasókhoz kerülnek.

Pontosan érkezett. Már nyomták a regényét, a száz ívből az elsőt.

Milyen hatalmas rom volt! Összecsuklani nem tudó, s mégis öreg test, amely még mindig visszaintett a régi Szépségnek, a hajdani Szerelmeknek. Milyen kedves volt. Okos és szerény. Milyen szépen beszélt magyarul.

Meg is kérdeztem tőle: hogyan sikerült Amerikában megőriznie ezt a tiszta magyar ejtést? Huszonöt évig hogyan őrizte meg ezt a gazdag, változatos szókincset?

Olyasmit felelt, hogy megharcolt érte. Harcolt, hogy ne tanuljon meg jól angolul. És különben is – ha csak tehette – mindig magyarul beszélt.

Közben a *tévé* is jelentkezett: szeretné bemutatni őt az új magyar olvasóknak, s nem úgy, mint régi verseskötetei, *ezreknek*, hanem egy hosszú, változatos interjúval *százezreknek*.

Vállalta a szereplést.

Vállalta, de kissé aggódott, s a Gellért Szállóban előbb összeült velem.

Miről beszéljen?

– Sajátmagáról! – feleltem.

A kertről, a házról, a családjáról, mely ifjúságát s a kort jelentette. Íróbarátairól, emigrációiról. Az emlékezés hatalmáról, mely élve tartja az elmúltakat, éppen egy tájjal, egy galagonyabokorral, egy toronnyal, mint Proustnál, az apróságokkal.

Félbeszakított:

– De én másról is írtam. A feltörő polgárságról és a lehanyatló dzsentiről. És a kényes témáról: a zsidókról is.

A kényes pontot érintettük.

Hogyan mondhattam volna el neki, hogy ezt már megírta Móricz Zsigmond, Kaffka Margit, Hatvany Lajos, s eléggé mélyre vágva a magyar valóságba.

Nyolcvan éves volt ekkor. A teljes igazság ilyenkor már nagy súly.

Gyanakodva figyelte hallgatásomat.

Végül is ő mondta ki Móriczot is, Kaffkát is, Hatvanyt is, de a névsorhoz én hozzátettem – vigasztalásul is, erősítésül is – a *nagy ívet*: regényének bőségét, ember-rajzását, a végig írt kort.

És valóban végig írta. Igazat mondtam, őszintén feleltem.

Megállapodtunk, s ezt a *tévé* is örömmel fogadta: a könyvkiadóban, a szobámban ülünk a kamera elé, s a riporter bevezető kérdései után velem fog beszélgetni.

A felvétel napján kis cédulákkal jelentünk meg, ő is, én is, az emlékeztető szavakkal.

Amíg a kamerákat szerelték, a szomszéd szobában várakoztunk.

- Mutassa a cédulát – mondta aggódva. – Miről fog faggatni?
- Az a riporter feladata. Én inkább magáról szeretnék beszélni.

De azért átadtam jegyzeteimet.

Táguló körök – olvasta első cédulámról.

- Ez mit jelent?

– A regény táguló köreit. Tehát azt, hogy nemcsak önéletírás, hanem családrege is. És nem is egy, hanem két család regénye, a feltörőké és az alámerülőké. És a kör tovább tágul: a családregebe belép a század első évtizedeinek irodalmi élete, a *Nyugat* köre, a *Vasárnapi Társaság* emberei, a *Huszdik Század* gárdája, a régi barátok, Ady, Lukács, Balázs, Kaffka, Jászi. És belép a regénybe a történelem is, azoknak az éveknek lesújtó magyar s európai történelme.

A bő közlés megnyugtatta.

Nyúlt a másik céduláért.

- *A sienai katedrális falai*.

Levette szemüvegét, mert az olvasáshoz már megfelelő üveget kellett használnia.

- Hát emögé mit dugott el?

– Maga sokszor járt Sienában, láthatta őket... A sienaiak óriás katedrális tervezték, minden más olasz katedrálisnál nagyobb, fel is húzták a falakat, de *beboltozni* már nem tudták őket. Nagy regényeink sokszor az abba-hagyott és ma is ott álló sienai katedrális-falakra emlékeztetnek engem. Nagyon sok a félben hagyott regényünk. Olvasás közben a maga regényét is ettől a befejezetlenségétől féltettem... De oktanul! Lesznai Anna regényét éppen az jellemzi, hogy *beboltozott* regény. Ezt rögtön meg is írtam magának...

– És abban a levélben így szólított: „Kedves Anna!”. Pedig tudhatná, tudnia kellett volna, hogy én nem Anna vagyok, hanem Máli. Ha régi barátaim, Ady és a többiek, mind így szólítottak, ne „annázzanak” most le az új barátok.

Megköszöntem ajándékát, a *Málit*.

- No és ez? – betűzte a harmadik cédulámat.

Pedig csak három betű volt: *Ady*.

– Idézni fogom Ady kritikáját. Hogy a legszebbet írta magáról, illetve a verseiről: „*a nővérünk könyve*”.

- Hát ennek igazán örülök. Erre büszke is vagyok.

– De gonoszkodni is szeretnék, megengedi? – kérdeztem.

- Gonoszkodni?

– Idézném Ady kritikájának a legvégét, ahol ő is gonoszkodott. Emlékszik még rá? Ady azt írta: „Lesznai Anna úgy szereti cirógatni a szavakat, hogy *kilencszázkilencvenkilenc* szavát meg kellene ölni, hogy az *ezrediket*, az igazit, elmondhassa.”

Kissé aggódva kérdeztem:

- Elmondhatom?

Kedvesen nevetett:

- Ha elhallgatná, hamisítana.

A szomszéd szobából átjöttek értünk, a nagy reflektorok már ontották a hőt és a fényt. Leültünk egy kis asztalhoz, az asztalkán virág volt, Lesznai a vázához támasztotta kis céduláit, ügyesen elrejtette őket a kamerák kémlelő szeme elől.

Es remekelt.

A legközvetlenebbül beszélt a körtvélyesi birtokról, ahová nyaranta kubikosok jöttek munkára Mezőkövesdről, az asszonyaikkal jöttek, akik főztek a tizenhat-hús emberre. És azok az asszonyok gyönyörűen hímeztek. És nem akartak helybeli keresztmamát, szlovákot, ha véletlenül ott született a gyerekük. Eljöttek hozzá, és megkérték, legyen magyar keresztanyja a gyereknek. Évről évre szaporodtak a keresztgyerekei, és szaporodtak vázlatkönyveiben a népi motívumok, jegyzetfüzeteiben az addig nem hallott népi szavak, mondatfűzések, mesék, hiedelmek. Parasztasszonyoktól tanult igazában ősi ízzel magyarul írni, mesélni, rajzolni, félni, örülni, reménykedni. Sok minden nyűgtől ők szabadították fel, s ő is őket. Ezt érezte meg benne Ady, s ezért is szerette.

Kedves volt, szellemes volt, és éppen Adyval a legkedvesebben – ösztönös hiúsággal – megtréfált.

Kifaggatott a céduláimról. És tudta, mikor következik kérdéseimben – a felvétel során – Ady szeretetteljes tördöfése: a kilencszázkilencvenkilenc törlendő szó. Hagyta, hogy elmondjam az Ady-kritikát, az ódai, az elismerő részt, s amikor a csattanó következett volna, „lelőtte” a csattanómat.

Erélyesen félbeszakított, s *helyettem* ő mondta el:

– Még annak is örültem, amikor végül Ady azt írta, hogy Lesznai Anna minden száz szavából kilencvenet törölni kéne, s akkor lesz igazán jó költő.

És ott, a kamerák harsogó fényében, engem elöntött a szeretet, a részvét, a tisztelet, az ujjongás: *milyen tehetséges asszony*, még mindig asszony!

Először is: elorozta tőlem a csattanót. Én gonoszkodó akartam lenni, s a törvívást ő nyerte meg: nem én, hanem ő leplezte le magát, fölényesen.

És másodszor: milyen takarékos, milyen okos, milyen hiú! Ady *kilencszázkilencvenkilenc* törlendő szót javasolt, és ő *kilencvenre* csökkentette a túlzást, Ady *egyetlen* szóról írt, s ő *tízre* emelte őket. Az igaziakat.

Akik nézték és hallgatták a *tévé* műsorát, csak azt láthatták, hogy egy hatvanháromeves férfi igaz hódolattal megcsókolja egy nyolcvanéves, fiatal nő kezét.

S még ahhoz is volt ereje, hogy a felvétel után kihívóan megkérdezze:

– Ady mégis az enyém, nem haragszik, hogy elvettem?

És csak ekkor árulta el: eddig a felvételig félt tőlem. Hogy miért félt, nem tudja. De most felszabadult.

Hamarosan visszautazott Amerikába.

De előbb a regénye első ívére – mert még mindig csak a nyomásnál tartottunk – a bekötetlen első ívre ezt az ajánlást írta: „A kedves jó Illés Endrének, aki annyit fáradt kéziratommal, míg végül még könyvvé is fogja varázsolni – hálás szeretettel és *félelem* nélkül – Lesznai Anna, azaz a Máli. (Írtam 1965 augusztus havában, szemüvegemet nem lelve és kissé reszketős kézzel.)”

És Amerikából (mint írta: *engesztelésül*) elküldte egyik színes krétarajzát (a *krétarajzok* írójának): egy körtvélyesi jelenetet keresztgyerekeivel, a gyerekek „mamáival” (az ő szava), vidám, kedves forgatagot, Rippl-Rónai és Czobel modorában.

Mert nemcsak verset, mesét s regényt írt. Hímezett is, rajzolt, festett, és élt.

Ő

*Ihleteim ihletője! Ha a kert ha az éj
szóra ha bírnak a sors görcsei harmóniái
az ember szokvány-dolgai: másod-sugallatok csupán
Ihleteim ihletője: a kijáratoknál bejáratoknál
ő áll ajtón öltöztet a szükséges áruhába
tesz tolmács- és hallókészüléket fülemre
s áldja meg a kellő nyelvvél a nyelvem
hogy mintha otthon toroghassak mindenütt*

*S ha nem lenne? Ha nem lesz már?
Jaj rabságom jaj magán-zárkám ideje!
tótágast állnak körülöttem a hidak
ráccsa szerveződnek nem léphetek ki közülük.*

Kívül

*Elkelne a meg-megállás a pihenés visszatekintés:
kémények füstje hunyorító ablakok küldenék a lélek
vitaminját*

Keményedik a próba

*Az idő nem ereszt magába
A nap-dzsungelok óra-erdők perc-bokrok hova lettek?
Kerítés-falak mindenütt és a falak külső fele
kerítés-falak tagolatlan-elnyúlók hűvösek
kerítés-falak köztük bongó éhenkórász bolond szelek
Elkelne a megállás olykor kezd a lélek megzavarodni
sietne mert nincs visszaút tul lenne inkább bárhogya is
lépcsőn nehéz lefele menni tűrni tudatosan
hogy emelkedik szűkül a horizont elolvad az ég*

*Ó bölcsesség ó alkonyat illendő erénye iparkodj
duruzsolj fülembé szünet nélkül talán fog végre rajtam
vagy legalább nem hallok a rosszra bujtó tanácsokat.*

Csak a kereszten

*A szerető s a szeretett
amikor izzó test a testen
a gyönyör bár lángot vetett
csak a kereszten a kereszten*

*Világraszóló talp alatt
holott egymást ölelni vélik
vinnyognak és jajonganak
a kénytelen kényadta kéjig.*

Várhatok jót

*Ó párna-szerelmed! Fejem belétűrom: semmit se lássak.
Csak illata, csak melege, puhasága van a világnak.
S milyen elég! Unt-elegem hányszor lett már minden egyébből.
Puhaságától, illatától, várhatok jót csak melegtől.*

Sokáig tart

*Milyen csörömpöléssel
ricsajjal dobogással
örvénylő kapkodással
bősz rendetlenkedéssel! – –*

*Megviselt holtak élők
sebhedt tárgyak csigázott
órák rondán levásott
mindennemű kísérők*

*nyomok már húsba-nőttek
időbe is tapadtak
kedv ellen megmaradtak
akadva eltűnőek*

*sokáig tart a kerge
igyekevs: megnyugodni
dúltságokból lohadni
jutni a régi csendbe*

*hogy mint a part homokja
dagály után gyüretlen
terüljön megtöretlen
szélrózsa-távolokba.*

CSORBA GYŐZŐRŐL

A távolban tisztelt költőt, szerkesztőt, aki a még gyermekkori (hiszen egy teljes évvel korábban keletkezett) versemhez először írt folyóiratközlésre jogosító nyomdajeleket, 1947 tavaszán többféleképpen is megismerhettem. Olvastam *Szabadulás* c. kék betűkkel nyomott verskötetét. Láttam arcképét a Sorsunk áprilisi számában. Ez a portré, Martyn Ferenc tusrajza, felettébb megragadta figyelmemet. A finom szálkákkel irdalt, fekete bolyhokkal körülrepdesett fej hasonlított, így mindjárt azonosulva idomult a bennem élő elképzeléshez. A göndörös haj elektromos vibrálása eredendő összhangban volt a szemöldök és a szem komorságával. A tekintet, noha elfele nézett, kutak magukba húzó mágneses mélységét idézte. Korom-nyugalmukat némileg feszültté, szomorúvá tette az orr és száj érzékeny, szinte klasszikusan zárt vonala.

Nem csoda, hogy az április végi szombat délutánon, a kaposvári állomás sárga keramit-kockás peronján várakozva, hamar fölismertem ezt az arcot a pécsi vonatról leszálló utasok között. Mivel egy nappal tizenhét éves születésnapom előtt, iskolám némi vonakodása árán fölvettem a Berzsényi Társaság rendes tagjai sorába, most nekem jutott a megtiszteltetés, hogy a Társaság aznapi fölolvásó ülésére érkező Csorba Győzöt fogadjam. Amikor szembe kerültünk egymással, s nevemet mondtam neki bemutatkozásként, ő egyetlen szóval reagált: „Örülök.” Nem volt a kijelentésben se több, se kevesebb, mint amennyit a hangzók kerete megengedett, mégis, mintha valami bársonyos meleg utózónga maradt volna ott a levegőben.

A Megyeháza faburkolatos nagytermében nem volt könnyű dolga. A közönség alig egy hónappal korábban Szabó Lőrinc hártyaérzékenységu, mégis folyton áttűzesülő, mágusian varázslatos versmondását hallotta, most pedig Tersánszky Józsi Jenő szabadon elmondott történetei, ravaszka-hunyorgó komédiázása volt a versenytárs. Mégis, ahogy a költő megszólalt, külön atmoszféra vette körül. A hangok sötét felhőiben olyasféle rezgés tárgult, szűkült, gomolyult, amelyet Martyn tusrajzán láttam, s az állomáson azonosított modell első szavából hallottam. Nem volt ebben a hangban semmi keresett szuggesztivitás, póztalanul zendült, telítődött s a belőle növő, már-már bírhatatlan súlyú árnyék fájdalmas szerényen hanyatlott vissza a kemény sorvégek, megszakadó gondolatok csöndjébe. S mind e mögött a látomás különös módja, mintha valaki szénkréta kontúrjaiból akarná előhívni a színeket:

*Nagy most a Duna, sebesen folyik,
hidat tett rá a nap.
a túlsó parttól eddig, lábomig
arany-vörös hidat.
Homályosul a domb-sor tömbje,
éle keményedik,
hullong az est a nedves völgybe,
lassacskán megtelik.*

Hosszan, hosszan szólt, visszhangzott ez A Dunánál c. költemény. Az 1944-es évtől, a lélek belső megrendülésétől áthatott vallomást, az elveszett tájjal, szerelemmel, a halállal való zord szembenézést én a háború senki földjén megemberiesült kamasz is magamévá tudtam élni:

*Múltamba futnék: lehetetlen,
jelenem, jövőm: rettenet.*

Tetszett a másik (Mint a kút c.) versből konduló illúziótlanság is, a fájdalommal való bátor szembefordulás:

*„Légy férfi! puha arcodat szoborrá merevítsd,
ne rebbenjen szemed:
halott tükörré kerekítsd –
a változó világ felett
közönnyel álljon, mint a telihold.”*

Az önmagára kényszerített paranccsal hogy birkózott a költő, sokáig nem tudhattam meg.

Lírájának jellegzetes karaktersvonásai: a gyötrődő-vívódó monológ, az egzisztenciális problémákkal való önáltatás nélküli küszködés, az érzések, lelki rezdülések rendkívüli konkrétsága, a gondolatok József Attiláéra emlékeztető, elvontságukban is hűen megragadott fogalmi ereje, tömörsége már a korábbi kötetekben (*Mozdulatlanság, A híd panasza*) kialakultak. A *Szabadulás* olvasott verseiből s a személyes interpretálásból; a leírt és megszólalt költészet, a magatartás és kifejezés azonosságából vált számomra nyilvánvalóvá, hogy a nagyfokú belső kötöttség, az elvonásra való hajlam Csorba érdeklődésének eredendő befelé-fordultságából ered.

*Ködökből villantja felém
arcát másik magam.
Idegen táj ölen
kóválygók, nincs szavam
a végzetes ügyekre ...*

Ám e kijelentés, melyet az írói tevékenység társadalmi megítélésének türelmetlenebb korszakaiban legenyhébb fokon apolitikusnak bélyegeztek volna, semmiesetre sem a közösségtől elzárkózó arisztokratikus emberé, hiszen a folytatásból is a földi dolgok iránti olthatatlan nosztalgia szól:

*Itt, a szegénység halmain
bánom bűneimet:
bolond, aki a kézzelfoghatóról
a bizonytalanra vet szemet.*

S ösztönével a világ konkrétságát, létének valódi tükrét kereső lélek nem tud más programot adni magának, minthogy:

*Legyek hűséggel ember,
ringassam a sáros földet
dédélgető szívemben.*

(Falun)

A tiszta derűt, oldódást oly ritkán felmutató líráról annyit mégis jogos volt föltételeznünk, hogy szerzője nyomasztó megpróbáltatások, kínzó emlékek nyűgével küszködik. Honnét ez az évtizedeken átható komor zengés, honnét a lebírhatatlan szomorúság?

Érthető, hogy éppen az ötvenes évek elején, a kényszerű visszavonultság szorításában jutott el a költő maga is a magyarázat szükségességéig. Ekkor realizálódott benne egy, a gyerekkort tanúul hívó elbeszélő költemény terve.

Válságos időkben egyébként is elkerülhetetlen, hogy az élethez való jogunkat: az emberekhez és magunkhoz való következetességet, mondandónk másíthatatlan igazát vallomásszerűen bizonyítsuk.

Csorba, élete első tíz esztendejével bizonyít: származása társadalmi és egyéni körülményeivel, a súlyos emlékekkel, amik emberré nevelték.

Az *Ocsúdo évek* olvasásakor nem a gyermekkori tájak szokásos, idillikussá szé-
pült, de legalábbis jót, rosszat egyaránt fölillantó világa tárul elénk. Az uralkodó tő-
nus, a háttér mindig sötét, az eseményeket idéző hang szinte mindig komor. Komor
és nem pesszimista! A pesszimista ábrázolás a valóság szemléletének egyfajta lehetősé-
gét jelenti csak. A pesszimistát esetleg joggal figyelmeztetik: írhatta volna másképp
is. De a társadalom vastörvényei közt életté, sorssá vált komorságtól nem kívánhatjuk
azt, hogy mosolyogjon. S az ilyen magatartás nem ellenkezik az emberiség iránti fe-
lelősséggel. Csorba ennek tudatában írta költeményét, mely éppen ezért lett több fáj-
dalmak, sérelmek önmagáért való hánytorgatásánál. Saját sorai igazolják legszebben
hivatástudatát. Versét arra szánta, hogy aki belőle ráismer, „bátorítást hirdessen an-
nak, okos szomorítást.” Vagy még pontosabb fogalmazásban:

*... kell beszélnem magamért és másért,
magamért azért, hogy másért beszéljek.
Nemcsak gyönyörködésért – tanulságért
születik minden igaz ember-ének.
Nem az építő fontos, hanem az épület,
ez áll védő-tetőként a vándorlók felett.*

Ha sorra vesszük a mű főbb mozzanatait a költő születésétől apja haláláig (tiz-
éves koráig) a szomorú események olyan tudatosan rendezett sorát látjuk, mely tu-
lajdonképpen egyenlő a kompozícióval. Először a nincstelen szülők összekerekülésének
körülményeivel, a kilencgyermekes család ijesztő gondjával és e nyomorúságos kör-
nyezetben születő, testi hibájára rádöbbszent gyermek lelki szenvedéseivel ismerkedünk.
Mindezt már csak fokozza a többi: az első halál élménye, az első világháború inséges
évei, a szegénysorssal járó, megalázó költözködések. Ezek után véletlen-e, hogy a költő
gyermekkori játszótere a temető, hogy egyetlen akkori barátja éppen egy félszeg,
suta, hülyének született fiú, aki emberi esendőségében is a lélek naiv tisztaságát, kö-
tetlenségét példázza. Jellemző, hogy ilyen viszonyok közt a jótékony nagybácsi alakja
is groteszkké, valószínűtlenné válik, s a természeti szépségével, falusi élményeivel oly
maradandó emlékü dunaszekcsői nyár csak arra jó, hogy utána elevenebb ellentétként
lássuk a külvárosi proletáriskola sivár világát, tört sorsú tanítóit. S végül az iskolás-
ként magára találó, szavalgató, verselgető gyermek öröme is szinte csak arra szolgál,
hogy annál kegyetlenebb legyen fájdalma, megdöbbenése, apja haldoklásának és ha-
lálának tanújaként.

Ez az utolsó rész különben az egész költemény legmeggrázóbb, legpontosabban
megformált fejezete. Feledhetetlen a jelenet, amikor a halállal eljegyzett apa Pestre
akarja vinni fiát s rosszul lesz az utcán. Az atmoszféra-teremtés érzékletes erejét, a
leírás rendkívüli tömörségét példázzák e sorok:

*Pestre akart elvinni egyszer. Este
későn indult a vonat. Ősz volt, vastag
köd tüstölgett, lazán eresre festve
a levegőt, a lámpák csillagoztak,
s üvegtonálként szikráztak a drótok.
Ragadt az aszfalt-kő cipőnk alatt,
ruhánkba bonyálu nyirok húzódott,
s hús tenyerével bőrünkhöz tapadt.*

A szüksézává, lényegre tapintó jellemzés egyik fő erénye Csorba költészetének.
A legapróbb jelenségek ábrázolásában is hallatlanul egzakt. Milyen találó egyhelyütt
az istállóbeli állatok pillanatképe:

*Lent farkuk csapkodó és álmatag
ökrök, tinók, nagy foltos bőrüket
megrántják olykor ...*

Vagy milyen sokat mond ez az egyetlen sor a haldokló apáról:

Két meszelt karó pokrócán a karja.

Módszerét nézve a szerző nem követ elbeszélésében szabályos időrendet. Belső kalandozásnak tekinti a verset. E kalandozás azonban nem egészen rendszertelen. Először a maga szigorú valóságában idézi meg emlékeit, aztán érzékenyebb hangra váltva, lírai reflexiókat fűz hozzájuk. Ilyenkor derül ki, hogy a zárkózott, fegyelmeztet költő milyen meghatott melegséggel tud szólni az emberekről. Rózsa Ilona tanító-nőről éppen úgy, mint Vince bácsiról, apja öreg barátjáról, vagy a szőke copfos Marcsáról, gyermekkori csábítójáról. Fojtott sirás bújkál sorai mögött, amint fiatalon meghalt kishúgáról ír:

*A gyermekparcellában temették el.
Fakeresztjén kicsiny, tojásdad tábla,
zománcosan, nevető égszínkéken,
s egyetlenegy alig-mondott szó állt a
táblán: „Aranka”, fehéren: „Aranka.” –
A gaz sietve benőtte a dombot,
a keresztet a rothadás faragta,
de a tábla ép volt, és mintha boldog
hirt zengene: a rokkant sir felett
villogta szét a hófehér nevet.*

Megkapó sajátsága Csorba látásának, ahogy mindnyájunk által megélt s elfelejtett mozzanatokát újként ható elevenességgel fedez föl. Ahogy például nyomon követi az első versekkel ismerkedő gyermeklélek reagálását. Hasznos eszköze ilyenkor is a leírásaiban mindig ott munkáló fogalmi készség. A dolgok, jelenések közé világító ráció akkor se halványul, ha az asszociációk, az áttételek logikája néha kelleténél bonyolultabb, meggondolkoztatóbb.

A költemény több mint másfél évtizede készült. Úgy vélem, ennyi idő után is érdemes ilyen részletezően, apologetikusan szólni róla: részint, mert máig sincs a *TücsökHzene* után megillető, méltó helyére téve, – másrészt azért a sors által elkötelező feladatvállalást – melyről Csorba művének záróstrófaiban minden önámítás, kérkedő nagy szavak nélkül beszél – ott látjuk megvalósulva további köteteiben.

A szó *ünnepében* (1959) a félreismerhetetlenül mélyzöngéjű hang más-más regiszteren is megszólal. „A táj énekei” az ütköző új életet, a biztos folytatást ünneplik:

*Ó, élni együtt induló csodálatos sereg!
Az őrtorony lakója, én, kinél régóta már
a halál vendégeskedett,
ajtóm és ablakom
kitárom: a halál
helyett ti osszátok meg ágyam, asztalom!*
(Március)

*Mert föl nem tartható erő
feszül a friss tüvekben, fákban,
e láncait törő világban.*

(Csata)

Az itáliai versekből a haza és nagyvilág, múlt és jövő húzása közé feszült lélek zaklatottságát halljuk. A kortárs magyar irodalom nyavalyáit kipécéző „Barátságatlan versek”-ben a martialisi csipős epigramma találkozik Janus Pannonius színes kedélyével. A kötet többi ciklusai továbbra is a lét nagy kérdéseivel: a halállal, a tudatos ember magányával és társulni akarásával viaskodnak. Sajátos módon, mindhárom

problémakört egy-egy nőhöz írt költemény fejezi ki leghívebben. Az Egy fiatalasszonyra, aki belehalt a szülésbe, már címében hordozza a döbbenetes tételt:

*Ragyogj, iszonyu példa:
építhetetlen sors az emberé.*

A Följegyzés pszichológiai látélet pontosságával fogalmazza meg az alkotás kin-ját:

*igy, ekkor meg itt
teküdtem én iszonytató idő
után s iszonytató idő előtt,
jeltelenül s jelentéktelenül,
hideg aggyal tudván a semmiségem,
mégis magam-emésztő szomjusággal,
hogy a milliárd év- és billió
ember-szötte szöveten valami
nyomom maradjon...*

s vele diametrális ellentétben a szemközti házban virágait locsoló nőt, ki

*mit se bánva
multat, jövőt, forgott a jószagú
hús nedvességben, hagyta az időt
továbbsuhanni, álmatag közönnyel
tördelte a hervadt virágokat,
s egyetlen percet sem gondolt magára.*

Am ugyanez a feloldhatatlan ellentét a sóvár azonosulás szinte himnikus forró-ságába csap át a Nő a vonaton c. versben.

Csorba lapidárisra egyszerűsített, József Attila szétrobbanthatatlan pontos, szigo-rú szerkezeteit követő, szó és jelenség közös törvényeit kutató kifejezőmódja a *Séta és meditáció* (1965) kötetben ismerhető föl olyannyira, hogy kortársaiéhoz már alig is hasonlítható.

„A komorság régebbi romantikája: a tapasztalástól független mellézköngye, sal-lang lefoszlott – jellemzi önmagát. – Mind közelebb kerül élmény és kifejezés, mind-inkább tapad a bőr a csontoz.”

A szemlélet illúziótlansága azonban még nyilvánvalóbbá, meghatározóbbá lett. Mivel az Ocsúdó évek olvastán korábban megkísértem már a karakterisztikus tónus magyarázatát, újól magát a költőt fogtam vallatóra: a közvélemény, vagy éppen az irodalompolitika színe előtt hogy kommentálná ezeket a sorait?

*... Több a lélek tekete ragyogása,
mint a homály nem járta fénynek
olcsó hivalkodása.*

– „Sosem éreztem magam pesszimistának – válaszolt. – A pesszimizmus sze-rintem lemondó kézlegyintés, amikor az ember mindent céltalannak, értelmetlennek lát. Az én komor hangomban úgy érzem az élet egyik abszurduma, a halál elleni örök bele-nem-nyugvás dominál. Mert a halált, bár az élet része, nem tudom elfogadni. A kísérteteket leleplezni csak megfogalmazással lehet. Szembe kell nézni a dolgokkal! Aki viszont elhódít a sötétségtől bármely kis részletet, érintkeznie kell vele, beszélnie kell róla. Ez nem pesszimizmus!

Milyen szép, mély bölcsességet kifejező magyar szó a derű, – érzékelteti, hogy a vele jelölt állapot csak a legnagyobb szörnyűségekkel való konfrontálás után követ-kezhét.

A homály nem járta fény tehát nem az igazi, csak az a teljes fény, amiben a legyőzött sötétség is benne van.”

E magyarázat röntgen-fényében tisztán dereng föl a költő különös fekete Ars poeticája is:

*Kimondani kimondani – –
Ismerni kell a rejtezőket
A köddel együtt eltűnnek a rémek*

*Miért örülnek szörnyeimnek?
Minek botránkoznak meg értük?
A saját szörnyeikre néznek*

*A pokol korhoz kötött Ujra újra
alá kell szállni ellene*

Fekete szavak szárnyán kél a nap.

A „pokolra vezető úton” úgy látszik tovább és tovább lehet jutni. A fönt megfogalmazott gondolat a következő *Lélek és ősz* (1968) kötetben ismét visszatér, de az eddiginél még céltudatosabb morális elvként, csontig ható művészi igazsággént:

*Dicsértessék a lámpás mely a sötétbe szűr
s nem a fényben világít nem a fénynek
Dicsértessék a lámpás ha sugár-csápjai
az éjszaka falán tapogatóznak*

Csonkulni másokért az az igazi épség.

S ahol a Lámpás c. vers található, az „Ellenpontok” ciklusban megfér egymás mellett az univerzum rendjében, a test csodáiban való hit, gyerekes öröm és fanyar férfi józanság; a kiméletlen groteszk humor épp úgy, mint a nyelv és ritmus szárnyán lebegő vidám erő.

És noha szikárabbá, tömörebbé vált a versek anyaga, szerkezete, a családhoz húzó szeretet, a társat állhatatos elszántsággal vállaló hűség melege nem távozott el belőlük. Alig van költőnk, aki ilyen szenvedélyesen ragaszkodna még tovább élő halottaihoz is.

Köztudott, hogy a pályatársak közül Weöres Sándor hatott Csorba verselésére leg-erősebben. A Fordított kígyó tiszta rímeken hintázó sorpárjait akár úgy olvashatnánk, mint a Magna Meretrix testvérdarabját. De ami Weöresnél bujkáló játék, vigyorgó-dermesztő, remekül stilizált persziflázs, – Csorbánál az öncsúfoló félrehangolás mögött is mindinkább egyértelmű szerelmi vallomás. Az etikai helyzetek érzékelésének, a kimondott szó törvénybe metszett erejének hasonló példái még a Rám számíthat és a Rézhangú trombiták.

Így lehetséges, hogy bár a szemlélet aspektusa tágul-szűkül, s a hang tónusa a variálódó-egyszerűsödő formák szerint változik, a rendet, szabályt kutató lírikus tartása: művészi súlya, racionális hitele állandó. Találónan jegyezte meg valaki, Csorba versei olyanok, mint a kváderkövek, nincs rajtuk semmi cirkalmas látványosság, de építeni lehet rájuk.

Ő tudja legjobban, hogy ez az igazság. Különben nem írta volna le bátor-puritánul:

*A lélek kő márvány a lélek szigoru és kemény
legtőljobb néhány karcolásnyit változik.*

Száz iramló nyári sor

*Nyáron amikor
a vékony
keréknyom
beomol*

*száll ha kocsisor
közeleg
a meleg
uti-por*

*minden fa külön
vakotás
ragyogás
a dülön*

*ég a szinesincs
békanyál
is a nyár
vizein*

*akkor se rezdül
ha gólya
lábólja
keresztül*

*csak a por mesefény
habozik
a kocsik
kerekén*

*s széltűjta parázs
lovacskán
a szerszám-
vasalás*

*míg nyújtva nyakát
mozgatja
oldalra
ajakát*

*nyálát hab-madár
tollaként
szórja két
zablaszár*

*jön jön a menet
az uton
s behunyom
szememet*

*máris zöld kölyök
zavartan
a kasban
zötyögők*

*szemközt velem de
rakáson
a három
menyecske*

*dildől ide meg
amoda
ahogy a
kocsi megy*

*mellük blúz alól
mutatja
ha trapba
tut a ló*

*s milyen kábulat
lesni lenn
meztelen
lábukat*

*létük kéjesen
szíven út
tizenöt
évesen*

*fájok szédülők
ámulón
bámulom
a dülöt*

*s bárhogy nyeldesem
vert pora
nem fog a
betegem*

*nem szűnik a láz
mert ma is
ez a friss
kocsi ráz*

*s vár a kiskapu
ami a
patika
illatú*

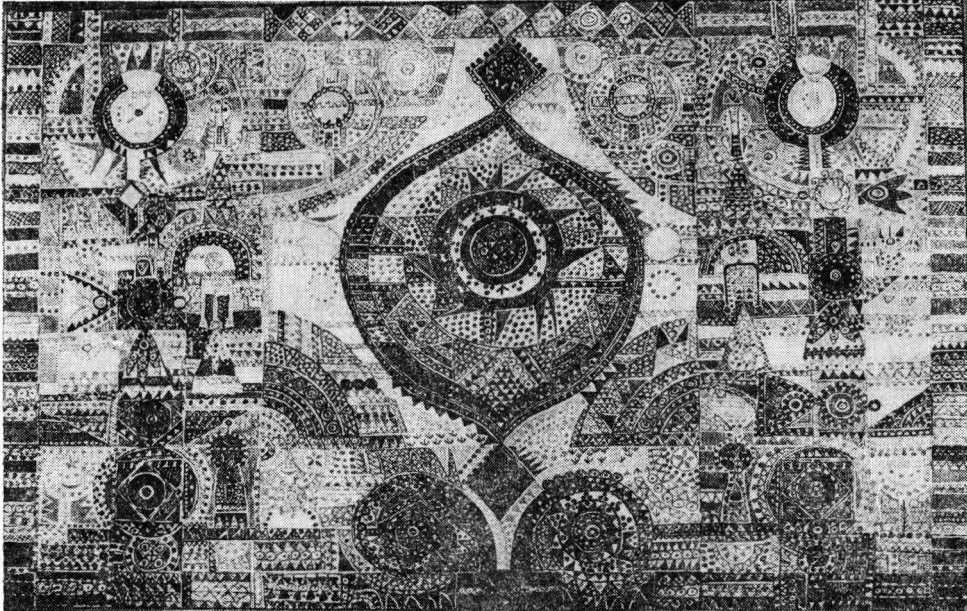
*sárga kabátú
bodzafa
oltalma
alá bújt*

*s végül ahol is
kiköt de
örökre
a kocsis*

*ám még trap-trap-trap
nyári por
bármikor
fölcsofhat*

*s mindig leng terül
ugyanaz
legbelül
a kamasz*

*ily lázbetegem
amíg él s
te kísérsz
szerelem*



Egy utca magánélete

Öt óra tízkor a csöndes, kihalt utcán ballag egy férfi. Nadrágja, inge teli sárga, barna, vörös, vajszerű festékfoltokkal. Kevés aranypor, sok sárga. Vedlett, vagy inkább elázott cipője is festékes. Inge fölött nyitott köpeny, nagy zsebekkel. Ahogy jön, a bal zsebéből összehajtogatott papírcsákót húz elő, szétbontja és gondosan a fejére illeszti. Jobb zsebéből két szelet kenyeret vesz ki, tojásrántotta van közte. A kenyér széle rágott, már evett belőle. Fehérre mázolt útjelző köhöz ér, leül és folytatja az evést.

Csöndes, békés a környék. Itt-ott fáradt kutya vakkant, ablakok, ajtók nyílnak, álmosan, tompán. A családi házak, a kis társasházak fák közé és mögé rejtőznek. Hatalmas akácfák, diófák, gesztenyék tompítják a világ zaját – jaj istenem, idáig ne hatoljon – s friss levegőt is adnak. Itt, a város szélén friss-levegős, tompított zajú béke van.

Autó indul az utca végéből, a kövön ülő férfi feláll. De az autó csikorogva, váratlanul egy ház előtt lefékez. Papírcsákós vezetője kiszáll, hangosan káromkodik, mind a négy ajtót kinyitja, becsapja. Visszaül, túráztatja a motort. Elindul. A kő előtt puhán, finoman megáll.

– Szevasztok – mondja a kövön ülő.

– Szevasz.

– Mi volt? – kérdi a kövön ülő.

– Semmi – mondja a papírcsákós vezető. – Éjjel jöttünk haza a kricsmiből, hát abból a lakásból nem ránk szóltak, hogy csendesebben, mert aludni szeretnének!

A tojásos kenyér elfogyott, az inges-köpenyes-csákós beszáll a kombi-kocsiba. A kocsit tetején fölerősítve létrák, állványok, bent, hátul nagy vödrökben megkevert festék. A létrák billegnek, a festék lötyög, amikor nagy ívben kifordulnak az utcából.

Indulnak a gyalogosan munkába menők. A vasgyári lakatos oszlopos léptekkel tempósan és nehézkesen megy, aktatáskájában tízórai és ebéd.

– Üzemi koszon nem lehet melózni – mondja minden este a feleségének. – Azon csak vakarózni lehet.

Vele egyidőben, az utca másik oldalán indul Erzsi, a daruslány. Régen nem lány, de ma is csak így hívja az utca. Köszönnek egymásnak, de nem beszélnek. Mért nem beszélget egymással két munkás, akik egy gyárban dolgoznak?

– Féltékeny az Erzsi ura, Antinak meg a felesége – suttogja a jól tájékozott szomszédasszony. – Lehet is benne valami, mindig egyidőben indulnak.

Kaput becsapva, áta-bota léptekkel fut, már-már komikusan az őszhajú jogtanácsos. Túl van a nyugdíjkorhatáron, de 1950 körül „valami zürje volt”, emiatt nem számítják be előző munkáját a nyugdíjba. Húszéves fia sehogy se érti.

– Apu mindent felfúj. Biztos nem volt az annyira cikis. Csak elmafláskodta valahol.

Húszéves fia tíz perccel az apja után csapja a kaput. Rákóczi Ferenc-haja lobog. Múlt héten festette őszre.

A vasgyári lakatos gyerekei jönnek. Egyik fiú szakács, a másik fiúnak finom szakmája van, műszerész, a lány adminisztrátor. Apjuktól örökölt oszlopos léptekkel, tempósan, nehézkesen lépnek. Őrzik a fáradt tartást, a görnyedt mozdulatot. Ez az egyetlen apai örökségük.

Keszeg tanár lép ki a szemközti házból. Szemüvege nélkül nem is lenne tanár, vele együtt tudását, diplomáját is elveszítené. Óriási bőrtáskát cipel, mint az anyagbeszerzők, vagy a csőszerek. A súly – több ezer gyerek dolgozata, füzete, szorongása, izzadtsága, bevizelése – a karját, a vállát lehúzza.

A már mozgalmas utcán gyerek-kocsikat tolnak. Mélyet, magasat, kopot-tat, vadonatújat. Szívalakút, tojásalakút, sajátot, kölcsönkértet. Kulikocsival vágtat egy kismama. 200 méteres futás. Apa fut, karján nagyobb gyerekével. 800 méteres futás, akadállyal. Anyja mellett szalad egy nagyobbacska. Más-ként lelkesíti az élet őt, mint a felnőtteket: játszik, füvet szed, kavicsot dob.

– Elkésünk a munkából, kislány – mondja az anyja.

Angyali mosoly a válasz.

– Elkésünk a munkából, nem hallod.

Hallja. Azért nevet.

– Elkésünk a munkából, engem megvernek, és nem lesz pénzünk . . . Gyere, te bűdös kölyök.

Kettőt kap a fenekére, kettőt a fejére. Bőgni kezd. Nehéz az élet, a bőrén éri. Még csak a bőrén.

A gyerek-kocsik kétfelé tartanak. Befelé is tolják, a városba, kifelé is. Akik befelé tolják, a tanácsi és üzemi bölcsődébe viszik. Akik kifelé, azoknak ott már nem jutott hely. Magánbölcsődébe viszik. Ágihoz. Ági dada volt a tanácsi bölcsődében, havi nyolcszáz forintért. Amióta kilépett, egy gyerekért fizetnek neki nyolcszázat. Napközben hat-nyolc gyerek futkároz a kertben, mászik a nyitott folyosón. Egy kutya tanítja őket járni. A kutya engedi, hogy a kis rózsaszín élőlények a hátába kapaszkodjanak.

Iskolás gyerekek mennek, tiszta ruhában, táskával – műbőr, özbőr, anti-top – kezükben uzsonnás kosárka, szecessziós díszítéssel. Gyöngyike vézna kislány, a nagyanyja viszi a táskát, tornacipőt, kosárkát helyette.

– Olyan sovány teremtés, meg ne erőltesse magát – sopánkodik utcaszerte a nagyanyja.

Egy házban laknak a daruslánnyal. A daruslány gyereke erős, izmos. De a nagymama ott sem akar lemaradni az úri-módiról: viszi az unokája táskáját, tornacipőjét, uzsonnás kosarát. A két gyerek illedelmesen elől, a nagymamák utánuk.

Lakik az utcában egy idős, rokkant munkás. Megrokkant az ötvenes években. Gyakorta sercint:

– Így lesz úr a proletár. – S a száját megtörli.

Ócska vödörökben, lyukas vájdlingokban már este kirakták a házak elé a szemetet. Néhány közülük fölborult, a széthullt szemetet összesöprik, visszagyömöszölik. Naponta kirakják, de ünnepnek számít, ha jön a kuka. A téglavörös autókat csalogatni kell.

– Amíg az öreg Reszege hordta a szemetet a félszemű lovával, soha nem bűzlött az utca. Most a szemetesek a legnagyobb urak. Tegnapelőtt itthagyták a hullott gyümölcsöt. Hova dobjam?

– Tőlem se vitték el a vakolatot.

A lovat kockacukorral csalogatták. A téglavörös autók nem édesszájúak. Inkább szomjasak.

– Tudom én, mi a baj. Nem adtam nekik egy tizest. Pénzért mindent elvisznek. Jöjjön csak közelebb, szomszédasszony... a festőktől minden mocskot elvisznek. Tudja, miért? Behívják őket pálinkázni, megfigyeltem...

Befordul a téglapiros autó: ma ünnep van. A szemetes-emberek hosszú rúddal, kesztyűben kotornak a vödörökbe, vájdlingokba: illetéktelen szemét után kutatnak. Szemét-nyomozók. Dohognak, ha találnak valamit, dohognak, ha nem. Ablakok, ajtók mögül figyelik őket az asszonyok. Modern hadviselés.

Amikor kifüstölnek az utcából, újra csend lesz. S ekkor álmosan, pizzamában előbújik a zongorista. Egy bödön szemetet cipel, finoman, elegánsan az út szélére helyezi.

Az első bevásárló az éjszakai taxisofőr. Hazafelé jövet – úgyis arra visz az útja – beszalad a boltokba, élelmiszeráruházba, vesz kenyeret, tejet, zöldséget, primőr paradicsomot, paprikát, sertéscomb, banánt, attól függően, hogy mennyi borraivalót kapott.

A második vásárló a vasgyári lakatos felesége. Biciklivel jön-megy, a kormányon kétoldalt lógnak a cekkerek. Lerakodik és máris indul újra.

– Nem kaptam kenyeret – kiáltja a kíváncsi szomszédoknak. Vagy: – Most meg piacra megyek.

– Ezek mennyit esznek – ballag a kavicsos úton Kozák bácsi, a nyugdíjas pénzügyi előadó. Ballag mellette egy fiatalasszony, aki gondozási segélyen van, három évig az állam kenyerén.

– Sokan vannak rá – mondja megértően az asszonyka.

– Dehogya, kedves, nagytűkűek. Kitágult a gyomruk, mert kiskorukban sok galuskát ettek. Most már muszáj sokat enniük.

Kozák bácsi aktatáskát lóbál, mint aki hivatalba sétál. Csak aki a Közért-pultnál találkozik vele, az tudja: bort, sört, Hubertust rak a táskájába, fektetve. A kenyér s mindennemű étel beszerzése az asszony dolga.

Sűrű szövésű szatyrokban érkezik az utca házaiba az étel-nyersanyag. Ha lehetne, sokan éjjel vásárolnának, hogy ne lássa senki.

– Mert olyan emberek laknak itt, akik a legkisebb dologért is megszólják egymást. Furcsa népek. Itt van például a tanár úr felesége, már elég öreg-asszony és nem szégyell világos ruhában járni. Nem szégyell kiskocsival menni a piacra, mint a kofák.

A négykerekű kiskocsi zöldséggel, gyümölccsel megpakolva gurul. De mi lehet alatta? Azt beszélik: duplafenekű.

Manya – ötvenhat éves, férje után kap özvegyi nyugdíjat – tíz éve nem járt élelmiszerboltban. Akkor halt meg az ura, s azóta tart albérlőket.

– Már megint nézhetek új lakó után. Másodszor hozott fagyasztott húst a fiatalasszony. Mikor mondtam neki, hogy azt ne hozzon. A csirke pedig halizű volt. Azt mondja, csak olyat kap. Mit szól hozzá, milyen hazug emberek élnek – panaszkodik Bözsikének, a daruslány anyjának.

– Én is halizűt kaptam a múltkor – mondja Bözsike, de Manya nem figyel rá.

– És az ura még azt mondja magáról, hogy kommunista... Kereshetek új albérlőket. Még az a szerencse, hogy van kiben válogatni.

Délelőtt gyér forgalmú az út, s azok a gyerekek, akik még nem járnak iskolába, ellepik.

Új a bicikli, új a futball, új a kisautó, új a gyerek is. Ági, a bölcsőde-tulajdonos új férjet hozott az utcába, akinek egyik házasságából volt már gyereke.

– Praktikus nő. Legalább nem kell csinálni – sercint a rokkant munkás, aki ideológiailag az ötvenes éveknél megrekedt.

Minden hat év alatti gyerek 680 forintos kisautóban ül. Fejleszti a lábizmokat és a tulajdonjogot. Ezt a játékot egyik sem adja kölcsön a másiknak.

– Sándorkánk már alig fér bele, de megvettem, azt ne mondják, hogy szegények vagyunk. Inkább túlórázik az apja. Kár, hogy nagyobbat nem gyártanak.

A gyerek előtt stoppol egy Volkswagen. Sándor jó apa.

– Sanyi – szól a gyerekének –, elviszlek a cukrászdába.

Sanyi kiugrik a kisautóból és beugrik a nagyobb autóba. Hanyattveti magát a hátsó ülésen. Apja a csomagtartóba teszi a játékautót.

Közben meglátja a járdán tipegő nénit, aki a szomszédjuk. Fiatal nő tárogatja, forró nadrágban. Vörös, kötött bugyi. Kilátszik belőle a fenéke. Sándor még nem látta a szőke tündért. Nem lenne rossz vele. Beszól a kocsiba a gyerekének.

– Nem tudsz viselkedni? Köszönj szépen Franyó néninek.

Mustársárga Opeljével érkezik Boros úr, tizméternyi távolságban teher-taxi követi. Boros úr maszek kőműves, és az utcában telke van. Telkére szőlőt telepíttetett, de nem tudja, milyet.

– Én a téglához értek – mondta a kertésznek. – Valami majd csak terem.

A *borszőlő* jövőre már terem. Ideje fölkarózní. A karó négyszögletes monstrum vasbetonoszlop, most érkezett a tehertaxival.

– Nézze, én még békebeli kőműves vagyok – mondja a kertésznek. – Azt akarom, hogy tartós legyen, amit megépítek. A karót se kelljen évenként cserélni.

A mustársárga Opelből kikászálódik a kertész és a napszámos. Boros úr kirázza az ócska plédet, ami alattuk volt, hogy védje a bőrülést. A kertész a szőlőt kapálja, a fákat permetezi, a napszámos *elülteti* a vasbetonoszlopokat.

Manyanak hozzák a téli tüzelőt, húsz mázsa kokszt. A nagy szívlapátok kotorják a kokszt a kosarakba, a kosarakból szénporba bugyolált izmos karok cipelik a kamrába.

– Megint becsaptak – panaszkodik Manya Bözsikének, aki megérti őt. – Jó, ha tizenhat-tizenhét mázsa volt. Most mondja, szomszédasszony, hogy bizonyítsam be?

Két nap múlva a szomszéd utcába kokszt hoznak. Nagy szívlapátokon kotorják a kosarakba, izmos karok hordják a kamrába. Ez volt ma az utolsó fuvar. Maradt a kocsiban vagy négy mázsa kokszt.

– Olcsón itthagyjuk – mondja a szenesember.

– Nem kell, még ingyen se – mondja a tulaj –, de menjenek át a szomszéd utcába, jobbra az ötödik ház, keressék Manyát.

- Kétszáz forint – mondja a szenesember.
- Százhetven – mondja Manya.
- Száznolcvanöt – mondja a szenesember. A markába köp és a nagy szívlapátok nem egészen öt perc alatt kotorják a kokszt a kosarakba.
- Elspórolták valakitől, de én meg jól jártam – újságolja Manya Bözsikének. – Szemesnek áll a világ.

Ebben az utcában a szifon megbukott, még a répcelaki robbanás előtt.

- Az csak olyan műszóda – mondja a nyugdíjas vasutas Kozák bácsinak. A vasutasék lugasában ülnek, előttük üveg bor, üveg szóda.
- Mindegyik műszóda – veti ellen Kozák bácsi.
- De azt már megszoktuk. Nehezen szokjuk mi már az újat. Töltenek a poharakba.
- Patron vagy van, vagy nincs. Sorba kell érte állni, bemenni a városi áruházba. Borravalót adni a kisasszonynak.
- Az én lányoméknál egyszer, mikor vendégségben voltunk, felrobbant a szifon. Meg úgy kotyog, mint a kotlóstyúk.
- Na ugye.
- Jobban tettem volna, ha fiatal koromban szódás leszek. Abba nem lehet belerokkanni.
- Bizony, még mindig prima üzlet.

A szódás valamikor lovaskocsival járt, majd oldalkocsis motorral. Most megáll a Tátra, hátsó ülése kiszedve, ott is, a csomagtartóban is szódásüvegek.

A nyugdíjas vasutas fején vasutassapka. Megemeli, töpreng, hogy mi legyen az üveg alján levő maradék szódával. A vendég poharába spricceli. Annyival kevesebb bor fogy.

- Ez aztán ki lett számítva! – mondja a vendég. A vasutas kicseréli a négy üveget, s ad a szódásnak két forint *borravalót*.

Bözsike, a daruslány anyja és a Gyöngyike nagymamája éppen csak megfőzött, ledobják magukról a kötényt, és átkiabálnak egymásnak az udvaron.

- Készen van, Bözsike?
- Készen van, Annuska?
- Készen, de hányszor mondtam már magának, hogy ne mondja nekem hangosan, Annuska. Parasztos.
- Mindegy az, hallja, hogy szólítják az embert.
- Fiatal koromban Anninak szólított az uram.
- Mindig mondom én, finom ember a tanár úr.

A két nagymama fedőt rak az ételre, lehúzza a sparhelt szélére, leemeli a gázzról, és zsörtölődve elindul. Bözsike elhízott, formátlan, ritkafogú, fejkenőss asszony. Negyven éven át takarított, előbb a báró úréknál, később egy párttitkárnál, nemrég ment nyugdíjba gyógyszerértárból. Annuska – a tanár úr felesége, a zongorista anyósa – vékony, friss mozgású, fiatalos asszony. A főző-ruhája is szebb, elegánsabb, mint a Bözsike ünneplője. Együtt mennek az iskolába.

Kicsengetésre érnek oda, terelik maguk előtt a két gyereket. Az unoka nagy felelősség, ha az anyjuk dolgozik.

- Miből feleltél?
- Számtanból – mondja a daruslány fia.
- Az matematika – mondja Annuska.

- Mindegy az, hallja-e, hogy a franca mondják, én sose szerettem. Tömik vele szegény gyerekeket.
- Ne beszéljen így a gyerek előtt, inkább ösztönözze – próbálja jobb belátásra bírni Bözsikét Annuska.
- Ott egye meg a fene a tanulást, majd elboldogul valahogy.

Gyöngyike megebédel. Utána fél órát játszik az udvaron. Tavasszal tavaszi ruhában, ősszel őszen, télen kisbundában. Apja az ablak mögül figyel, az évszaktól függetlenül többnyire pizsamában. Gyöngyike jár-kelel a bokrok közt, belerúg egy kőbe, eldob egy botot, kifogy az ötletből, kezét zsebre teszi. Amikor megállt, az apja kiszól.

– Mozogj kislányom, mert mindjárt be kell jönnöd tanulni.

Gyöngyike újra mozog. Majd bekopog az ablakon.

– Apu, még hány perc van hátra?

Mozgás után Gyöngyike tanul. Tanulás után hegedűórára megy. Nagyanyja viszi a hegedűjét. Hazajönnek, Gyöngyike meguzsonnázik. Utána művészi tornára megy. Hetenként kétszer nyelvtanóra is jár. Olyankor, hazafelé jövet a szembejövő fiúknak azt mondja:

– Ich liebe dich.

Vagy:

– Du bist ein Esel.

Boros úr délelőtt elment egy építkezésre, most visszajön. Kihozta a gyerekeket a telekre, hogy jó levegőn legyenek, s visszavigye a Kertészt, a napszámost. A vasbetonoszlopok négyes sorokban állnak, mint az állami gazdaságok dombhajlatán.

– Jól néznek ki, mi? – kérdi a tulajdonos büszkeségével Boros úr.

– Jól kinéznek – dörmögi a kertész.

Boros úr leteríti a bőrülésre az ócska plédet.

– Töröljék le a lábukat, uraim – invitálja őket.

A kocsi elúszik, a Boros kislány átmászik hátul a kerítésen, a szomszéd kertben várja a barátja. A Boros kisfiú – tizenkét éves nyurga srác – unatkozik. A deszkabódében egy fejszét talál, felveszi, lóbálja. Elhajítja, de csak a földre zuhan, az nem érdekes. Kimegy az útra, megcélozza a gesztenyefa törzsét. Elsőre nem sikerül. Másodikra se. Harmadik kísérletre a fejsze beleáll a fába. A fiú diadalmasan körülnéz, de senki nem látja, tudását-élményét nem tudja megosztani. Magánya – ő még nem tudja – később nőni fog. A gesztenyefa kérge jó darabon lehasadt, s amikor kihúzza a fémtestet, sárga húsa, a felhasadt seb gyöngyözik.

A kocsiút pár órára megváltozik.

Kamasz ül a Pannónia-motorkerékpáron, bukósisak nélkül, kigombolt lemerdzsekben. Repeszt, merev arccal az égre néz. Így látta egy amerikai filmben. Repeszt utána a másik is. Amögött lány ül. Az utca végén megfordulnak, visszafelé a lány vezeti az első motort – bukósisak nélkül, kigombolt lemerdzsekben, jól szétterpesztett lábbal. Repeszt, mereven előre néz, a haja lobog utána. A két fiú a másik motoron tép. A fiatalok szeretik ezt az utcát, mert csöndes, gyér forgalmú. Itt tanulnak motorozni. Aki pedig már megtanult, kiélheti magát.

Benzinfüst terjed, száll az akácok, gesztenyék lombja közé. Fuldokolnak az akác-, a gesztenyelevelek.

Oszlopos léptekkel, tempósan, nehézkesen jön a munkából a vasgyári lakatos. Lóbálja aktatáskáját, jobbra-balra köszön. Az udvarokban fogadják köszönését.

Félórával utána érkezik Erzsi, a daruslány. Mivel ő vásárolt a boltban.

Aktatáskáját majd' a földön húzza a tanár úr, a zongorista apósa. Teli füzetekkel, dolgozatokkal a táska, azt hazahozza, kipakolja, meguzsonnázik az unokájával és visszamegy. Délelőtt tanít, ebéd után napközis volt, most egy nevelőotthonba megy. Ügyel. Kell a pénz, mert a családot ő tartja el: Anni, a felesége főz-takarít, Gyöngyit neveli, a veje leginkább önmagának komponál, a lánya vagy kottát lapoz a vejének, vagy másoknak és a keresetét magára költi.

Külön-külön érnek haza a vasgyári lakatos gyerekei. Anyjuk a szakácsot azonnal boltba küldi, mert elfelejtett hozni valamit, vagy épp kifogyott, kérekpáron nyargal el a fiú.

– Miért nem a munkahelyén eszi tele magát egy szakács, nem értem – mondja Kozák bácsi.

– Mert olyat főz, hogy nincs rá gusztusa.

A műszerész-fiú kiült a kertbe krumplit pucolni. Ő csak könnyű házimunkát végezhet, kímélni kell a kezét. Finom szakmája van.

Megpakolva gurulnak haza a gyerekkocsik. A csecsemő lábánál – plédje fölött – krumpli, kenyér, zacskó tej, cukor, kakaó. A többi, amit nem muszáj mindenkinek látni, a pléd alatt lapul. Csak ne rugdosszon az ütüli-mütyüli. Inkább aludjon, mozdulatlan. Mert néha lebuktatja anyukát.

A magánbölcsőde is kiürül. Sietős apukák, anyukák jönnek, játszó-ruhájukat Ági egy halomba, egy állókába dobja. A szülők azt játsszák, hogy igazi bölcsődében vannak a gyerekek: utcai ruhába öltöztetik a csemetéiket. Körülöttük lábatlankodik a kutya. Nagy testű keverék, bamba, jámbor állat. A csecsemőket a kapuig kíséri, egyik-másik kezét vagy lábát megnyalja.

– Nem mész innen – szól rá egy anyuka. – Ágikám, nem lehetne ezt a kutyát megkötni?

– Ó, egész nap csavarog, csak délután vetődik haza. De tiszta állat, be is van oltva veszettség ellen. – És mosolyog. Fél egy kicsit. Nagyon kell a pénz. Az új férje – aki a gyereket hozta a házhoz – autót akar venni.

Manya egyik albérlője, a fiatal házaspár együtt jár haza. A férj naponta hoz valami tárgyat, amivel életüket – első albérleti szobájukat – akarják díszíteni. A férfi szerelő.

Ma linóleumtekercset szorongat a hóna alatt. Kozák bácsi – nyugdíjas életét jobbra az utcán tölti, amikor nem a vasutas-barátja száletlijában hűsöl – barátkozó természetű, még az idegenekkel és a vagyontalanokkal is szóba áll.

– Hol vette, Gulyás úr? Akarok a konyhába télire, de egyetlen boltban sem talállok.

– Hiánycikk – mosolyog a fiatalember.

– És az ott, a kezében...

– Ezt csak úgy *kaptam* a vállalatától.

– Az más – bólint megértően Kozák bácsi.

Erzsi, a daruslány főzni kezd.

– Olyan ügyes a lányom – újságolja az anyja, egy-kettőre megfőzi a va-

csorát. Mindennap főz. Hiába, a főtt étel a legolcsóbb. És nem engedi ám, hogy én csináljam, azt mondja, kimélje magát anyuka.

Amikor Erzsi hazajön a munkából, lerakodik, kifújja magát és könnyű pongyolát kap magára.

- Hol a gyerek? – kérdi.
- Csavarog valahol – mondja az anyja.
- Mért engedte el anyuka? Tanulni kellene neki.
- Azt mondta, csak egy kicsit játszik.
- Keresse meg.
- Inkább főzők. Már el is kezdtem.
- Csak ne főzzön anyuka, a gyerek nem szereti a zsírosat, elcsapja a hasát. Én hamarabb is kész vagyok.

Imi – izmos, eleven kölyök – előkerül.

– Mi a lecke holnapra? – kérdi Erzsi.

– Van számtan...

– Az matematika. Hányszor mondtam, hogy úgy beszélj, ahogy kell. Kintől hallod az ilyesmit? Írd a leckét, majd kikérdezlek.

A következő órákban a motorosok zaja csupán alapzaj marad. Monoton, megnyugtató zúgás, az állandó a változóban. Nyitott ablaknál Beethovent hallgat valaki, pontosan nem tudni, kicsoda. A Petőfi rádióban öt órai tea van. A tea szürcsölése önmagában nem lenne zavaró, de ezt tánczene kíséri. Boros úr lánya előmászik a szomszéd kertből, kis barátjától kölcsönkérte a hordozható magnót. Ami természetesen beat-et szolgáltat. A zongorista végleg fölébredt, most akarja a napját behozni, leül a zongorához. Komponál.

– Közeledik a táncdalfesztivál – röhögnek a beat-kedvelő fiatalok.

Minden táncdalfesztiválra ír egy dalt, ami az előselejtezőn kihull.

– Az a baj – magyarázza az anyósa –, hogy a vömnek nem alakult még ki az önálló dallamvilága. Túl komoly dolgokon töri a fejét.

Ezt látni is rajta: gondterhelten jár, fut, szimatol a felesége után, lesi, hogy mikor kivel csalja meg. Vagy kivel akarja. Ez tényleg komoly dolog. S arra még nem jött rá, hogy inkább oratóriumot, vagy operát szerezzen.

Boros úr mustársárga Opeljén hazaszállítja a gyerekeit.

– Jók voltak?

– Jók.

– Úgy is kell, ne mondjanak ránk semmi rosszat. Mindig csak olyasmit csináljatok, amit vállalhattok az egész világ előtt.

A jogtanácsost a munkahelyéről hazahozzák. Inkább reggelente jönnének érte. Épp hogy átöltözik, talán harap valamit uzsonnára, és elsiet a feleségével együtt. Fia nem sokkal ezután megérkezik.

– Rendes, hogy ilyen korán hazajár – mondja a vasutas a feleségének.

– Más fiatalember, különösen az ekkora hajú, csavarog, még tán iszik is. A galerik, ugye eleget halljuk.

Nemsokára egy idegen lány fordul be az utcába. Tétován áll a sarkon, piros blúzban, fehér szoknyában, ha ugyan még szoknyának lehet nevezni azt a csíkot a derekán. Sovány a combja. Házszám táblát keres, de nem sokáig, mert Rákóczi Ferenc nyitja a kaput.

Az árokból hirtelen egy marék füvet kell tépni. De a nagy hajlástól a vasutas sapka, amit a gazdája a szolgálatban megspórolt, legurul.

– Még hogy rendesen hazajár! – mondja a vasutas felesége. – Múlt héten egy fekete kontyos jött hozzá.

– Akkor tört el a szemüvegem. Szemüveg nélkül nem látok messzire. Mindig mondom, hogy kell a pótszemüveg.

– Ez mivel csalogatja magához a lányokat? Hogy nem szégyelli, világosan. Legalább az estét megvárnák.

– Szólok az anyjának.

– Te csak ne avatkozz a mások dolgába, apa.

Szürkületkor az éjszakai sofőr munkába indul. Szürkületkor minden házban bekapcsolják a televíziót. Mintha központi vezérlőasztalról irányítanák. A lilás fény egész este világít. Közben vacsoráznak. Közben hazajönnek a részegek, pontosabban: szállingóznak. Miért épp a részekekben lenne összetartás.

A fiatal pár – aki első albérlését próbálja – délután összeveszett Manyával, mert reggel égve felejtették a vécében a villanyt. Bánatukban este kocsmába mentek. Hazafelé, most már Manya nélkül, kettesben veszekednek. Ha muszáj, az ember önmagából is kitermeli a mérget. Manya az ablak függönye mögül lesi őket. Majd kapnak tőle holnap a zajongásért.

A vasgyári lakatos vacsora után, egy óvatlan pillanatban felállt a fotelből, ahol kicsit elbóbiskolt. Fia megkérdezte:

– Hova indulsz, apa?

– Telefonálok a délutános művezetőnek. Üzentem neki, de biztos nem adták át.

Nyilvános telefon csak a resti előtt van, az állomáson. Az ember kénytelen odamenni. Sajnos, ott mindig akad ismerős, este is, reggel is. Az estét, igaza van az asszonynak, néha ki lehetne kerülni. De reggel mégse ódaloghat haza azzal, hogy jaj istenem, meglátott Czigler szaki, behívott egy pálinkára, mit tegyek.

A nehézkes léptek tétova botladozássá váltak a nem tudni hány fröccs után. Különösen, hogy olyan keskeny lett az utca. Meg sötét.

Autók jönnek, mennek. Ugyanaz az autó – kis piros sportkocsi – előre, hátra, előre, hátra. Curikkol, előrerohan, visszatolat. Aztán szürkék, talán kék, fekete, talán zöld személyautók jönnek, nagyok és kicsik. A színüket, a márkájukat nehéz kitalálni a sötétség miatt. Talán, ha odaállnánk az utca végére, ameddig az autók betoltnak, az udvarra farolnak és reflektorfénybe kerülnek... De odáig nem nagyon merészkedik senki.

A Dénes családban a legkisebb fiú autószerelő. A ház udvarán javítóműhelyt rendezett be, s mivel nappal a munkahelyén dolgozik, éjszaka javít.

– Na persze, milyen munkahely az, ahol nem fárad el? – töpreng a lugasban Kozák bácsi, délutáni szeánszokon.

– Fel kellene jelenteni – emeli meg sapkáját a nyugdíjas vasutas. – Ez jogtalan pénzszerzés, csendháborítás. Szólok a tömbbizalminak.

– Apjok, te csak ne ártsd bele magad. Azt hiszed, nem kenyerezték le a tömbbizalmit?

– Az igaz.

– Én mást hallottam – mondja Kozák bácsi a nagyfröccs mellől. – Azt beszélik, hogy a fiú rendőrségi garázsban dolgozik, azért engedik neki.

– Dehogy engedik, nem engedik a fusit senkinek. Csak kevés az állami javító, a kocsi meg sok. Meg kell javítani.

– Valakinek elújságolták, hogy a Balatonon építettek vikendházat. Emeletest – mondja a vasutas felesége.

– Akkor lebuknak. Egyik este látjuk majd ökelmét a Kék Fényben.

Az éjszaka teherautók is tolatnak. Farral jön a hat- vagy nyolctonnás kocsí. De nem javítják. Talán építőanyagot hoz, talán valami mást, ki tudja. Nem lehet látni.

Amikor a részek hazatámolyogtak, az autókat megjavították és nincs több feketefuvar, néhány óra még van az éjszakából. Ez a kutyáké és a macskáké. Valamikor az egész éjszaka az övéké volt. Mára összezsugorodott.

Portyáznak a kertekben, kiugranak a kerítéseken. Végigfutják kétszer, háromszor az utcahosszat. A pulik, keverékek rövidebbet, a boxerek, német juhászok, nagytestű korcsok hosszabb távot futnak. Ki-ki elvakkantja, mi történt egész nap. Rendetlenül csoportosulnak, majd rendezettebb falkába verődnek. Meglátogatják azt a társukat, amelyiket éjjel is láncon tartanak, körülnyalják, benéznek a házába, lábosába, aztán elvágtatnak.

Vakkantanak a futó macskákra, az egybegyűlt macskákat kikerülik. Kertek mélyén, lugasokban, betontisztásokon – teraszon – ülnek a macskák. Egymástól emberlépésnyi távolságra, köralakban. Öreg bölcsek. Két mellső lábukat behúzzák. Jögik. Szemük egy pontra néz, nyugodt. Majd sűrűsödő elektromosság – ? – hatására fúriákká válnak, egy fújni kezd, fúj a többi is, nyivákol, ordít, síró csecsemőhangot ad. Valahol felsír egy igazi csecsemő.

A kutyák megugatják a macskakongresszust, de tovább futnak. Már lábukban a futás, s a sok mozgásban – de régen kaptak enni! – meg is éheztek. Ennivalót keresni könnyű. Az út kétoldalán, a házak előtt ócska vödörök, lyukas vándlingok szeméttel teli várják a kukást. Mindig akad a szemétben ételmaradék, zsíros papír, még csont is.

A puli nekirent a dézsának, de nem tudja felborítani. A német juhász megdűti könnyedén, csattanás. Felborult, s a tetejéről pléhfedő csörögve elgurul. A szemét szétterült, kotorják, piszkálják, szimatolnak, kutatnak, kaparnak. Ugatás. A juhász vicсорít, csontot talált. Csirkecsont. El akarja venni tőle egy tapasztalatlan, jámbor kuvasz. Tegnap vitték kozmetikushoz, kétszázöt forintért trimmelték, gondosan ápolt szőre csomókban hull. Tíz kutya esik egymásnak. Tömegverekedés.

Erre már felébrednek az alvók. Ajtók, ablakok csapódnak, a bátrabbja villanyt gyújt, az óvatos függöny mögül néz ki.

Hangok.

– Betörték valahová?

– Jaj istenem, rablók. Hol a betétkönyvem.

– Már megint ki részegeskedik?

– Megint csak a rohadt kutyák.

Manya kinyitja az ablakot, kis asztalka van mögötte. Az asztalon fonott kosárka, még kislánykorában kapta varrósdoboznak. Most kavicsot tart benne és parittyát, céloz, lő. A kutyák szétszaladnak, egy sántít.

A macskák tudják, óvatosnak kell lenni, már rég elhallgattak. Egyenként, macskaléptekkel somfordálnak, kerülgetik a szemetet, és elropogtatják a maradék csontokat.

A kutyák hazakullognak. Ki-ki fáradtan hever a küszöbre.

Hajnalodik. Békés, csendes az utca.

A gyufa

A Vezértábornagy az üres – „Gyűjtsd a vasat és a fémet, ezzel is a békét véded!” föliratú – gyufásdobozt a hüvelykujjával fölpockolta egész a cserepekig (ahol kisujjni, bársonysima por lepte már a léceket, elhagyott darázs-fészkeket), majd mielőtt elkapta volna, kezefejevel ismét a levegőbe ütötte.

Jancsi tisztelettel leste a mutatóványt.

– Szemembe nézz, ha kérdezlek! Vagy nem mersz, Kismocsok?

– Miért ne mernék?

– Mert a tolvajok és hazugok sose bírták a tekintetemet!

A Szent Pók hálójába akadt méh valósággal nyüsztetett. A Vezértábornagy az ajtónyílásban feszülő hatalmas pókhálót figyelte, melyben szinte kedélyes hintázással oldódott a méh élet-halál küzdelme. Csak a Szent Pók képes olyan hálót szőni, amely ilyen könnyedén kibírja egy méh vergődését! A Szent Pók maga egyelőre türelmesen várta a szemöldökfa egyik korhadat repedésében, hogy áldozata kifáradjon.

Jancsi nem mert hátrafordulni, hiszen ezzel bizonyítékot szolgáltatna, hogy csakugyan nincs mersze farkasszemet nézni a Vezértábornaggal.

– Szóval miért vetted ki?

– Semmiért. Nem vettem ki.

– Nem is láttad?

– Nem.

A Vezértábornagy végre rápillantott. Lassan, összehúzott szemmel, hogy legalább is Jancsi veséjéig hatoljon a tekintete. E célból jobb szemöldökét lejjebb engedte vagy fél centivel. Baljával – melyben a középső ujjá idegét kiskorában elharapta a kutya, s azóta csak mutatóujja támogatásával tudta mozgatni – megcirógatta erősen ütköző bajuszát, majd kisujja körmével finoman kikaparta szájzugából sárgára sűrűsödött nyálát.

– Tudod, hogy aki meglopja a KÖR-t, azt a Vésztörvényszék elítéli?

– Nem loptam semmit. Egy gyufaszálért úgyse ítéltettek el.

– Majd meglátod! Megismersz te még bennünket!

– A KÖR törvénye az igazság, nem?

– És az engedelmisség! És az, hogy az ellenséggel szemben nincs könyörület!

– Én nem vagyok ellenség!

A méh vergődése alábbhagyott. A Szent Pók méltóságteljesen kimászott üregéből és rálépett a hálóra. Ráért. Egyelőre csak méregette a legmegfelelőbb utat. Az áldozat szárnya már alig rebbent.

– Megadta magát.

Jancsi megfordult, hogy lássa, mint végzi ki a méhet a KÖR szent állata, de a Vezértábornagy ráförmedt.

– Szemembe nézz, te tolvaj!

Jancsi szeme könnybe lábadt. Az elején megmondták neki, hogy ezer próbát kell kiállnia, és ha kiborul, elkergetik. Három hete söpörte az ólpad-

lást, ásta a kertet, fogdosta a legyeket a Szent Póknak, pucolta a többiek cipőjét, akik csúfolhatták Kakakolbásznak, Nyomottkának, Kismocsoknak, ami éppen a szájukra jött, és neki egy szóval szabadott csak válaszolnia: igenis! És ha elkészült, így kellett jelentenie: Kismocsok közlegény alázatosan jelenti Vezértábornagy úrnak, hogy a disznókat megetette! Piszkos körmeit tenyerébe vágta, hogy ne bőgjön, mint egy lány.

– Nyisd ki a mancsod!

Ha akarta volna se tudta volna. Hogy puha, gyerekkörmei elhajoltak, csontízei igyekeztek áthatolni ujjböggyén, hátha sikerül tenyerébe fúródniok.

– Na jó. Mi az első Törvény?

– Az igazság!

– És ki mondja meg, hogy mi az igazság?

– Te!

– Mi az, hogy te?! – üvöltött. Szétroppantotta a gyufásdobozt és Jancsihoz vágta.

– Az igazságot a Vezértábornagy úr állapítja meg, akinek a parancsait mindig, minden körülmények között teljesíteni kell! – Csukott öklével eltúrta szemébe lógó haját. A nagymama nem engedte rövidre vágni, mert szegény Anyu is ilyent viselt kiskorában, inkább csattal igyekezett kordába szorítani, de ő a lányos csatot gyűlésre jövet mindig elrejtette az orgonabokor tövébe, a sarkon.

– Szóval kinyitod a kezed?

– Nem. – A háromhangú szócska megnyugtatta. Pontosan érezte már a fájdalmat ujjaiiban-tenyerében, s egyszerűen fölszáradt kibuggyanni készülő könnye. – Nem.

Muris volt látni, amint a helyéről fölpattanó Vezértábornagy nem meri hozzávágni a székét, hanem hülyén a földhöz csapja.

*

A dobbanásra és a disznók sivalkodására figyeltünk föl. Abbahagytuk az ezüsfenyő-dugványozást. Körben, hosszú csíkban ásta föl a Kismocsok meg a Huszár az udvart a kerítés mellett; oda dugdostuk le egymástól két araszra az ezüsfenyőről gyűjtött tobozokat. Ernő – magamban és néha négyszemközt szabad így szólítanom a Vezértábornagyot, mert unokatestvérek vagyunk, és amíg tartott a háború, és ebben a házbán volt a németek, a magyarok, az oroszok, a bulgárok, meg mindenféle katonaság főhadiszállása (ez vasbetonház!), nálunk lakott Ernő bácsival, meg a nagymamával – szóval Ernő azt mondta, hogyha kikelnek az ezüsfenyők, borzasztó rengeteg pénzt kapunk majd értük, mert az ezüsfenyő majdnem annyit ér, mintha szintiszta ezüsből lenne. Mindenki egyből föl akart rohanni, de nem hagyhattam, mert én vagyok az Alvezértábornagy. Sorbaállítottam őket az Örmesterrel, és „utánam indulj!”-ra meneteltünk föl a göbék meg a süldők kifutója közötti létrán a Támaszpontra.

– Tökéletes! Tökéletes! A legjobbkor érkeztek!

Állatira örültem a dicséretnek. Ő igazán nem szokott nyalni és ritkán mondott ilyesmit. Rögtön láttam, hogy mi történt közte, meg a Kismocsok közt. Kassi kis balhé készülődött. De az Ő szemében nem a szokásos tüzet láttam, hanem azt a furcsa ürességet, ami roham előtt szokott látszani benne.

A Szent Pók enni kezdett, vagyis még, vagy már ott táncolt a félig becsomagolt méh körül. Letérdeltünk. Némán. Amióta egyszer a hülye Huszár – ez is új gyerek, csak valamivel régibb mint a Kismocskok – elröhögte magát, azóta Ő, vagyis Ernő, nem engedi, hogy imádkozzunk.

– Ez az idő a legalkalmasabb a Vésztörvényszék ülésére! – jelentette ki Ernő. Ő ilyenkor is állva maradhatott. Karjait fölénk terjesztette.

A Kismocskok nem imádhatta a Szent Pókot. Neki az ajtókeretnek háttal, a sötét sarok felé kellett fordulnia.

Aztán fölálltunk, és az Örmester sorakozót vezényelt. Mindenki fölkapta a lándzsáját, rohamsisakját (annyit hagytak ott a katonák, hogy abból iszik ma is a falu összes kacskája), és a hátam mögött sorbaállt a Huszár, a két csulis Tüzér, meg a kis dagi Talpas. A Repülős hiányzott egyedül, mert két hete eltörte a lábát, amikor a Nagy Sárkányon megpróbált fölszállni a nagyház padlásáról. Mi húztuk, ő meg leesett. Ernő bácsi, az Ő apja annyit röhögött, hogy százharminc kilóról egyből százötvenre hízott. Olyan kövér már, hogy az egész sulis azt lesi, hogy mikor szakad be alatta a katedra. Elég ronda volt a Repülős lába, a csontja még a térdzokniját is keresztülszúrta, de láttam már különbet is. (A bombázás után például a röptér tele volt kézzel, lábbal, meg mindenféle belekkel.) És hogy visított a nyamvadt!

– Alvezértábornagy úr!

– Parancs!

– Jegyezze föl, hogy Talpas harcos sorakozó közben engedély nélkül vigyorgott!

– Igenis!

– Büntetése...

– Igenis!

– Büntetése az, hogy nem vehet részt Kismocskok próbaidős harcos fenytetésének végrehajtásában.

– Igenis!

Nahát ilyen Nagyfőnök volt Ő! Nála jobban senki se tudta, mivel lehet leginkább kibazergálni a szemétkedőkkel. És ilyen igazi katonai szavakat is tudott mint „fenytetés”, meg „végrehajtás”. Hát lehetett volna más a Vezértábornagy? Na és idősebb volt mindannyiunknál, még nálam is három évvel, meg levente is volt egy hétig, de aztán nem járhatott ki többet a betegsége miatt. A gimnáziumból is ezért maradt ki. Apu szerint kórházba kellett volna vinni, de Ernő bácsi azt mondta, hogy férfinak nem kell orvos, az meggyógyul magától is, ha akar, meg a nagymama se engedte, nehogy sugarazzák az agyát, és szocilistát csináljanak belőle.

A Vésztörvényszék ülése nem tartott sokáig. Ernő, vagyis a Vezértábornagy a Négy Lándzsa alól, az Igazság Székéből elmondta, hogy mi történt, vagyis a Kismocskok ellopta a Vésztartalék Gyufát a dobozból.

Az a hülye Kismocskok vagy megjátszotta magát, vagy igazából olyan seggfej volt, hogy nem tudta, mi az ábris. Csak térdelt előtünk, vigyorgott bárgyún, mintha még mindig a haverjai lennének, és most egy kis finom balhét csinálunk, csak úgy, közkívánatra, és mintha nem ő lopta volna el tőlünk a Gyufát! Vagyis mintha maszületett bárány lenne. Hogy mit képzelt, gőzöm sincs. Ezért nem számít, hogy valaki jó tanuló, ez is jeles vagy kitűnő volt negyedikben, mégse volt sütnivalója.

Az Örmester szabály szerint fölszólította még egyszer, hogy nyissa ki az öklét, és adja elő a Gyufát, aztán elítéltük. Egyhangúan. Megadásig szóló csiklandozásra. A dagi Talpas nem csiklandozhatta.

Mielőtt elindultunk volna a kertbe, állati dolog történt. A Szent Pók már teljesen összecsomagolta a méhet, és elkezdte kiszívni; a rohadt méh, ami eddig úgy tett, mintha már kinyíffant volna, hirtelen kiszabadította a fullánk-ját, és egész egyszerűen agyonszúrta a Szent Pókot! Az meg placcs, egyből leesett a hálóról. Olyan hatalmas volt már, hogy puffant is, amikor a küszöbre esett.

Ernőnek rángatózni kezdett a jobb karja meg az arca. A haláli csöndben hallottuk a fogai kocogását. Végre legyőzte az első rohamot, és kitepte a négy Lándzsa közül az egyiket, hogy üsse, ronggyá verje azt a mocskos gyilkos méhet. A hülye lándzsa azonban beleakadt a tetőbe és két cserepet leverte. A lukon, a kék égből, vastag fénysugár ugrott be.

– Tűnjetek a francba! Mit álltok még mindig itt?

Vagyis nem bírtunk elindulni. Halálérdekes, vörös-fehér-barna szőrű bajuszkája tele volt apró izzadtságcsöppekkel. Gyönyörűen csillogtak az Új Fényben. Lehet, hogy hülyeség, de én egy pillanatra megfeledkeztem a dologról, mert a bajuszkájáról eszembe jutott, hogy múltkor, a születésnapján megmutatta nekünk a janóját. Becsszavamra szőrös volt már, akárcsak a nagyoké! Én meg is foghattam a szőrét, mert én vagyok ugye az Alvezértábornagy, meghát elvégre az unokabátyám. Vagyis ahelyett, hogy megijedtem volna, inkább valami állati nagy szeretetet éreztem iránta, és azt mondtam:

– Meghalt Szegény Szent Pók, de itt van helyette az Új Fény!

De ő ekkor már érthetetlenül rikácsolt, és a lándzsával ráhúzott a kezemre, hogy ne mutogassak, mert én is rászokom a lopásra. Az új fény, vagyis az a rohadt sárga franc nem is volt igazán világos, mert szemét, meg rengeteg por-szem nyüzsgött benne, és a Szent Pók egyébként is állatira utálta az ilyesmit.

A kertből hallottuk a lándzsa döngését a deszkapadlón. Biztos nem hagyott abból a mocskok méhből egy szemernyit se! A disznók megőrültek lent, az ólakban, és mint a veszettek rohantak a kifutó gerendakerítésének.

Kismocskok is vonyított. Csak úgy. Ernő bácsi kijött a tornácra.

– Na! Mi lesz ott? – kiáltotta, aztán bevonszolta a potrohát.

Nem tudtuk elkezdni a dolgot. Az ilyesmit mindig Ő szokta irányítani. Személyesen. Elvégre ő a parancsnok! És csudára érti.

– Rajta! – parancsoltam, de csak álltak, mint a marhák. Nem hinném, hogy a Szent Pók halála lombozta volna le őket ennyire. Az ilyen bunkók, mint ezek, nem értenek a szellemi dolgokhoz. Vigyorogtak. Mintha őket csiklandozták volna. Nem büntethettem meg mindenkit, mert akkor nem marad, aki végrehajtsa a fenyítést. Igaz, hogy egyébként elbírok minddel, de fülesek se oszthattam, mert pizsokul fájt a kezem. Persze Őrá nem haragudtam. Joga volt megütni. Én voltam hülye. De a többiek még hülyébbek voltak.

Ha Ő ott van, nincs gáz. Tőlem nem félnek annyira. Mégis rendet kellett teremtenem. Ilyenkor kicsivel kell kezdeni.

– Térdre! – parancsoltam a Talpasnak. Az csak bámult a rózsaszín pofájából a savószínű szemeivel. – Térdre! – s már intettem is az Őrmesternek. Az végre földhöz vágta. – Itt maradsz, és szót se szólsz, csak nézel! És csak akkor röhöghetsz, ha előtte engedélyt kérsz tőlem! Világos? – Amilyen seggfej, biztos nem értette. De betojt, és ez ugyanaz.

Na, az Őrmester végre lendületbe jött és lecsapta a Kismocskot. A Kiscsúzlis Tüzér a mellére ült, a Nagycsúzlis a combjára. A Trombitás leszerelte a saruját. A Huszár kapargatni kezdte a talpát, az Őrmester meg a hónalját.

Persze nem röhögött. Olyan tetű módon csinálták, hogy nem is csoda. Tu-

tíra vette, hogy egyáltalán nem komoly a dolog. Pislogott, vigyorgott, vagyis élvezte. Rákiáltottam:

– Kinyitod a mancsod?

– Miért nyitnám? Ha úgy tartja a kedvem, kinyitom, ha úgy tartja, becsukom.

Vettem egy hosszú fűszálat és a fülébe dugtam. Erre végre megmozdult; úgy rángatózott, mint a meztelencsiga, ha megsózzuk.

– Milyen?

– Próbáld ki magadon!

Pofonvágtam. A jó kezemmel. Erre nem számított. Mondtam már, hogy seggfej volt. Az Őrmester rámcsozáldozott.

– Te is kérsz egyet?

– Dehogyan kérek!

Ő is pofonvágtam. A Kiscsúzlis az öklét kezdte nyitogatni; körmét bele nyomta a csuklójánál a hüvelykujja tövébe. A Trombitás is fölhalálta magát. Saruval verte a talpát, de ügyesen ám, érzéssel, csak a hegyével csipentett mindig pontosan oda, ahol a lúd gágog.

Most aztán rőfögött, gágogott, vinnyogott a mocskok!

– Nagymama! Nagymama! – sivitotta, hátha meghallja az öreganya a postán, és abbahagyja a bélyegek nyalogatását, hogy ideügenssen egyszem unokájáért.

A markát mégse nyitotta ki.

– Gyáva! Gyáva! – ujjongott térdén ugrálva a dái Talpas. Bánta már, hogy rőhögött sorakozó közben! Visszarúgtam a helyére, mert mégse csinálhatok segget a Vezértábornagy szájából. Ha egyszem ő megfenyítette, akkor nincs mese.

– A Huszár lazsal! A Huszár lazsal! – bögte a Talpas. – Hadd álljak be a helyére!

– Nem lazsalok! – A Huszár is belerúgott a Talpasba. Rőhögünk. A Nagycsúzlis örömeben ugrált a Kismocskok hasán. Ügyesen rúgott a Huszár, de megjegyeztem magamban, hogy a Talpasba csőrözött bele, és nem a Kismocskokba.

Lényeg, hogy ment a dolog. És ami a legkassibb, Ernő nélkül is!

Az orgonasövényen túl kolompolt a gulya. Nagy port vert az a pár tehén.

– Akasszuk föl a kecskéjét! – kiáltotta az Őrmester. Meg kell hagyni, Ernő és én utánam neki jutottak eszébe a legistenibb balhék. Ernő már meg is ígerte neki, hogyha sikerül kinevelni egy frankó őrmestert, előlépteti kapitánynak. Talpas ismét ugrálni kezdett a térdein.

– Hadd menjek érte én! Hadd menjek érte én!

Megengedtem neki. Örült, mint majom a farkának. A Kismocskok kecskéje a ház sarkánál zabálta az akácleveleket. Az öreganya szerezte valahonnan, mert a háborúban majdnem minden tehenet elszaszeráltak a faluból a katonák, és alig lehetett tejet kapni.

De a kecskét mégse akasztottuk föl. Egyrészt azért, mert a hülye Talpas megijesztette, és a kecske kibújt az orgonák között az utcára, másrészt azért, mert Ernő lejött a támaszpontról.

Már látszott rajta, hogy teljesen odavan. Mereven lépkedett, törött lándzsáját előretartotta.

Jelenttem neki alássan, hogy a Kismocskok *majdnem* megadta már magát.

Közben az Őrmester kerített valahonnan két bodobácsot, vagyis két olyan piros fekete pöttyös bogarat, amik szüntelenül vonatoznak, vagyis ízélnek, és bedugta őket a Kismocsok gatyájába. A Kiscsúzlis pedig térdeivel a két karját gyúrta, a bátyja már tiszta erőből ugrált a hasán, a szemét Huszár viszont összeveszett a Trombitással és pofozta, mert az állítólag a kezére ütött a saruval.

A Nagycsúzlis boldogan rikoltotta;

– Bepisált! Bepisált!

Tényleg kijött a leve.

Ernö már csak a fogai között tudott beszélni. A bajusza alján már nem izzadtságcsöppek ragyogtak, hanem hab fehérlett.

– Engedjétek el!

A két Csúzlis Tüzér leszállt róla, fölállították.

– Bepisáltál, öcsi? Szégyelled magad?

Nem válaszolt. A Talpas közben visszajött, és gyorsan seggbe rúgta.

– Beszélj, ha a Vezértábornagy úr kérdez!

De ő csak hallgatott. A brunya még mindig csöpögött a klottgatyájából.

– Megtanultad, hogy milyenek vagyunk a tolvajokhoz?

Alig lehetett érteni a szavát. Már folyt a nyála. El kellett volna küldenem valakit a házba kanálért, hogy legyen mivel szétfeszíteni a száját, ha végképp elkapja a roham, de nem mertem belepofázni. és megzavarni abban, hogy személyesen is kezelésbe vegye a Kismocskot.

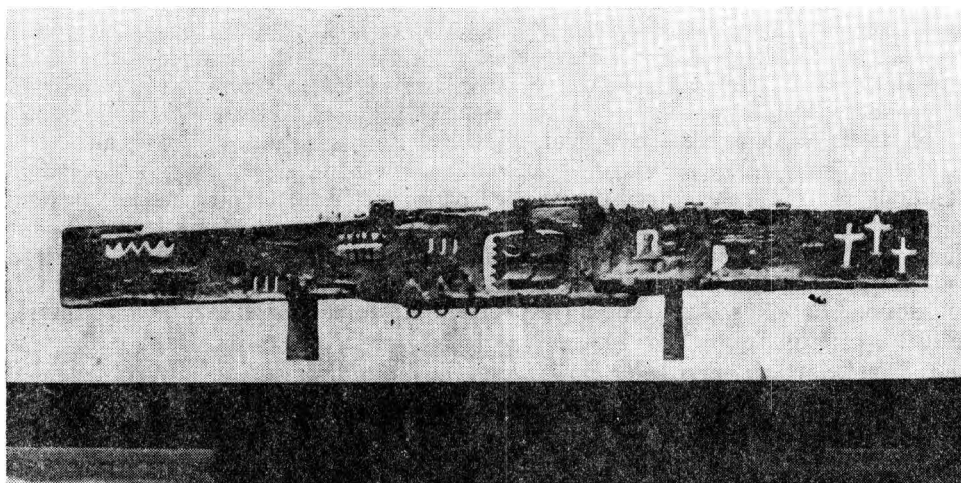
A Kismocsok végre megmozdult. De ahelyett, hogy rendesen vigyázzba állt volna, elindult a kertajtó felé. Az őrmester meg én kiabáltunk;

– Vissza! Vissza! Vigyázz! Állj vigyázzba!

A Vezértábornagy már nem bírt beszélni. Szemei kifordultak. Fél perce volt a rohamig.

A Kismocsok végül mégis visszajött egy pillanatra. Összekarmolt, véres, füves, sáros mancsát szüntelenül Ernő orra alá nyomta és kinyitotta.

Üres volt.



Toledo

– A múltkor egy hivatalban találkoztam valakivel, és... de igazán nem érdekes, hogy hol és az sem, hogy kivel. Jól megtanultam a leckét, azt a sokat emlegetett életleckét, és ezért nem is szoktam csodálkozni, mint egy kamasz. És ha most nem találkozom magával – huszon... te jó ég, majdnem huszonöt év után... és ha nem éppen itt, az egykori „Rosemary”-ban isszszuk meg ezt a néhány kortyot, fel sem vettem volna az egészet. Még önmagamnak sem. De mert maga is lassan ötven felé ballag, és – pechére, – maga is munkaügyis, és mert „Rosemary”-haver is, ha meg nem sértem, miért ne vallanám be én is, hogy nem voltam én mindig ilyen pocakos, kopasz fráter. Annál is inkább, mert ezt maga is tudja. Maga ugyan most sem kopasz, de azért huszonöt év az nem gyerekjáték. Vagy gyerekjáték, – ki tudja? Nekem, például, sokféle játékom volt. Az a sovány, mindig nyúzottnak látszó üzletember-féle, akit maga ismert – az már későbbi... hogy is mondjam? ... meccs. Igen, voltak régebbiek is, voltam én, kérem tizennyolc éves is. Meg tizenhét, sőt tizenhat is. A betoijtságot akkor még hírből sem ismertem, a fáradtságot meg a reumát sem. A kopaszságot legkevésbé. És ha nem is volt olyan tömött hajam, mint a Toledonak, de nekem is sok hajam volt, amit ha akartam volna se sikerült volna rendesen megfésűlni. De én nem is akartam, hiszen a Toledo sem fésűlte. És ez a nem-fésűlködni már akkor fészket vert bennem, amikor először láttam meg őt – még a gimiben, az udvaron – a merészen rendetlen üstökével. De én már akkor is – vagyis, akkor még – jó kisfiú voltam, aki azt csinálja, legalábbis körülbelül, amit a szülei mondanak neki. A szüleim pedig azt szerették, ha jól fésűlt, és egyáltalán: mindenben „nett” vagyok. A Toledot kicsapták az iskolából, ahová három évvel járt följebb, mint én. Ezt már akkor tudtam, amikor még nem ismertem személyesen. Toledo miatt csapták ki – akkor volt az a nagy csata a francoisták és a vörösök között Kasztiliában –, és a bozontos üstökű kis beszédet tartott erről vitéz Szakács Ödön órája előtt. És ez a kicsapás összekeveredett bennem – abban a nyurga kölyökben, hosszúra nőtt embrióban, – Toledo hajának rendetlenségével. Mármint nem a spanyol városának – film is lett belőle később, azt hiszem, amerikai shaw-film, talán látta is? – hanem a fiuéval, aki rögtön megtetszett nekem. Mondom, amikor még nem ismertem, de még többször láttam őt, mint régebben a gimiben. Munkaruhában járkált az utcánkban, hóna alatt szerszámosládával. Ettől kezdve én sem fésűlködtem, növesztettem a hajamat és öltözködésben is igyekeztem hasonlítani Toledohoz. Érdekes, az öregem ezt rögtön kiszúrta, és elkezdett prédikálni, hogy ha ezt így folytatom, akkor úgy járok, mint az az alak, aki pedig már elég közel járt az érettségihez, és tessék. Sajnálkozva, de ugyanakkor elítéléssel is, már ahogy a magukat keményeknek vélő emberek szokták, beszélt az öreg a Toledo apjáról is, akit ismert. Ez a bácsi – akit aztán én is megismertem – özvegy ember volt, aki azt szerette volna, ha a két elég csúnyuska lány után következő, stramm fia tanár legyen. Nekem is panaszkodott a csa-

lódása miatt, ami egyrészt érthető, mert ő is tanár volt azelőtt, gimnáziumi tanár, mielőtt leckeórák adására kényszerült volna. De éppen azért rúgták ki a tanárságból, mert a húszas évek közepén maga is belekerült egy forradalmi mozgalomba. Dehát ilyenek voltak a papák az Ügynök-utca környékén, kis különbségekkel. A különbségek azért megvoltak, mert a Toledo örege csak siránkozott, de attól még szelíd volt, sőt alázatos. Még a fiához is. Az enyém azonban a körmömre húzott a léniával, és szinte abban a másodpercben, amikor az ébresztőóra abbahagyta a csörgést. Pedig a kamra, ahol laktam, a konyhából nyílt, ő meg benn feküdt, a szobában, a nagyágyban, amely fölött – mint a katolikus családoknál a vérző szívű Krisztus, vagy Szűz Mária a kis Jézussal – anyám legidősebb bátyjának, a Bécsből Londonba menekült Jenő bácsinak aranyozott keretbe foglalt, nagyított képe lógott. Meglepő fürgén ugrott ki testes apám a gyárigazgató úr képe alól, és ha még feküdtem egy kicsit, már hozta is a mindig téntapacás léniát. De akkor is ütött, ha nem tudtam jól a számtant vagy a földrajzot. Pedig legtöbbször olyat kérdezett, ami nem is volt feladva. Látott egy, a régi tulajdonos által odatett ceruzajelet az antikvárban vett tankönyvben, és megesküdt, hogy igenis, az volt a lecke, csak én eltagadom. Hát ez volt...

Ami a Toledo papáját illeti, neki akkor sem lett volna ereje a verekedéshez, ha olyan lett volna a természete. Ne haragudjon, hogy most elfilozofálok itt, de gondolt-e már arra, hogy mennyire hat az embernek még a belső természetére is az... erőnlét. A róka akkor is róka, ha beteg, a farkas akkor is farkas, ha öreg és gyenge. Az ember itt belül is olyanná válik – nem szerdáról csütörtökre, persze – amilyennek mutatja magát. Vagy amilyennek mutatnia kell magát. No, mindegy, a lényeg az, hogy a Toledo papáját akkoriban már a leckeórákról is kirúgogatták, meg a felesége halála is betett neki. Nem családfő, inkább háziasszony volt ő már akkoriban; bevásárolni járt, takarított és esténként még főzött is. Ugyanis csak este jött haza az öregebbik csúnyaság, a Marika, aki gépirónő volt – később titkárnő – egy nagyvállalatnál, és aki tulajdonképpen eltartotta Toledoékat. A finom falatok mindenesetre neki jártak – mint nálunk az apámnak –, és nem Toledo-nak, de még a Joli nevű, szívbeteget nővérnek sem, aki különben is többet volt kórházba, mint odahaza. Akkor nem értettem meg – mint ahogy magát az életet sem értettem a megnövesztett hajam alatt –, hogy miért fontos a hetenként legalább kétszer lekváropalacsintát sütő öregnek a Toledo tanárúrsága. Akkor én ott, a lakásnak kinevezett szobában – a Joli ágya előtt függönyféle volt – azt gondoltam magamban, de az is lehet, hogy még ki is mondtam félhangosan: – Csak siránkozz, vén burzsuj, csak pityereggj! Majd felakasztunk téged is! – De lehet, hogy tényleg csak magamban mondtam ezt, mert akkoriban nem számokat és határidőket hordtam a fejemben, meg a leggyorsabb mozinál is gyorsabban futó képeket, hanem egy Toledo külsejű Doktor Jánost, aki szónoklatokat tart egy emelvény-félén. És olyan nézetre jutottam – vagy ha úgy tetszik, jutott az a kis alak ott a fejemben –, hogy egy burzsujnak nincs is helye a világban. Márpedig mindenki burzsuj, aki nem a világ forradalmát, minden rossz és buta leépítését segítő rögtön és minden erővel. És pláne, aki visszafordult a forradalmi útról. Mondta ugyan a Toledo – akivel akkor már majdnem minden nap találkoztam – hogy dunsztom sincs, ki a burzsuj, és hogy több mint elég van abból a fajtaból is, aki igazán az. De még az ilyenek eltüntetése sem olyan egyszerű dolog, mint a vízivás. Azt magyarázta, szavait többször is megismételve, hogy inkább olyan

világot kell összehozni, ahol nem a burzsujok az urak, hogy nem a kiirtás, hanem a hatalom a fontos, és így tovább. Szóval Toledo az én számomra megelőzte a szemináriumokat. Én azonban nem arra hallgattam, amit a szája mondott, hanem amit a lelkes, már nem kölykös, hanem férfias arca, a vad – „toledós”, „spanyolos” – haja, az egész lénye mondott nekem. És felrobbantottam volna az egész burzsuj-világot, úgy ahogy volt, utcástul, léniástul, Jenőbácsistul, Nyárytíborostul... Hogy ki volt a Nyáry Tibor? Talán még majd róla is beszélek. Egyelőre ott tartunk még, hogy nem tudtam, hol és hogyan lehet bombát szerezni, mert ha lehetett volna, feltétlenül hajítottam volna legalább egyet az Ügynök-utcai rendőrszeregre, vagy a Mauthner cégvezető (a háziúr) Colonial-bútoros dolgozószobájába, esetleg a saját konyhánkba. Most már megvallhatom – hiszen én röhögtem a legjobban magamon, amikor a Toledo-varázslat, vagy minek is nevezzem, megszűnt – ezt a bombadobó vágyamat, ami valahogy összefüggött bennem a nem-fésülködés szenvedélyével. (Egyet elmondhatok: még ma sem viselek szívesen nyakkendőt.) Hát szóval, akármilyen bután hangzik is ma, én akkor gyűlöltem az öreg, rozzant egykori tanárt, aki az érettségit fontosabbnak tartotta, mint azt, hogy a Toledo kiálljon a forradalom mellé. És – persze – az apámat is, aki ütött a léniákkal, mert több is volt belőlük. És bár nem volt ő azért olyan fene nagy úr a hivatalban – és nem volt év, hogy valahol, valaki le ne zsidózta volna – mégis azt magyarázta nekem, hogy Isten, Haza és Kormányzó úr mindennek előtt... A Kormányzó Urat is belevette, mint a katolikusok a Szentlelket a Szentháromságba.

Azt hiszem, említettem már, hogy a Toledo szeretett beszélni. Tudott is. Akármilyen furcsa is azonban, én ma már leginkább azokra a beszélgetésekre emlékszem, amikor letolt, hogy ne robbantgassak, és egyáltalán: ne ugráljak annyit, nem ugrabugra és nem kamasz-csíny – „kamasz-csíny”, ezt a kifejezést nagyon szerette – a forradalom. Pedig egészen biztos, hogy még nagyon sok mindenről beszélgettünk, még télen is, a havas padokon, a Duna-parton vagy a Rakovszky-parkban. Nyilván használta ezeket a szavakat is: „materializmus”, „imperializmus”, „profit-ráta”. És beszélt a munkabérről, amit a tőkésék – meg a hajcsárjaik – valójában nem fizetnek ki a munkásoknak. Ezt onnan is tudom, hogy ezt a magyarázatát – de még azt a tőle szokatlanul durva hozzáfűzést is, miszerint mindez „piszkos, szaros átejtés” – rögtön kitálaltam otthon, egy vacsorán. Ünnepi vacsorán, még hozzá. Elegáns, de már öregedő, sőt – valljuk be – öreg nagynéném, a dagadt Mariska néni tette tiszteletét nálunk a „völegényével”, a Tiborral. Ez az a Nyáry Tibor, akinek már mondtam a nevét. A Tibor – nyilván egy akkoriban megjelent újságcikk alapján – azt magyarázta a szépen terített asztalnál, hogy a sportmozdulatok fárasztóbbak, mint a munkamozdulatok, és az emberek mégis szívesebben csinálják a sportmozdulatokat. Bennem ott volt – és nem is csak a fejemben, hanem a garatomban, a fájó mandulámban is – a Toledo beszéde, és nem tudtam megállni, hogy ki ne bökjem: a sport legalább dicsőséget hoz a konyhára, de a munka jóformán semmit. Lehet, hogy nem pontosan ezt mondtam, de körülbelül ezt. – És a munkabér? – jött be az utcába Nyáry Tibor, aki jogásznak mondta magát, de igazából strici volt. Kijelentettem, hogy ami járna, azt nem fizetik – a tőkés társadalomban nem is fizethetik meg –, és ha emelnek is néhány helyen fizetést, azt is csak azért, mert háborúra készülnek. „Nos, reális ez?” – tettem még hozzá, és csak most, hogy erről a régi botránnyról beszélek – ami eszembe hozza az előtte való beszélgetést is a park-

ban –, villan belém, a fene tudja, miért, hogy ez a „Nos, reális ez?” a Toledo egyik kedvenc szavajárása volt. „Nos, reális ez?” – kérdezte, amikor leleplezett valami hazugságot, vagy olyat, amit ő annak gondolt. És akkor is – néha mondat közepén szakítva meg magát –, amikor egy javaslatról, tervről beszélt. Volt, amikor gúnyosan, önmagát parodizálva tette fel a kérdést... „Nos, reális ez?” – kérdeztem én is a társaságtól, az ünnepi asztalnál, és olyan élesen, mint egy kés. Mint egy olyan kés, amit nem a mi osztályunk hivatalsegédje, a Janusek bácsi fen ki... Persze, kitört a zűr. Jellemző, hogy a legkevésbé Mariska néni volt felháborodva, mintha még egy kicsit mulatott is volna. Elég gazdag volt hozzá, hogy sok mindenben mulasson az életben. A mamám azonban majdnem elájult, az öregem füle vöröslilára gyulladt. Ami meg őstriciségét illeti, olyan kenetes dumát adott le, hogy azt hittem, lángot fog a függöny, amit Boriska, a bejárónő külön erre az alkalomra tett fel. – Hát így neveltek tégedet, hogy ilyeneket mondasz? Szégyent akarsz hozni a családra? – így kezdte a Tibor, hogy aztán már direkt főpapian folytassa. – Nem törődöl édes, szenvedő hazáddal? A Kun Bélát akarnád visszahozni? Egy Doktor Jancsi?!... – Komolyan mondom, a Serédi primás sem beszélhetett volna különül, de még Hevesi főrabbi sem, aki egyszer királyi méltósággal lejtett el mellettünk a Duna-parton, amikor éppen a forradalomról beszélgettünk... Ennyi felhajtás azonban már sok volt az öregemnek is. Ő ugyan fenyegetően nézett rám, amikor előrukkoltam a munkabérről való véleményemmel – vagyis hát a Toledo véleményével –, és úgy láttam, bólogatott a Tibor első szavaira. De amikor a Tibor nem hagyta abba – mert hosszabban beszélt, mint ahogy idéztem itt –, elege lett a dologból. Nyilván azért is, mert a „jogász” úr többször megvágta őt. Márpedig az én apám beosztott minden egyes pengőt, minden krajcárnak megvolt a helye a költségvetésben. Egy ilyen ünnepi vacsorára – amibe azért ment bele, hogy megmutassa „a kögazdag krejzlerosnének”, hogy ő is valaki – már hetekkel, sőt talán hónapokkal előbb felkészült. A várható kiadásokat egy kékfedelű, majd – átkorrigálva azokat – egy fekete noteszbe írta bele. Tehát Tibor úr „kölcsönt” kérései – amelynek az öregem, persze, nagyon akart, de azért nem mert ellentállni – erősen benne voltak abban a bizonyos latban, amikor Doktor Artúr rászólt Nyáry Tiborra, hogy talán hagyjuk ezt, ezt ő majd megbeszéli a fiával... Ezen az estén egy kicsit közelebb kerültem az öregemhez. Mindenesetre: röhögve néztem a kipirult Tibor után, akit Mariska néni – egyáltalán nem szigorú arccal – valósággal a gallérjánál fogva cipelt el tőlünk.

Muris azonban, hogy az ember mennyire nincs tekintettel az időbeli sorrendre!... Persze – ha őszinték vagyunk –, az idő sincs mindig tekintettel ránk, néha megkeveredik a fejben, meg a szívben is. Mert az a botrány az ünnepi asztalnál – a Tibor tekintetét soha nem fogom elfelejteni, pedig azóta sem láttam a strickót, azt sem tudom, hogy él-e – a második számú lázadásom volt. Az első az volt, hogy... no, de csak sorjában. Szóval, az apám megint ütött a léniával, ezúttal az arcomat is. Holott én igazán nem tehettem róla, hogy a Rózsa tanár úr pikkel azokra, akiknek felajánlotta extra minőségű házitanítói szolgálatait, ám a szülők – de kár a többes számban beszélni, a papám – nem fogadta el azokat. („Nem lehet csak úgy kidobni az ablakon a pénzt. Majd én kikérdezlek!”) Én készültem, és tudtam is, már amennyire az ilyesmit tudni lehet, mert hiszen mit tudhat egy ember – egy magunkfajta – az igazi matematikából?! A kétszerkettőt ugyan a „Rosemary”-ban megtanultuk – talán már előbb is –, de a maga nevében is azt merem mondani,

hogy matematikát ma sem tudunk. A lényeg az, hogy becsületesen tanultam, dacos, de becsületes kis marha voltam én. A Rózsa Oszkár azonban pikkelt rám és a Doktor Artúr arcul ütött. Dacos voltam, mondom, pedig olyan sokáig vártam azzal a dacoskodással, és ma sem tudom, mire. Lehet, hogy az Angyalra, mert ha a tévé nem is volt még feltalálva, de már hallottunk erről a megmentőről. De lehet, hogy csak tapsra vártam, vagy fényképészre. Mikor azonban most – vagyis akkor, a Rózsa Oszkár egy ötöse után – rámsuhintott a tintás lénia, nem lehetett tovább bambának maradni. Az anyám ugyan vigasztalt – megint vigasztalt –, hogy legyek türelmes, hogy majd megnyugszik az apuka, aki jó ember, és minden jó, ha a vége jó. Én azonban lementem az utcára egy kövel – ami nem is tudom, hogy került a zsebembe –, és bevágtam az első emeleti ablakot. Az ablak betört, a kő apám szobájába esett. Befogtam a fületem a csörrenésre, a szememet is becsuktam, és amikor kinyitottam, ott állott mellettem Toledo. Tulajdonképpen így kezdődött a megismerkedésünk, a haverségünk, így kezdődtek a nagy beszélgetések. Az óriási beszélgetések télen-nyáron. A Gyula vitéz télen-nyáron...

Pedig letolt, hogy amit csinálok, az – itt mondta nekem először – „kamasz-csíny” és megkérdezte: – „Nos, reális ez?” Valójában jobban nekem esett, mint az apám, aki nem állott ki mellém ugyan – ezúttal a dörmögő ház-mesterrel és a sopánkodó mamámmal szemben –, mint amikor eltávolította Tibort a házból, de nem is szólt semmit. Nem volt lénia, még dühös tekintet sem. A Toledo viszont – a mai fiúk azt mondanák – balhézott, nekem viszont ez is tetszhetett, mert – emlékszem – rögtön kitálaltam neki az életemet. Ez utoljára fordult elő velem, pedig azóta több mint kétszer annyit éltem, mint addig. Akkor én mindent, de mindent elmondtam, csak hát milyen is volt ez a minden – *akkor?! Ez itt most, ha egy kicsit el is nyúlik* – ne haragudjon érte –, nem annyira kitálalás, mint inkább duma. Nem mondom, azt is muszáj néha...

Kurcundgut: a Toledo letolásából – meg az én kitálalásomból – haverség lett. Így is mondhatjuk – ritka szó ez manapság – barátság. Biztosan magát is tömték egyidőben azzal, hogy régen az ember az embernek farkasa volt. Én már akkor is hozzátettem – gondolatban, persze, de akkor, amikor gondolkodni sem volt veszélytelen –, hogy miért csak régen? Tudom én a leckét, hogy nálunk nem az. És ha meggondoljuk, ma már nem is annyira az. Lehet élni már, ha az ember nem egészen hülye. És én talán nem vagyok az. Ne erről a dumáról ítéljen meg. Csak ritkán szoktam ennyit beszélni, és soha ennyi... mindenfélét.

Akkor azonban még igazán hülye voltam, hülye kölyök, és hogy mennyire nem volt magamhoz való eszem, azt az is bizonyítja, hogy arról panaszkodtam – és nem is egyszer – a Toledonak, hogy túl sok a magamhoz való eszem, és nem mindig gondolok a szenvedő és mit tudom én milyen világra!... Szidtam magamat, mint egy eszelős az eszem miatt – ami pedig nem volt még nekem akkor –, és „lapulás”-nak neveztem azt az állapotot, amiben – állítólag – éltem addig. Furcsa szó ez a „lapulás”, ezt egy tizenéves fiú nemigen szokta használni, és valószínűleg éppen ezért emlékszem ilyen jól rá, mert én sokszor ejtettem ki a számon. Amikor Toledoval beszéltem, de akkor is, amikor magammal. Toledo megpirongatott – de miért mondom ilyen finoman, amikor már egyszer kimondtam, hogy „letolt” – ködobálásért, meg más dolgokért is, de vigasztalt, hogy ne gyötörjem magam a „lapulás” miatt. Rám mosolygott, hátbaütött és könyveket is adott nekem. Nem mondhatom, hogy

nem szerettem olvasni – ma is olvasgatok –, de a dialektika már akkor sem érdekelt. Ma már fújom, persze – ha kell – az összes ellentmondásokat, a kibékíthetetleneket és a kibékíthetőket, bár mostanában már nem is kötelező tételeket bemagolni: mostanában nem a szemináriumokon tanulnak az emberek az ellentmondásokról... De hogy visszatérjek a kamaszkölyökhöz, az – és én lennék ez az az? – főleg annak örült, hogy könyveket kapott, amik nem regények – Jókaiak, Vernék – és nem is tankönyvek, móraistvánok, pintér-jenők. Kicsit nehezek voltak nekem ezek a könyvek, de szép szavak voltak bennük. És valami olyast éreztem, hogy mégsem a mi utcánkban végződik a világ, és van történelem, amelynek országútján a vér is előremegy, meg az idő is... Ne nevessem, kérem, hiszen én is nevetségesnek tartom ezt így. De akkor valami ilyenre gondoltam, és a magam számára – meg a Toledo számára – ilyen zavarosan fejeztem ki magam. Bár ha belenéz mai folyóiratokba – néha beléjük szoktam pillantani – ott is találhat ilyen cifra mondatokat. Pedig ma okosak vagyunk, ugyebár!...

Kaptam a könyveket Toledotól, és egy napon – ekkoriban már a 17-ik születésnapom felé közeledtem – egy olyan könyvet kaptam tőle, amiből talán nem is volt még egy a városban. (Bár magyar könyv volt, és nyomtatott.) Nyilván azt sem nagyon olvastam el, de büszke voltam, hogy Toledo azt is odaadta nekem, és hogy még figyelmeztetett is: hamar adjam vissza, veszélyes könyv. Hamar „kiolvastam” hát a könyvet – címét, szerzőjét teljesen elfelejtettem –, és éppen vissza akartam adni, amikor egy nappal születésnapom előtt becitáltak a rendőrségre. Nem jöttem értem, szabályos idézést kaptam. A könyvet rögtön elégettük – többes számban mondom, mert az öregemet be kellett vonni a dologba, és ő készséggel segített, – és én bementem. (Toledo közben már eltűnt.) Most nyugodtan hantálhatnék, amit csak akarok, mert ahogy a könyv címére, úgy arra sem emlékszem, hogy mi is történt ott a Zrínyi utcában. Mondhatnám, hogy hős voltam, aki legyőzte – mint a mozgalmi emlékezők sok szerzője – a félelmét. De én csak arra emlékszem, hogy ügyvéd nagybátyám, Endre jött velem, és hogy az öreg kinn várt, a mai Roosevelt téren. (Hogy mi a tegnapi neve a térnek, lássa, szintén elfelejtettem.) Az Endre különben – bár akkoriban már sóher volt – mindig zsakettben járt, és ismerte a fejéseket. Toledo csapzott üstöke csak egy pillanatra tűnt fel...

Hogy mi történt később? Igazán nem érdekes. Történt, ahogy történt. Annyi minden történt a világban, ki jegyzi fel, hogy mi történt velünk? Szerintem nekünk magunknak sem kellene feljegyezni, és azt is, ami mégis eszünkbe jut, el kellene felejteni. Az sem feljegyezni való ma már, hogy az apám öngyilkos lett, merthogy nem bírta ki, miszerint ő már nem magyar ember. Legalábbis ezt írta a levelében, de talán csak azt nem viselte el az öreg, hogy már nem lehet hivatalnok úr. Én kesztyűszabászatot tanultam ki a Reicher cégnél, és éltem, ahogy lehetett. Bevonultam, kivonultam, kivonultam, bevonultam, és végül még 1944-et is megúsztam. Magam is csodálkoztam rajta, de tény, hogy éltem. Megélt az anyám is, de egy fél évig nem is tudtunk egymásról.

Alig indultak meg Pesten az újságok, már közölték, hogy Toledo visszajött – egy vidéki börtönből – a fővárosba. Valószínűleg ő is csodálkozott, hogy él. A lapokban aztán elég sokat szerepelt a neve, mint vezetőfele emberé, és azt is megtudtam – ha más környékre költöztünk is anyámmal a lebombázott házból –, hogy a családjából csak a Marika, az idősebbik csúnyaság van meg, az is Nyugaton. A papa meghalt – valamivel később, mint az enyém –, a Jolit

is elvitte a szíve abban a bolond világban, és a Marikának nyugatra kellett települnie a vállalatával. Ezt a volt házmesterünktől tudta meg az anyám. A Toledonak, gondolom, nem lehetett kellemes ez, én azonban nem ítéltém el a Marikát. Akkor már kezdtem megtanulni, milyen nagy bölcsesség van a régi mondásban: „Ne ítéld, hogy ne ítéltessél!” A világba – dehát maga is tudja ezt – minden belefér.

Hogy miből éltünk a „Rosemary” előtt? Nem tudom. A „Rosemary-korszak”-ban – én már csak így nevezem – stramm fickónak mutattam magam, és emlékszem, maga még meg is dicsért, hogy nem ijedek meg az árnyékomtól. Pedig megijedtem. Betojt seftemberke voltam én, igazi mazsola. Dehát nem is volt nagy öröm nyolcvan vagy kilencven dolcsival a zsebben kisliszszolni a presszóból, és olvasni a házak falán: „Le a feketézőkkel!” És közben arra gondolni – mert arra gondoltam –, hogy tényleg döglöjenek meg azok a nagymenők, akik Napoleon-konyakot isznak, jól élnek, dözsölnek, átkelnek a határokon. Mert mire mentem én az egésszel? Lehet, hogy akkor nagyoztam magának, de igazából éppen, hogy ettünk – az sem volt, persze, kis dolog akkor –, és fűtöttünk abban az egy szobában. Amikor maga is eltűnt a Grosz Imre eltűnése után – máig sem tudom, hogy hová, ezt majd el kell mesélnie –, akkor egy ideig éhezünk is, mint a kutya. És akár hiszi, akár nem, huszonhárom éves koromig nekem nőm sem volt. Nem mintha nem gondoltam volna az állítólag gyengébb nemre, dehát egy szoba volt, és ne feledjem a megfagyott jobb kezemet, ami miatt a kesztyűszabászatot akkor sem tudtam volna folytatni, ha lehetett volna. Ez a kéz komplexumokat okozott, zűröket, érti már, milyeneket... Igen, nő nélkül éltem, meg elég sokáig olyan kevés kaján, hogy ha a mamám nem olyan ügyesen beosztó, akkor most nem ülök itt. Szerencsére meghalt Jenő bácsi – tudja, a volt gyáros – Londonban, és Walter, a fia, küldött nekünk – valami úton – néhány fontot, mint anyámnak járó „örökség”-et. Ebből egy kis maszek presszóba társultam be Budán. A presszó nemsokára csödbe ment, meg sem kellett várni az államosítást. De azért valami – ahogy mondani szokás – „leesett” onnan is. A Toledot egyszer valamelyesen is láttam, éppen amikor zártam az üzletet. Egy még nagyobb fejessel, egy igazi fejessel ment az utcán, egy olyannal, aki talán éppen akkor járt utoljára gyalog. Toledo és a Fejes vidámak voltak, energikusak. Engem – aki a kulccsal babráltam – nem vettek észre.

A Felújítóhoz 1951-ben kerültem. Először mint segédmunkás. Képzelteti, milyen volt ládákat cipelni, hordókat gurítani a rossz kezemmel. De egyszer – inkább csak zriből – irtam valamit a faliújságba, mire rögtön engem bíztak meg előbb egy faliújság, majd egy stencilezett „Munkaügyi Híradó” szerkesztésével. Ebből a szerkesztésből alakult ki a munkaügyi felelősi állásom. Akkor még ez volt a neve, és csak később lett meg a munkaügyi osztály, amelynek – hány éve is? nyolc ével – a főnöke vagyok. Abban, hogy kilencszázötvenkettőben munkaügyi felelős lehettem egy nagy – bár a mainál kisebb – pesti vállalatnál, kétségkívül segített az is, hogy az Irma akkor már a feleségem volt. Egy Horthy börtönében meghalt suszter gyermeke, aki szinte kamaszlány kora óta párttag!... Persze, később megtudtam, hogy az apósomat – a derék, trinker Jani bácsit – késelő botrány miatt csukták le. Benn azonban dacoskodott, és egy kicsit abba halt bele – az alkohol mellett, amit a sitten nem kapott –, hogy magára haragította a smaszereket. És azt sem volt nehéz kiderítenem, hogy mit csinált az Irma 1944-ben. Dehát kamaszlány, sőt kislány volt még, és olyan bolond volt a világ!... Kell-e magyaráznom ezt ma-

gának, amikor maga is benne... él?! Az Irma – nem sokkal azelőtt, hogy megismertem – bekerült a kerületi DISZ-hez, adminisztratív titkárnőnek. Volt aztán még mindenféle, főleg személyzeti vonalon. Most egy szövetkezetről van.

Én nem lettem párttag, nem is kérték tőlem, de vagy három munkaügyi tanfolyam mellett végigjártam egy párttörténeti szemináriumot is, mint könyvekkel jutalmazott hallgató. És éppen a szemináriumon mondta az, aki tartotta, hogy nemcsak Rajkék meg a jobboldali szocdemek az imperializmus ügynökei, hanem – többek között – a cionisták is. Néhány nevet is mondott – cionista ügynökökét – köztük a Toledoét is. Csodálkoztam, mert Toledo – akiről különben akkor már régen nem lehetett olvasni az újságokban – soha nem volt zsidó. Igaz, hogy az Ügynök utcában laktak, s a gimnáziumig járt – amíg csak ki nem csapták – olyan zsidós iskolának számított. De – ezt biztosan tudom – minden felmenőjük alföldi református ember volt. (Hiszen a Marika sem kerülhetett volna – legalisan – nyugatra, ha nem „árja”!) Csodálkoztam hát, csodálkoztam, de később már azon sem, hogy az előadót leváltották és állítólag éppen azért, mert nevéket mondott a javarészt pártönkívüli hallgatóság előtt.

Akár cionista volt Toledo, akár más, volt valami nem kóser körülötte. Egy időben arra is gondoltam, hogy talán nem is él. Illetve, ez csak úgy átfutott rajtam. Igazán belegondolni a dolgokba, az nem az én profilom lett volna, és akkor már nem élt az anyám, aki azért mégis mondogatta: „Gondold meg, Jancsi, gondold meg, fiam!” Az Irmának viszont az volt a kedvenc mondása – amíg egyáltalán volt valami kedvence –, hogy „Ne sokat gondolkozunk rajta!” És már a kis Ferike miatt sem engedhettem meg magamnak, hogy azzal törődjek, ami nem az én asztalom. Velem ki törődött?...

Aztán kijött a Toledo. Erről az újságok is szóltak. Aztán nemsokára bejöttek a zűrök. Bár, ha belenézünk a dolgokba – amelyekbe éppen ezért nem jó belenézni –, zűrök mindig is voltak és mindig is lesznek. Csoda-e, ha az ember – ötven felé?! – csendességre vágyik, nyugira? Nekem nincs más tervem, mint hogy egyszer elszakítsam a célszalagot, és a Felújítótól menjek nyugdíjba. És hogy addig megkapjam – nem hiúságból, hanem a magasabb nyugdíjért – az ezüst fokozatot is. A bronz már megvan. Mert hát – és, persze, az is tervem, dehát ez természetes, hogy rendesen felneveljem a Ferikét, hogy éljek, hogy legyek addig a pár évig, amíg végképp sínre jut. Nem azért, mert az én fiam, de a Ferike nem mindennapi gyerek. Még alig látszott ki a földből, amikor ezt már tudni lehetett. Okos gyerekek, igazi okosok! Én sem vagyok buta, vagy inkább nem voltam buta, merthogy mostanában – jó példa erre, hogy itt ülök és traktálom magát – butulok. A Ferike azonban *másképpen* okos, mint amilyennek nekem lenni kellett. Én mindig arra törekedtem – és ne higgye, hogy ez könnyen ment, legalábbis voltak idők, amikor nagyon is nehezen ment –, hogy ne csináljak bazári majmot magamból. De a Feri *igazán* majmot csinál magából, ha úgy érzi, hogy majmot kell csinálnia. Egész nap olvas, vitatkozik, meg akarja váltani a világot – ha nem is robbantásokkal –, és nem biztos, hogy kinövi ezeket. Amilyen szórakozott, nem mindig tudja a kétszerkettőt – a KÖZÉRT-be már régen nem küldi az anyja, mert ott gyakran becsapják –, de tudja a differenciált, az integrált, a kvantumelméletről beszél a barátainak, néha nekünk is, és folyton idéz egy bizonyos Neumann Jánost. Vannak még ilyen Ferikék körülötte: az egyiket, például,

Andrisnak hívják, egy másiknak Erika a neve. Az igazi Ferike azonban – aki, ha kell, talán meg is halna a Neumann Jánosáért – az én fiam . . .

Már nem is egyszerűen butaság, hanem diliházba való, fleppnis bolondság, hogy hová mindenhová vitt el a – merem állítani – általában rendelkezési állományba tartalékolt nyelvem. Ha a Ferike hallaná ezt, biztos nevetne rajtam, ha stikában is, mert roppant tapintatos a kölyök. De ha már annyit beszéltem itt össze, mintha csak én lennék a Toledo annó plében, a Rakovszky-parkban, akkor most minek tagadnám el, hol is esett az a bizonyos találkozás. Nincs benne semmi titok: a Gazdasági Fellebbezések Hivatalában. A bérelszámolási fellebbezéseket vizsgáló osztályon, ott, a második emeleten, a sarokban. A Knézics bácsit kerestem, mint már annyiszor. – Az öregúr? – kérdeztem a szőke Ilonkát, aki különben nem is rossz nő. Erre feláll az íróasztaltól egy pápaszemes, inkább alacsony, mint magas ember – a haja teljesen ősz, az arca olyan szomorúan fekete –, és azt mondja, a Knézics kórházban van, nem is igen fog már visszajönni, és ő az utódja. Még azt is hozzátette, hogy melyik Hivatalból került át ide. Bemutatkoztam, ahogy illik, mire bólintott: – Ismerjük egymást az elvtárssal – mondta sok cigarettától rekedt, de azért nem kellemetlen hangon. Most ez így talán hazugságnak tűnik, de higgye meg, ezek után sem tudtam, hogy ki is a Knézics bácsi utóda, nem is sejtettem. Csak amikor kezét is fogtunk – száraz keze volt, mint az öregembereké –, értettem meg, hogy kinek a kezét tartom a magaméban. De akkor sem az agyam értette meg ezt, hanem a garatom, a legalább húsz évvel ezelőtt kivett mandulám. Aztán én is üdvözöltem, na, persze, nem a régi becenevén, és egy kis üveg konyakot is hoztattam a büféből. Koccintottunk annak örömére, hogy ezentúl együtt fogunk dolgozni.

Azóta háromszor voltam – de lehet, hogy négyszer is – a Hivatalban, a második emeleti irodában. A Rakovszky-park nem került szóba, de lehet, hogy csak azért nem, mert azóta Szent István park a neve. És bár nagyon kíváncsi vagyok a maga történetére, most fizetek és megyek. Vár a Ferike, és lehet, hogy az Irma is otthon van. Remélem, találkozunk még, és addig is arra kérem, hogy ne haragudjon. Egy kicsit hosszúra nyúlt ez a duma. És ha eleinte talán felkeltettem az érdeklődését, igazán sajnálom, hogy aztán semmi érdekeset nem tudtam mondani . . .

Az utolsó hullám

Egy nyári napon hozzáláttam első regényem, „A rosta” írásához. Iszonyú kitartással és szívóssággal több mint hetven oldalt megírtam, amikor megtorpantam, s minthogy az irodalmi becsvágy mégsem hagyott nyugton, befejeztem egy korábban megkezdett novellámat (– „Féltékeny?” –) és elvittem az Erdélyi Helikonba Kuncz Aladárnak, azzal a kéréssel, hogy ha tetszik, nyomassa ki.

Megadta a lakáscímét, megmondta, melyik nap hány órákor keressem föl, s addigra el is olvasta a novellát. Nemcsak jó szerkesztő volt, hanem úriember, a fogalomnak abban az értelmében, mely ma is dicséretet jelent. Pizsamában fogadott, maga mellé ültetett és mondatról mondatra végig-elemezte az egész novellát. Noha elsősorban stílusom hajmeresztő „költőiségét” bírálta, figyelme mégis kiterjedt a novella egyéb tulajdonságaira. Észrevette – holott nagyon nehezen vehette észre –, hogy a mondatfolyandárok nagyjából ép, novellaszerűen megszerkesztett cselekményt takarnak el. Néhány javítást javasolt, ez a bekezdés inkább a helyén volna hátrább, emez előbb stb.

Ha lehet, ebben az esetben még gyorsabban kapituláltam, mint Kováts Jóska előtt. Kuncz Aladár tökéletesen meggyőzött arról, hogy úgy ahogy eddig írtam, nem lehet írni, észrevételei megerősítettek abban, amit Kováts Jóska ösztönzésére tisztáztam magamban. Minthogy mondatról mondatra bírált s esetről esetre figyelmeztetett, hogy ez a jelző fölösleges, ez semmitmondó, ez túlzó, amaz értelmetlen, maga a mondat zsúfolt és áttekinthetetlen, a bírálattal egyidőben – bár közvetve – rávezetett a prózairás számomra járható útjára.

A novellát hamarosan átdolgoztam, Kuncz nyomdába adta. Hátra volt azonban a nehezebb munka, a regény megtisztogatása a stiláris sallangoktól.

Hozzáláttam, hogy elolvassam, új tudásom birtokában szinte sorról sorra elszörnyedtem, nem értettem, miféle egészségtelen befolyások hatására távolodtam el oly messzire igazi hangomtól? Magánleveleimben világosan, értelmesen írtam, sőt olykor irónikusan. Magyartanárom épp ezeknek a stiláris erényeknek a bemutatása céljából szólított föl több ízben, hogy dolgozatomat olvassam fel az osztályban.

Megjelent a novellám a Helikonban, az esemény új élménnyel járt. Elöttem a kézirat, törlésekkel, húzásokkal, toldásokkal – áttekinthetetlen zúrzavar, kinyomtatott novellám viszont a véglegesség és a változhatatlanság érzetét keltette. Hirtelen elhatároztam, hogy a regény átírását írógépen folytatom, mert – legfőbb érvként erre támaszkodtam – a gépirat közelebb áll a nyomtatáshoz, mint a kézirat.

Írógépet béreltem és két ujjal hozzá kezdtem mostmár nem a regény javításához, hanem az átíráshoz. Jobb oldalt a kézirat, bele-bele pillantottam, előttem a gép, benne a papír, amin lassan gyülekeztek a többé-kevésbé ép mondatok.

Megint megtorpantam, a szakmabeliek jól tudják, az agy olykor felmondja a szolgálatot, s akkor valami olyasszerű állapot alakul ki, mint mikor a lemezen a tű megreked ugyanabban a barázdában s egyhangún ismételt egyazon ütemet. Ettől az értelmi-képzeletbeli bedugulástól újabb élmény hatására szabadultam meg.

Jucival rendszeresen találkoztam, zsúrokon, meg négyszemközt a sétatéri kioszkban, cukrászdákban s ugyanilyen rendszeresen találkoztam Ibolyával, vele a nyilvánosság előtt leginkább a strandon, négyszemközt: a légénylakásomon.

Két szelvénnel játszottam tehát s egy kisvárosban, mint Kolozsvár, a kettősségnek előbb-utóbb le kellett lepleződnie. Egy délelőtt épp Ibolyát kísértém a Főtéren, a tömegben felbukkant Juci. Általában sietett, mint akit kergetnek. Meglepte, hogy nővel lát, ösztönösen lassított tehát s meglepetésében az illendőnél hosszabb ideig tapogatott bennünket a rövidlátók hunyorgó nézésével. Majd ráeszmélt, hogy ez nem illik, s a szokottnál még gyorsabban folytatta útját. A szó szoros értelmében elrohant.

Következő találkánkon azonnal megkérdezte:

– Ki volt az a nő, akivel a Főtéren láttam? Mi magának az a nő?

Még túlságosan el voltam foglalva magammal, még nem fejlődött ki bennem a részvét, ez a nemcsak íróilag, de emberileg legértékesebb tulajdonság. Nem éreztem meg Juci kérdésében, hanglejtésében a szerelmet, a féltékenységet, a szenvedést.

Iparkodtam megnyugtatni: – Ibolya Biróék, a főtéri patikusék rokona, náluk ismerkedtem meg vele, igen, néha találkozunk a nagy strandon, most véletlenül futottunk össze, de számítani csak ő, Juci számít. Csupán a szemérem és nem a tapintat tartott vissza attól a további magyarázattól, hogy Jucinak tulajdonképpen hálásnak kellene lennie Ibolya iránt, mivel ő vezeti le az én gyarló fellobbanásaimat, s ennek következményeképpen öneki nem kell tartania attól, hogy adott körülmények között elvesztem a fejem.

Nem, nem, a fentebbi fejtegetés nem utólagos hülyítés. „A rosta” I. fejezetének 3 része a bizonyíték rá, milyen elevenen működött bennem a puritánizmus skizoid szemlélete égi és földi szerelemről, mely egész érzelmi életemen rajta hagyta a pecsétjét. Hogy a szemlélet máig sem enyészett el, Kertész Akos kitűnő regénye, a „Makra” tanúsítja.

A kolozsvári tizenöt hónap folyamán valósággal lubickoltam az érzéki élvezetekben, ez azonban a legcsekélyebb mértékben sem akadályozott meg abban, hogy a testi szerelmet ne vessem meg s hogy ne helyezzem azokat a lányokat a szeretőim fölébe, akiknek a révén semmilyen testi élvezethez nem jutottam.

Az első konfliktus elsimult, Juci nagyrészt megnyugodott. Ibolya személynének tüzetes tárgyalása azonban tudatosította bennem a kielégületlenséget és az unalmat. A nemi nyomor sebeivel érkeztem ide, szomjasan mint egy nagyívó a Szaharába, Ibolya megváltott, de a megváltást ilyen meg amolyan feltételekhez kötötte. Ezek egyre inkább feszélyeztek.

Valahányszor komoly vállalkozásba fogtam – vagy úgy hittem –, az ügy érdekében mindig monogámiát fogadtam. Ezúttal is. Most Ibolyát hibáztattam amiatt, hogy a munkában megrekedtem, ugyanakkor szabadjára engedtem eddig tétlenségre kényszerített vadászkedvemet. Egy új ismeretségnek, Macának köszönhetem, hogy a tű kiugrott a barázdából, melyben megrekedt, a félig-meddig ép mondatok oly sebesen sorjáztak, hogy két ügyetlen

ujjammal nehezen bírtam lépést tartani velük. Hálából a tartós ihletért, meg babonából, megint monogámiát fogadtam s amennyire emlékszem, nem szegtem meg a fogadalmat.

Az első, majd a második novellám megjelenése, de legfőként a születő regény megsemmisítette maradék kételyeimet, elhatároztam, hogy nem utazom el, Kolozsvárt maradok, befejezem a regényt.

Örömmel számoltam be az eseményről Jucinak, ő mindig teljes odaadással támogatta irodalmi törekvéseimet, a döntésnek megörült, mert ez azt jelentette, hogy ha elmarad a bukaresti utazás, továbbra is rendszeresen találkozhatunk.

Korai öröm. Szülei családi ügyben vidékre utaztak s magukkal vitték. Hónapokig időzött Kolozsvártól távol. Télutón találkoztunk újra.

Nagyjából ugyanabban az időben kelt útra Kováts Jóska is, hogy Pécssett megszerezze a doktori címet, kitűnő disszertációját Török Gyuláról már megírta, csupán a szóbeli vizsga hiányzott. Annak idején, Pécssett együtt szagoltunk bele a modern irodalomba, ismerkedtünk az izmusokkal, a különféle áramlatokkal, magyarul-olaszul-franciául. Írtunk, tervezgettünk, játszottunk, hülyéskedtünk, a legkülönbébb elemek, egymásnak ellenmondó törekvések felhasználásával alakígtattuk írói világunkat.

E tekintetben a kolozsvári nyár különösen gazdag aratással örvendeztetett meg. Zavaros fejű fiatalok voltunk, vad nonkonformisták, lelepiezők, minden ellen hitetlenül lázadók s az épater le bourgeois sportjának lelkes művelői.

Ellenszenves ismerőseinket így üdvözlöttük:

– Szervusz, szervusz. Ha addig nem találkozánk, kellemes temetést.

Gyakran izmosodtunk, ami abból állt, hogy igyekeztünk – novella, tanulmány, vagy újságcikk elejének valamilyen mellbevágó, lehetőleg minél abszurdabb mondatot kieszelni:

– Legközelebbi novellámat így kezdem – jelentette be Jóska, –: „A kanárisárga éjben csak a féllábú tengerész csapta össze a bokáját.”

– Nagyszerű, nagyszerű, nagyszerű... – lelkesedtem.

– Ugyan?

Sajnos, a méltó folytatást nem eszeltük ki.

Megmaradt egy másik ilyenszerű mondat, amely nem kezdő, hanem záróköve lehetett volna a novellának:

– „Ügy viselkedtek, mint két kutya, megszagulták egymás fenekét, aztán szótlánul elváltak.”

Kassákot, aki ekkor már megírta remekművét e műfajban – A ló meghal a madarak kirepülnek – nem ismertük, különben bizonyára nemcsak ünnepeztük, hanem utánoztuk volna is.

Bertha Bulcsu egy interjú kapcsán megkérdezte, szerintem mi a szülőföld: – az emberi környezet, – válaszoltam habozás nélkül. Változatlanul ez a véleményem. Részint azért idéztem fel irodalmi játékaikat: – a pécsi nyomott környezetben „tanulmányoztuk” az izmusokat, nagyjából ugyanúgy mint a Dantét megelőző költészetet vagy a francia romantizmust. Ami Pécssett tanulmányi tárgy volt, az Kolozsvárt, a szervesen hozzánk tartozó emberi környezetben érezte csak felszabadító hatását. Amiből azt a paradox következtetést szűröm le, hogy a hazai környezetben az idegen hatásokra fogékonyabb a lélek. Mármint ha a befogadó egy időre kiszakadt otthoni világából, s ennek árán képes lett idegen hatások feldolgozására.

Szóval Kováts Jóska elutazott doktorálni, Maca hazatért férjéhez a kis-

városba, ahol tiltások és unalmak vették körül, gyötrelmein evéssel enyhített, ami már megismerkedésünk idején meglátszott rajta.

Mint ilyen körülmények között mindig, a munka akadozott. Tavasz felé egy este, ellátogattam a Bánffy palotába, amelynek nagytermében hangversenyt rendeztek, utána bankett volt. Az asztalnál, ahol helyet kaptam, két szemrevaló, két lélegzetelállítón kíváncsi nő ült. A kettő közül K. I.-nére startoltam, de Zsófiát kaptam meg. Visszanézve az évek távolából, nem állíthatok mást, mint, hogy jobban jártam.

Egy délután hazakísértem Jucit, visszafelé, a villájukkal rézsút, a túloldalon álló házikó ablakában nagybetűs, nyomtatott hirdetést pillantottam meg: – KIADÓ SZOBA. Az óvári bérlet sötét volt, barátságtalan, ez a környék viszont a zöld övezethez tartozott. Nem sokat haboztam, hanem bekopogtam és nemsokára az udvarra nyíló konyhában fecserésztem a háztulajdonosokkal, Karolin nénivel, aki aggszűz és Lotti nénivel, aki özvegy volt.

Örültem, hogy ebben a gyérforgalmú, csendes, hangulatos utcácskában lakhatok, ráadásul szerelmem, Juci, közvetlen közelében. Meg sem fordult a fejemben, hogy ezzel a meggondolatlan lépéssel mi mindent idézek elő.

Nagy lendületet az íráshoz mindig a szeretőimtől kaptam, de kisebb-nagyobb döccenőkön Juci is átsegített. Egyrészt azzal, hogy először ő olvasta minden írásomat, a regény elkészült fejezeteit csakúgy, mint a novellákat, s az eredmény többnyire kielégítette. A dicséret nekem, aki úgy egyensúlyoztam a tarkómon a kudarcok antológiájának terhét, mint Atlasz a világegyetemet, természetesen jól esett, megkönnyebbült a rám nehezedő súly.

Stilusomban egyszerre törekedtem tárgyilagosságra és az izmusok igényelte törvénytelen asszociációkra, a groteszkre, a mellbevágóra, a nehézségi erő hatására viszont olykor engedtem hajdani költői nyelvezetemnek is. Juci gyakran megakadt egyik vagy másik mondatnál, jelzőnél, hasonlatnál s ahogy kérdően nézett rám óriási tengerzöld szemével, megértettem, hogy alighanem mellé fogtam.

Mint a művészféle alkatok kivétel nélkül, az önértékelésben én is a felsőfokok között csapongtam. Valahányszor a készülő fejezet egyik részének elolvasása után arra a meggyőződésre jutottam, hogy soha énbeelőlem író nem lesz, soha a regényem el nem készül, összeomlottam és bedugultam.

– Ne bolondozzon – mondta Juci ilyen önköpködő vallomások után.

Ezúttal nemcsak biztató szavakkal sietett segítségemre, hanem kezembe nyomott egy nemrég megjelent könyvet, a kritika dicsérte, a közönség olvasta, siker volt és szerzőjének jó híre. Még aznap elolvastam a könyvnek legalább a felét s azzal tettem az éjjeli asztalomra, hogy ezt aztán félkézzel is meg tudom csinálni. . . Nem mentőöv volt ez a könyv, hanem motorcsónak, amely csakúgy röpült a vizen, csillogó fények, lilás körvonalak játékában az egész láthatár kitérült előttem.

Kolozsvárt engem a valóság ihletett meg, nincs pontosabb kifejezés ennél az elcsépel, mégis nagyképű szónál, s amit írtam, valójában inkább helyzetkép, mint regény. Erőt és biztatást pedig azért merítettem egyik-másik pályatársam esztétikailag esetleg színvonalasabb alkotásából, mert lépten-nyomon hazugságon kaptam őket.

Juci boldogan és lelkiismeretesen játszotta a múzsa szerepét s ez látszólag tökéletesen kielégítette, egészen addig amíg föl nem figyelt a szemközi házba sűrűn ellátogató arányosan és kíváncsi módon testes asszonyra, aki aligha lehetett a háziasszonyok vagy a ház más lakóinak a vendége.

Kérdőzködés helyett cselekedett. Ahogy a kányamáli eső délután tanúsított viselkedése megmutatta, Juciból nem hiányzott a határozottság, a tetterő, sem a lelemény. Nehézséget az okozott tervei megvalósításában, hogy a szüleivel lakott, ez határt szabott lehetőségeinek, ezenfelül számot kellett vetnie egy másik, semmiképpen nem elhanyagolható akadállyal: – csinos székelő lány személyében cselédjük volt s ő is a házban lakott.

Nem beszéltem még szerelmünk legregényesebb mozzanatáról. Az illem azt követelte, hogy színházból, bálból, moziból, zsúrból stb. a lányokat este vagy éjjel csoportosan kísérjük haza. Juci meg én egy utcában laktunk. Előbb Jucitól búcsúzott el a társaság, köztük én, majd tölem. Alig csendesült el az utca, kiléptem a kapu alól, ahol addig meghúzódtam és átmentem a szomszédos villába. Juci hátul a kertben várt rám, a dús növényzet illatai között, a fák lombja az utca felől megszürtte a közvilágítást, a hold felől ömlő sugárakat, az árnyékok és fények tarkázta éjszakában összebújtunk és csókolóztunk, mint fiatal szerelmesekhez illik.

H. Ilus idején még Isten ellen való vétségnek tartottam volna a nyelvet bedugni egy úrilány szájába. Ettől a gátlástól megszabadultam, annak rendje-módja szerint csókoltam Jucit, aki nem ellenkezett, hagyta, hogy csókoljam, anélkül, hogy viszonzta volna. Holdfény, tilalmak, rejtőzés, titok, szerelem, büntudat, némi riadalmak, ha gyanús zaj kelt, ezek az elemek varázslatos élménnyé egyesültek, egyszerivé, meg nem ismételterővé.

Egy délután megzörgetik az ablakom, kinyitom, a Juciék székelő cselédje mosolyog rám, kezében levél. Juci hívott, hogy menjek át. Trubadúri készséggel engedelmeskedtem Beatricsém hívásának. A házban gyakran megfordultam, mindig Juci fogadott, az idő nagy részét vele töltöttem, de aszerint, hogy ki tartózkodott odahaza, hol az apa, hol az anya jelent meg s miután elbeszélgettünk, ismét magunkra hagytott.

Lassan vettem észre, hogy kettesben vagyunk a villában. Semmi fontosságot nem tulajdonítottam a ténynek, Jucival éppúgy és épp annyit foglalkoztam, mint előző látogatásaink alkalmával. Távolról sem gyanítottam, hogy ez a későbbiek folyamán sűrűn ismétlődő meghívás valójában kihívás Zsófi és kihívás ellenem.

Szerelmi rendtartásunk szerint csókolódnunk a kertben szoktunk, a lakásban soha. Jucika talán ötödszörré üritette ki a lakást s én még mindig nem támadtam. Türelmetlenségében ficáncolni kezdett, pontosan ugyanúgy, mint Kányamált a padláson, félig kamaszosan, félig nőiesen, addig-addig, amíg átöleltem és megcsókoltam. Egyetlen mozdulattal sem védekezett. Egy ideig éppúgy élveztem a csókolózkodást, mint éjszakánkint hátul a kertben, aztán valami új következett, ami megzavart.

Hiába nyugtatgattam, a szerelmes Juci féltékenykedett Ibolyára, Macára és mindenki másra, akivel látott, akiről velem kapcsolatban valamilyen pletyka eljutott hozzá, legfőképpen azonban Zsófikától tartott. Nem ok nélkül, mert a művészkörökben forgó, fogékony, jóízű Zsófi a nemi szolgálaton kívül a műzsai szolgálatot – Juci kiváltságát – is könnyűszerrel elláthatta volna. Juci elhatározta, hogy harcot kezd az egyeduralkodóval s a cél érdekében az utolsó lépéstől sem riadt vissza. Minthogy teljesen tapasztalatlan volt, nyilván valamilyen asszony ismerősehez fordult tanácsért, s a tőle kapott felvilágosítás eredményeképpen, nem elégedett meg annyival, mint eddig, hanem visszacsókolt, ami abból állott, hogy csenevész kis nyelvét úgy pergette, mint egy kereplőt, körbe-körbe, fáradhatatlanul, megszállottan és gépiesen.

Azért gépiesen, mert próbálhattam bármit, magyarázhattam, érvelhettem, nem sikerült leszoktatnom erről a célszerűtlen tevékenységről, ami azzal a következménnyel járt, hogy testi kapcsolatunk nemhogy nyert volna, hanem vesztett erejéből. A csók ízére nem tudtam rávezetni, mégsem vonultam vissza, a magam suta, át nem gondolt, lelkiismeretlen módján ragaszkodtam hozzá, fájt volna elveszíteni, ha Juci egyáltalán belemegy abba, hogy szakítsunk, ami valószínűtlennek látszott, hiszen egyre félreérthetlenebbül viselkedett. Nem támadtam, azaz emitt-amott igen, de a végső lépésre sehogyan sem szántam rá magam.

A tabu-elmélet már nem feszélyezett, de magán a tálcán talált helyzeten kívül semmi nem sürgetett támadásra. Juci testéből nem vágy áramlott, hanem makacs harckészség, kemény elhatározás. Ha csak úgy vágyik rám, ha megindultak volna a villamos áramlások egyik testből a másikba, semmi nem tartott volna vissza. Sajnos, Juci tökéletesen megfelelt az égi szerelemről alkotott elképzelésemnek. Elvenni egy ilyen vattában nevelt leányka ártatlanságát s aztán esetleg többé feléje sem nézni, ekkora felelőtlenséget nem vállaltam, akkor sem, amikor Juci nyíltan közölte velem, hogy Zsófi helyét akarja elhódítani s azzal sem törődik, ha soha többé nem találkozunk.

Azt válaszoltam, hogy viszonyról kettőnk között nem lehet szó, várja meg, amíg doktorálok és önálló leszek. Két év az egész. Komolyan mondtam, a rosszhiszeműség árnyéka nélkül. Juci ugyanis pontosan megfelelt a belémtáplált feleségeszménynek. Ennek ellenére azonban soha eszem ágában sem volt Jucit feleségül venni. Ez is egyike a középosztály lélektani rejtélyeinek.

Nyár elején, amikor befejeztem a regényt, Zsófi a hosszabb időre Pestre utazott. A kéziratot még át kellett fésűlni és lemásolni. Kovács László az Erdélyi Helikon kiadó vállalatának vezetője kíváncsin várta. Az idő sürgetett, mert az útlevelem augusztus végével lejárt, másfelől a pécsi egyetemre való beiratkozást sem halogathattam sokáig.

Regényírói és gépírói tevékenységem kerek egy évre terjedt, épp elég tapasztalatot gyűjtöttem ahhoz, hogy felmérjem az előttem álló feladat nagyságát. Kedvezőtlenebb időt pesti tartózkodásra, Zsófi a leggondosabb szándékkal sem választhatott volna.

A túlhajtott munka annyira nem merített ki, hogy libidóm elcsituljon. Zsófi még körül sem nézhetett Pesten, engem már kárpadra vont a kandúri nyugtalanság. A szerencsével a nagy strandon találkoztam, ott ismerkedtem meg Rózsival.

Barátaimnak az volt a véleménye rólam, hogy bármennyire bolondulok a nőkért, az a típus vagyok, aki a hivatását nem áldozza fel egy nő kedvéért. A későbbiek megerősítettek ezt az ítéletet. A valóság azonban az, hogy ezúttal a zülléstől egyedül az útlevelem mentett meg. Szeptember elsején lejárt, akár tetszett, akár nem, utaznom kellett.

Az érzéki kiszolgáltatottságot Rózsi ismertette meg velem, nem közvetlenül, mert semmilyen módon nem élt vissza a hatalmával. Én azonban felmértem a veszélyt, örvény nyílt meg előttem, a mélységét, a vonzását ösztönösen sejtettem meg. Méltatlan kapcsolat, hangoztatták némelyek. Érthetetlen, jegyezték meg mások.

Kívülről nézve csakugyan az volt. Én azonban minden idegemmel érzektem Rózsi titokzatos hatalmát. Szerencse, hogy nem Pécsen, vagy Pesten futott össze az utunk, mert egy olyan férfinak, mint én, akinek egyéniségét egyfelől a túlfűtött erotika jellemezte, másfelől az iszonyodás minden függés-

től, Rózsi a biztos katasztrófát, a szavatolt züllést jelentette volna. A testi rabszolgaság lealjasító állapota lázadásra készítetett volna, újabb meg újabb szabadulási kísérletekre. Azóta megszaporodott tapasztalataimból tudom, hogy ahány kísérlet a szabadulásra, annyi kudarc s a kudarc után újabb és újabb visszakéredzkedés, ha kell négykézláb, magam végleg megalázva és minél több alázattal, a sikernek annál kevesebb reményével.

Már a negyedik vagy ötödik találka előtt halálosan untam a nyomasztón egyforma műsort, melytől eleinte hiába próbáltam eltérni. Később már meg sem próbáltam. De az unalom Rózsi megjelenésével s a műsor megkezdésével elmúlt, hogy a kábulat után, mint szürke, ízetlen emlék térjen vissza. Ismétlem, korlátlan hatalma volt fölöttem s miután a légyott idején annyiszor játszottam el a poraiból megújuló fönix madarat, ahányszor ő jónak látta, szinte rogyadozva kísértem el a Fötér sarkáig, soha tovább, mert nem akart velem a lakásuk közelében mutatkozni. A búcsút megpecsételő kézfogás előtt csak pihenni vágytam, behullani az álomba s aludni, aludni, napokon át. De amikor Rózsi a tenyerét lassan végigcsúsztatta a tenyeremen, oly lendülettel keltem új erőre, hogy akár ott a helyszínen képes lettem volna előlről kezdeni azt, amiről egy másodperccel azelőtt még azt hittem – legalább egy hétre belefáradtam.

Amennyire örültem Rózsi titkos képességeinek eleinte, annyira megriadtam később. Nekem ugyanis mindennél fontosabb volt, hogy a regénnyel határidőre elkészüljek. A tapasztalat pedig azt mutatta, hogy ha Rózsi háromkor jön hozzám és hétig marad, nemcsak hogy aznap este nem megy a munka, de másnap délelőtt is gyatrán. Meg kellett kurtítani a légyottok tartamát. Megkértem a szobatársamat, hogy ekkor és ekkor kopogtasson az ablakon.

– Pótvizsgára készül – magyaráztam Rózsának.

Simán belement, hogy a találkák ne nyúljanak tovább két óránál. Hála engedékenységének, teljes erővel dolgozhattam, kijavítottam, legépeltem „A rostat” és odaadtam Kovács Lacinak, aki az Erdélyi Helikonben a könyvkiadást irányította.

Nem szeretném, ha az a vád érne, hogy a regényem történetét regénynyé kerekítettem ki. A következő év novemberében ezt írtam Pestről Kovács Jósának:

„... Mozgolódik bennem az új regény s nem tudom elkezdeni, még csak kialakítani sem bírom. Miután elérkeztem valamely szükségképpen rövid gondolatmenet közepéig, egyszerre megjelenik előttem egy kép... Lealjasító állapot... Emlékezz vissza „A rosta” történetére, az ötlet, a terv, az alakok az Ibolya-korszakban születtek meg. A Maca-korszakban kezdtem írni. Maca elutazott, a regényírás abbamaradt. Tavasszal és nyáron írtam végre meg a regényt, akkor javítottam át, gépeltem le mindezt rekordidőben hét hónap alatt, mert egymásután, megszakítás nélkül két olyan pompás nőm volt, mint Zsófi-ka és a fotós Rózsi.”

Jucival elutazásom napjáig tartott a szerelem. Öszintén hittem, hogy szeretem és nem éltem az alkalommal, holott nem tett le róla, hogy kapcsolatunkat beteljesítse. Mikor nyíltan ajánlkozott, nem hittem a fülemnek.

Tíz esztendővel később találkoztunk. Jékely Zsolival beszélgettem a Fötérren, mikor feltűnt Juci, fekete ruhában, zöld szeme óriási. Mint mindig, most is rohant.

Zsoli megbabonázva követte a tekintetével s mintha imádkozna, oly áhítatosan suttozta:

– Csodálatos, öregem! Csodálatos nő!

Csatlakoztam Jucihoz, nemrég elhunyt édesanyját gyászolta. Estére légyottot beszéltünk meg a sétatéri kioszkban. Ott mondta el, hideg sör mellett, mennyit szenvedett nőlátogatóim miatt, meg azt, hogy a székely cseléd zsarolta. Halványan feltűnt előttem a kép, amint a kiugró hármablak egyik szárnyánál áll és kerekre nyitott, óriási zöld szemével mozdulatlanul nézi a kapumat.

– Kisérteties – jegyezte meg annak idején Kováts Jóska, de akkor sem eszméltem. Csak most értettem meg és mélyen, fájdalmasan elszégyelltem magam.

Gyalog mentünk haza. Behívott, a villa mögött ültünk le, a kertben a fényeknek-árnyékoknak illatosan remegő változásában, ugyanúgy, mint kapcsolatunk legregényesebb szakában. Hozzám hajolt, hogy megcsókoljam; talán többet is akart. Meghatott, hogy ugyanolyan igyekvőn és gyakorlatlanul csókolt, mint tíz esztendővel ezelőtt.

Eltűnődtem, vajon valami ilyesmiben látja Makai Sándor az erdélyi családi élet tisztaságát. Annyi bizonyos, hogy Juci emlékét ma is patyolatfehéren őrzöm.

(Folytatjuk.)

MAKAY IDA

Nem fájhat

*Nem vehetnek el többé semmit
attól, ki tündöklő ürrel tele.
Kinek haja már hópille fészke,
madarat sem hív. Pusztá tenyere
csillagparáztól ég már, sérthetetlen.
Szobákba sem lép. Hó s fény a szőnyege.
Nem fájhat zajló szerelmekért
akinek erdők csöndje lett a kedvese.*

Az oldó szót...

*Oldó szavad akartam hallani,
mit eddig senki nem tudott
se még, se már kimondani.*

Ragyog a lépcső a vesztőhelyig.

Aldásod nélkül indulok.

A boldogságról

*Itt ellehetnék de szeretnék amott lenni
szétszóródottságom eldobált csontjait összeszededetni
a közvetítést bizonyossággal megszerezni.*

*A boldogság – tehetség.
Arcom önveszélyes szűk terén majd felrobbantam néha
mint rakéták hatótávolságán belül
irányításhoz jutva egy nem megfelelő érzés
küszöbök rugdostak arrébb
egyetlen mondás terrorizált
egyetlen ritmus-váltás fals halálos különbözősége
de csakhamar újra humanizáltam
magam körül mindent amit csak lehetett
kapcsolatot teremtettem
a lábam alatt ropogó friss hó betlehemi jászolával
egy magasan berregő repülőgép utasaival
akik számára még valószínűtlen kicsi pont sem lehetek
és kivetkőztettem fogkrém fehér prémjéből az estét
s úgy tekintettem végig ruháim során
mint holnapra egy új normarendszeren
a fehér blúz összemaszatolt kisgyerek arcán
a mellény vállban befejezetlen tetszelgésén
a szoknyán a nemiség sötét sebével
és megértettem a fájdalom is természetes
nem lehet megkerülni sőt legbiztosabb út az öröm felé
mint amiképp nem lehetséges partra dobni a tengert
s az évszakokat kicibálni a házak közül.*

November

*A tarlók borotvátalan férfi arcán
nyári káprázatok kilótt félszemét
takarja sár, fekete bandita kötés,*

*mit rövid napsütésben árnyék kiformált,
elhagyott hangszereket, dobot, hegedűt, trombitát,
összegyűjti az alkonyat öreg kéregető asszonya,
összegyűjti tékozló fia a szél,
holt lovak farához ütődik, cseng az egész vidék.*

Szökésben

*megfejtett titkosírás
mely sorsom magyarázza
utolsó esélyem te vagy
a megmaradásra*

*takargatom tűvel bozóttal
útjaimat
fúrok vakond járatokat
a föld alatt*

*finom orral szimatolják
mint a kutyák
el-eltűnő menekülő
lábam nyomát*

*jövőm partján köd nyújtózik
alaktalan
nélküled nem kezdek el
újra magam*

*még nem vagyok cövekként leütve
még luthatok
olyan mélyen eltemetve
mint a halott*

*vég rongyaimban lépem át
a küszöböt
felszakad a csipketüggöny
hátam mögött*

Vád-dal

*Fejjel letelé futkosok,
mint légy a foltos platonon,
aki szemembe akar nézni,
annak érdemét tudom.*

*De onnét is, ahol vagyok,
felzeng bájos ítéletem:
– Ne higgyetek a habverőnek,
bármilyen nagy habot kever!*

*Leghívebb csodálóim a
fehérvörös angyalok.
Füleimmel Schubert harmonikázgat,
én, ahogy illik, jajgatok.*

*Az ápolástan tudomány,
mint a könyvekből kiderül,
a torokfájós gumicső
borotva-segélyben részesül.*

*Takarékos a takaré, a
fürdőszobája pléhlavór;
mindenki gyűjti szorgosan
az áldott tapasztalatot.*

*Ólom repül a levegőben,
szárnyak nélkül is oly sebes.
Alul van, mi fölül lehetne,
de mi ebben az érdekes?*

*S akire mindez tartozik,
isten, e bamba dinnyecsősz,
hortyog, rá se tütyülve, hogy
hálósipkáján pók időz.*

BENKŐ ATTILA

Freskó

*Kiesve az idő kegyéből
túl a kavargó boltozaton
repedező sugárzás
és végigcsurog a fekete lé
Tülemelkedve a glórián
átbújva mint tüzes karikán
a tiszta űrben vesz lélegzetet
szippant hatalmasat
a bolygók illatából
Valami másnemű hidegség
oldozó
nem mozdul el, növekszik
túl annyi kedves háztetőn
mezítláb annyi csillagon*

Barokk

*Másnap korareggel a Ferenciek terén
talán az eltűnt szökőkút helyén
a megszürkült templomtéren, ahol
korsós lányok is jártak valamikor
régi jeleket szórva mai tünemény
imbolygott vidáman, nem mint az erény,
hátrahajolva nézte: magasan
angyalkák ülnek csodálatosan
az egyikük éppen most lődözi a lent
utána nyúláló vézna idegent*

Mit is

*Falnak fordított szentkép
Utolsó őszibarackunk
Az idő hordaléka*

*Címek, bárgyú címek,
mit is mondhatnánk végül
világnyi korszakunkról?
Elmúlik, elmúlt –
köszönjük a szállást,
a csempé bögrében a sót
meg a kölcsönkért kenyeret.*

LÁTOGATÁS BORS ISTVÁNNÁL ÉS HONTY MÁRTÁNÁL

Somogy képzőművészeti múltját olyan nevek fémjelzik, mint Vaszary, Iványi-Grünwald, Rudnay s főképp Rippl-Rónai, akinek műveiből éppen a róla elnevezett múzeum rendelkezik a leggazdagabb gyűjteménnyel. Zichy Mihálynak emlékszobája van Zala községben, Kunffy Lajosnak emlékkiállítása a somogytúri kúrián. Kaposvárott nemrég adtak egy lakást a marcali születésű Bernáth Aurélnak, abban lakjon, ha szülőföldjére látogat.

Kaposvárott ma hat szabadúszó képzőművész él.

A hat közül kettő – Bors István és Honty Márta.

A város szívében tábla nő ki a járdából, azt hirdeti, merre van a vasútállomás. Amerre a vasútállomás, arra laknak Borsék. TIT-udvarnak nevezik a házat. Emlékszem a kemencére, az ablak üvegekockáira, amelyeken át szürke őszi napokon is elegendő fény szivárog a műterembe. Emlékszem a sámlikra, a vedlett hamutartókra, az agyaggombócokra, a csap mellett lógó törölközőre, egy üveg kubai rumra. A mosdó villanykapcsolója a fogasok között rejtőzik. Emlékszem, Bors István a viaszkiolvasztásos fémöntésről magyarázott, kevesen ismerik, pedig ősi és egyszerű eljárás. Állítólag Amerigo Tot fel is ajánlotta, hogy megtanítsa rá a magyar szobrászjelölteket, de nem lett a dologból semmi.

Kaposvár fölött szürke ég feszül, nedves föld, ázott szagok adják az alaphangulatot. A TIT-udvarban egy fóliába csomagolt, spárgával körütekert szobor. Kertészkedő háztulajdonosok féltett rózsáikat burkolják így be télire. A szürke kis udvar kihalt, egy deszkakerítés választja ketté. Aztán megnyílik egy ajtó, két vidám, kerek szemüveg villan, s a hangulat egycsapásra megváltozik. Az esős napok mélabúja mélyén mindig ott van az ellenkező lehetőség is, csak a megfelelő ajtónak kell a megfelelő pillanatban kinyílnia.

A műterem reménytelenül tömve van. A falakat alig lehet látni a feltűzött rajzoktól és a stelázsiktól, a polcok rogyadoznak a szobrok, vázlatok, drótok, gipsz, papír, fa, fémdarabok és rejtélyes dobozok alatt. Az asztal körül telepszünk le, akad még egy fa karosszék is. Fűjjük a füstöt. Viaszarcú, gipszruhas leányka nézi ezt a különös emberi tevékenységet. Komolyan tartja fején a pártát, fehér ruháján a sárga viaszvirágokat és viaszmasnikat. Két karja rövid, derékig ér, de megvan mind a tíz ujja, rendesen. Bors Katalin I. oszt. tan. egyik rajza nyomán született.

A műterem közepét egy átlósan heverő, vaskos henger foglalja el – egy szétbontatlan szövőszék.

– Fell kell állítanom – mondta gondterhelten Honty Márta –, csak azt nem tudom, hol fog akkor Pista bronzot önteni...

Mennyi ennek a műteremnek a bére?

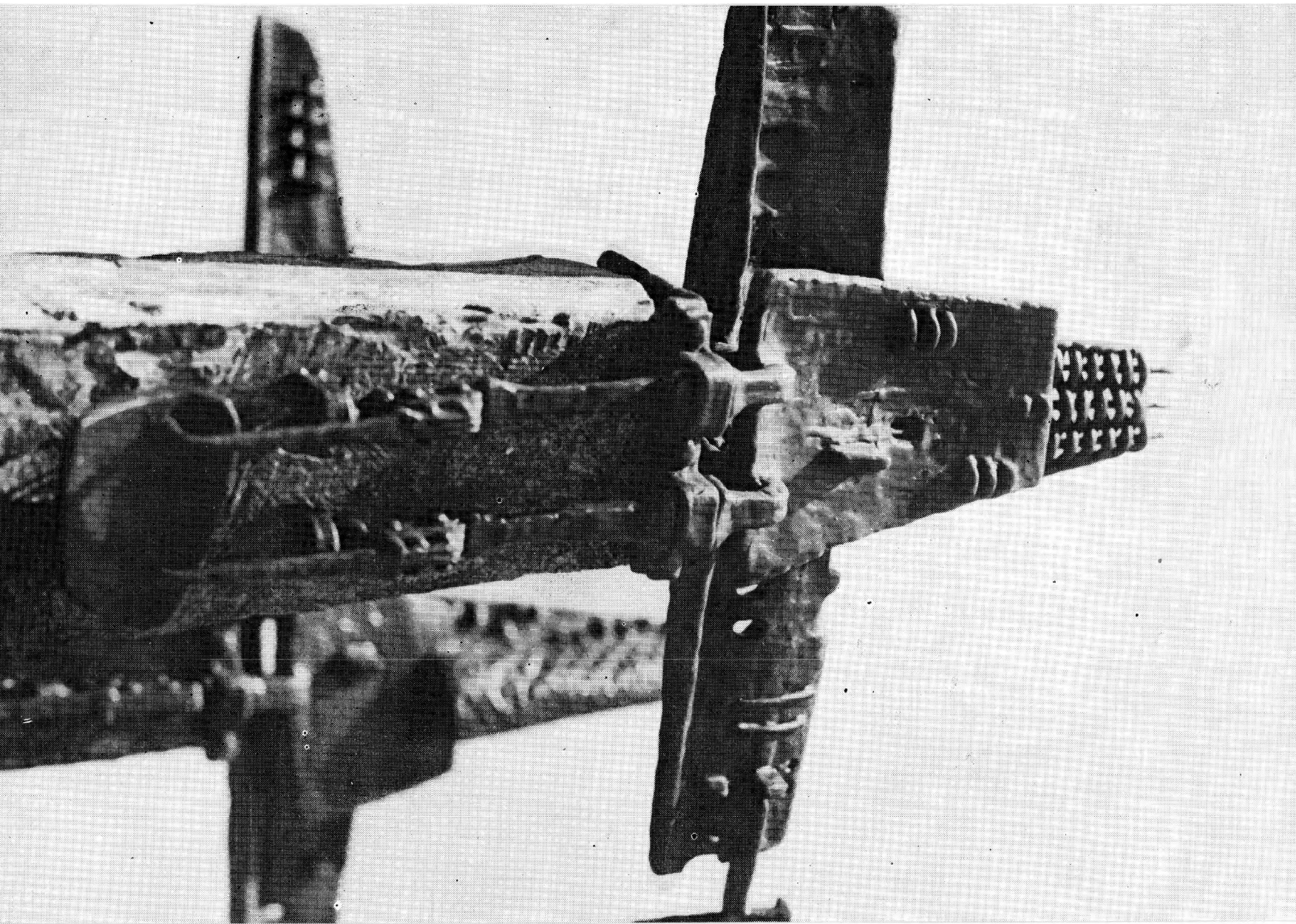
– 980 forintban állapították meg. Ennyit nem tudunk kifizetni. Intézik az ügyet.

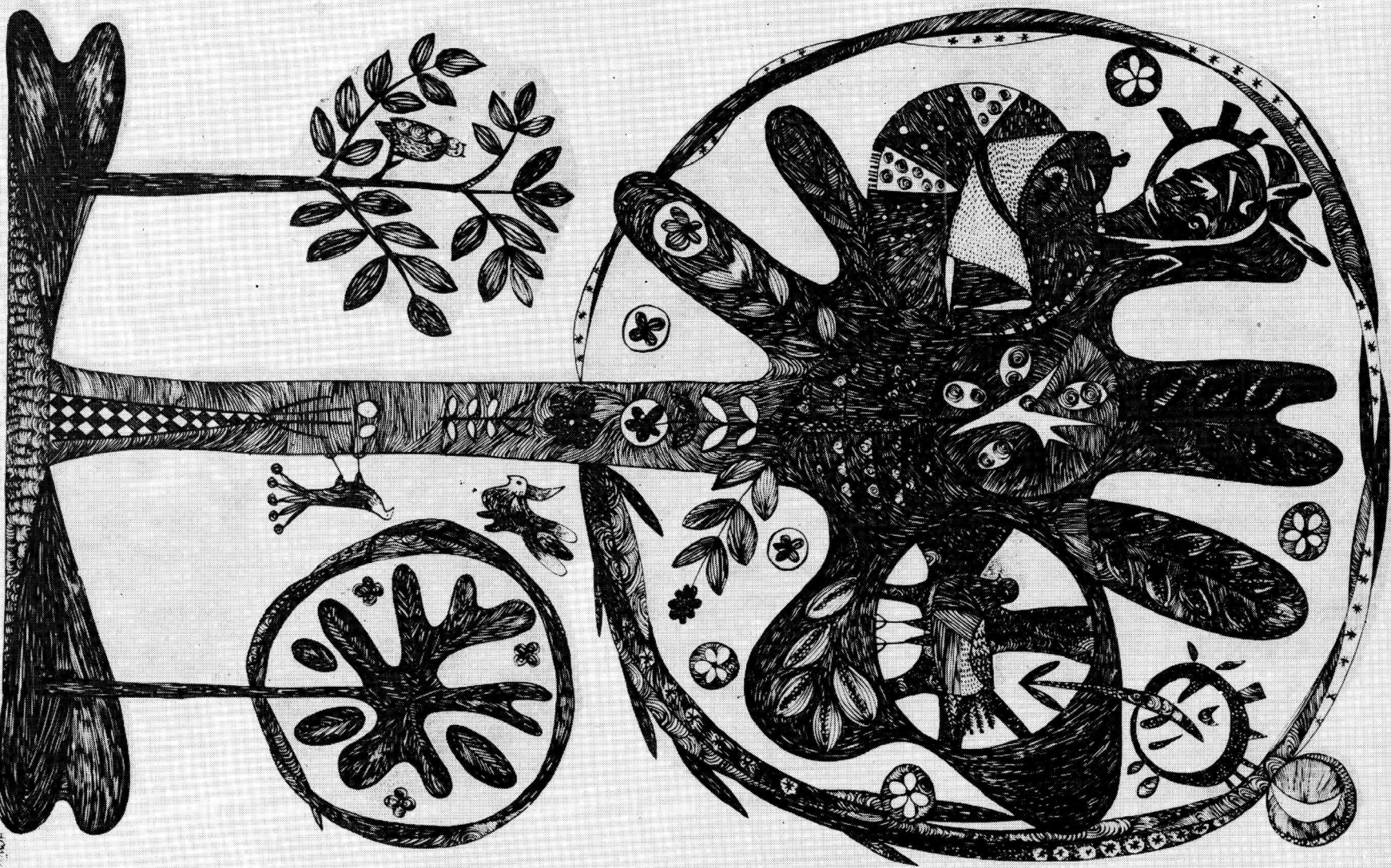
A szabadúszó művészeket nálunk a maszek kisiparosokkal egy kategóriába sorolják. Kétségtelen, hogy a hasonlatosság olykor kimutatható. Az adóhivatal lenne a megmondhatója, hogy jövedelem tekintetében mekkora ez a hasonlóság.

Hivatalos kimutatás szerint mennyi az átlagkeresetetek?

– Nemrég kaptuk meg: Mártáé az utolsó évben havi 231 forint volt! – kurjant Bors István. Lelkesedése csakis a nyilvánvaló extremitásnak szólhat.

Márta precízen sorolni kezdi a megbízásokat, a szakkörvezetést, a többit,





amiből a kis háztartás szekere úgy-ahogy előredöcög. A támogatás többféle módját, amivel tanács, üzemek valóban segítik a művészeket.

Bors István végül elvágja a témát.

– Hagyjuk a fenébe az anyagiakat – mondja, némileg kényelmetlenül, s inkább két sörfelét kezd összeöntözni, mert így állítólag jobb a zamatuk.

Bors István kaposvári születésű. Honty Márta székesfehérvári. Mindketten az Iparművészeti Főiskolán végeztek, szobrász, illetve gobelin szakon. Honty Márta még a főiskolás évek alatt megnyert egy pályázatot, ez a gobelin a fővárosi Hámán Kató úttörőház Népek Barátsága termébe került. További munkái: faliszőnyeg a Kapos Szállóban, a Somogy megyei Tervező Intézet tanácstermében, a MSZMP megyei Bizottsága székházának vb-termében. Bors Istvánnak eddig négy szobra áll köztereken. Veszprémben a Fiú kecskével, Balatonföldváron a Halat tartó figura, Komlón az Anya gyermekkel és Siófokon az 1971-ben felállított 19-es mártír emlékmű. Mindketten megkapták a Somogy megyei Tanács Rippl-Rónai-díját.

Bors Istvánnak van egy szobra, amelyet senki se vett meg, de az Erdőgazdaság vállalta a kivitelezését. Mike község határában áll „Az ismeretlen erdősz”, egy halastó mellett, erdőszélen. Honty Márta maga állta egy öt négyzetméteres gobelin megszövetésének tetemes költségét, ezt végre most megvették, Csokonyavisontára került a klubkönyvtárba. Újabb megbízásokat is épp nemrég kaptak.

Itt tartanak most. Itt tartanak? Nyilván nem. Nem az elkészült, a bronzba öntött, térre állított, megszövítt, falra tett műveknél. A mű mindig elmarad a művésztől, mindig azt fejezi ki, amit az hónapokkal azelőtt érzett, gondolt a világról. Sajátos konfliktusforrás. Minél rövidebb ez az idő-szakadék, annál jelentéktelenebb a konfliktus is. Dehát – nem dicsekedhetünk . . .

*

– *Van-e valami jelentősége annak, hogy valaki „dunántúli művész”?*

B. I. Soha életemben nem spekuláltam azon, van-e jelentősége vagy sem. Legtöbbször, például, ha kiállításokról írnak, hangsúlyozzák, milyen meghatározó ereje van a tájnak. Lehet. Mondják azt is, hogy „pannon szellem”. Ettől én ideges leszek. Ellenben valami biztos pont van, ami a gyerekkoromból maradt meg: hetente legalább egyszer elmentünk kirándulni. Ha tehetem, ezt azóta se hagyom el. A kapcsolódás megszervezése van olyan fontos, mint a munka megszervezése.

H. M. Székesfehérvári vagyok, tehát dunántúli. Most is a Dunántúlon élek, de olyan helyen, ahová eredetileg semmi se kötött. Nem hinném, hogy különösebben meghatározná az embert az a hely, ahol dolgozik.

– *S mennyire döntő az, amit az ember magával hoz, ami az indulását jellemzi?*

B. I. Én munkásszármazású vagyok, de ennek se súlyát, se fontosságát nem érzem. Fölnöttem, élveztem a gyerekkoromat. Eszembe se jutott, hogy szobrász legyek. Öszintén szólva azt se tudtam, hogy ilyen szak létezik . . . Nagyon szerettem viszont korszolyázni és tizenennyolc éves koromban nekiálltam, hogy megformázzak egy korszolyázót. Az ilyenek számára, mint én, a főiskola első három éve a döntő. Akkor még ott volt Borsos Miklós, aki egy reneszánsz hangulatú műhelyben együtt dolgozott a tanítványaival. Aki tanítható, annak ez mindent jelent.

H. M. A magam részéről egyszerűen az iskolai rajzsakkörre jártam, de egyébként nekem se jutott volna magamtól eszembe, hogy ilyen pályára menjek. Mégis elmentem fölvételezni, s mindjárt föl is vettek. Akkor még élt Schubert, ő beszélt nekem először a francia gobelinről és Lurcat-ról. Épp akkor készültek beszüntetni a szakot. Egymagamban is végeztem.

– *Ezer ember közül ezer megkérdezné: miért jöttetek vissza vidékre? Hadd kérdezzem ezúttal másként: miért nem maradtatok Pesten?*

H. M. Nem azért, mert nem maradhattunk volna. De Pesten se történik olyan sok fontos dolog, amiért érdemes lenne ott élni. Ha meg történik, ott a vonat.

B. I. Itt több idő marad dolgozni.

– *Mi a véleményetek a lemaradás veszélyéről és a lehetőségekről?*

H. M. Nyilvánvaló különbségek vannak, amiket realitásnak kell elfogadni. Hadd mondjak egy prózai példát: amit egy vidéki kiállításon mondjuk négyezer forintba áraznak, azt egy pestin legalább nyolcezerre. Mennyire tér el az ár az értéktől? Van más is. Mi maszekoknak számítunk. Nem érthető-e, hogy amikor Pista hulladék-fémért házal az üzemeknél, csodálkoznak? Hulladékfémért adni egy maszeknak?

B. I. Egy rangosabb nemzetközi kiállításon öt négyzetméteresnél kisebb gobelint nem lehet kitenni. És ez a legdrágább szövésfajta. Nálunk olyanok a normák, hogy ez a méret szinte ritkaságnak számít. Ezt a lehetőségekre mondom. Borsos azt írja valahol a visszaemlékezéseiben, hogy amit nálunk a művész „ma csinál, azt tíz év múlva veszik meg”. Márpedig szerintem az embernek mindig akkor kell megvalósítania az elképzeléseit, amikor képes rá. Addig, amíg él. Halála után már semmi se történhet, semmi lényeges, azok az idők elmúltak... Ugyanakkor – ezt meg a lemaradásról mondom –, ha az ember nem dolgozik, lemarad. Mindenki lemaradhat. Ebben a tekintetben csakis a munka számít.

– *Mi a művész teladata, mi a képzőművészet helye?*

B. I. Azt hiszem, Szentgyörgyi Albert mondta ezt: egy személy képességének maximális kibontása... Ez az. Ennél többet erről aligha tudnék mondani. A teljesítmény mérése persze ma rendkívül nehéz. A művész az embereknek dolgozik. De nem tudom elviselni, ha a realitásokat semmibe veszik. Van egy ilyen agyrém, hogy a munkás ebédszünetben rohanjon át megnézni egy tárlatot... Járok eleget az üzemekben, tudom, mi a helyzet. Teljesen irreális elképzelés, hogy mondjuk a fonodai dolgozó este, fáradtan hazaérve, a Guernica tanulmányozásába merül el... Más megoldásokon kell gondolkodni.

– *A mai életforma nem kedvez a művészeteknek?*

B. I. Ezt nem tudom... Csak arra emlékszem pontosan, hogy gyermekkoromban az emberek legalább kijártak a természetbe. Tele voltak a hegyek, az erdők. Most, ha kimegyünk, sokszor egy lélekkel se találkozunk. Kaposváron is van már lokál. Meg presszók. Meg nézik a tévét.

– *Tehát hogyan álltok a magánnyal és az emberekkel?*

B. I. Azelőtt egy neorealista házban laktunk, negyven méterre volt a vécé. Akkoriban Márta húsz kilónként hordta haza a könyveket a könyvtárból. Amúgy bezárkózva éltünk. Akkor mondta valaki: elszakadtok a valóságtól! Mondtam: amíg egy olyan házban lakom, ahol negyven méterre van a vécé, nem valószínű, hogy elszakadok a valóságtól... Egy időben gyalog jártunk, s minden sarkon meg kellett állnunk beszélgetni. Aztán áttértünk a biciklire. Az remek dolog volt. Csak köszöngöttünk. Most pedig ki se kell menni az utcára, egyhelyben lakik és dolgozik az ember.

H. M. Nem mintha kibírná... Egyszer egyedül volt, Csobáncon, a vityillóban. Két napig magában beszélt. Beleőrülne, ha elszakítanák az emberektől.

– *Miben hisztek?*

H. M. Az emberekben.

B. I. Az aktivitásban.

*

Az asztal mögött régi kovács satu, vele szemben emberméretű szobor, egyelőre gipszből, fáradságos munkával fémhatásúvá hamisított gipszből.

– Ez tulajdonképpen egy kereszt. Ha az ember kint jár a határban, mindenfelé láthat időtette durva keresztet, amelyeket X vagy Y gyógyulásának emlékére állítottak... Ez is ilyen kereszt lenne. Dózsa emlékére. Kereszt a tájban. Minden, amiből felépül, a mezőgazdaságra, a kézművességre utal. Mikor ezeket a satukat csinálták, még nem voltak meg azok a korszerű eszközök, amikkel ma egy ilyen szobrot kivitelezni lehet. De azért ugyanolyan. A kereszt felső szárán az a fonat pedig: a régi hófogókat csinálták így.

A keresztnek több testvére van. Mai szobrok. Nincsen bennük hivalkodó népies-

kedés, bágyadt archaizálás. Mégsem elképzelhetetlen, hogy valahol, a sárbaragadt magyar falvak mélyén hallgatag parasztok állították ezeket a kereszteket 1514 szomorú emlékére...

Bors István, Henry Moore csodálója és sokáig követője, a külső-belső formák játékainak kutatását odahagyta, és régi magyar kovács satukat, ácsszekercével kihasított farönköket, öreg ekéket kezdett tanulmányozni. Fa és fém. („Mire egy követ megfaragnék, ezer más ötletem lenne.”) Fatörzsek közt megfeszülő húr – az ismeretlen erdész. Az Emlékmű – ekekormány, mint egy fájdalomba fagyott szárny, nyúlik a magasba.

Most meg a bábuk. A gyerekkrajzok világából született, eltorzult, szomorú bábuk, melyeket egy szál húron lógnak le a sima, félelmetesen sima kezek.

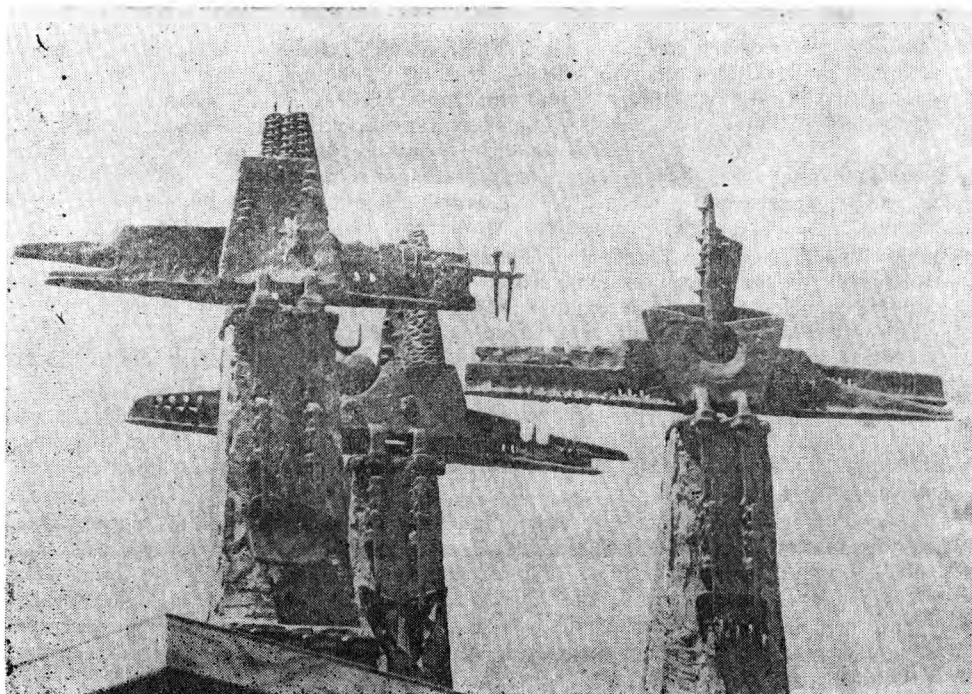
És a mézeskalács szarvas. Kerekeken járó, finoman munkált, gyönyörű mézeskalács szarvas. „Guruló mennyország”... S a mezők legromdább kitömött madár-ijesztője, a bronzbaöntéstől tragikussá növekedve, groteszk és megállíthatatlan hatalomként, pillanatokon belül lelövi ezt a gyönyörű és védtelen világot.

E ponton találkozok Honty Márta művészete Borséval. Népmesék tiszta igazsagai, karcsú táltosok, csillogó tollú madarak, levelek, csillagok, hópelyhek és virágszirmok rendezettsége... s az értelem aszimmetriája. Életfa, Világfa, Rege, Farsangi alakoskodók, Esthajnal, Ludvérc... A kritikák kiemelik műveinek finom mivességét, harmóniáját, tisztaságát. A formák nemes egyszerűségét az érzelmek dúsitják fel, pettyezik, szabdalják, töltik meg ezernyi fontos részlettel.

Bors István szerint, amit ő csinál, kritikai realizmus.

Mindketten úgy vélik, a művészet szolgálat, amelynek egyetlen célja: az emberek.

Ezt nagyon egyszerűen úgy fogalmazták: ha nem értik meg, az egésznek nincs semmi értelme.



KÉPZŐMŰVÉSZETI KRÓNIKA

WALTER GROPIUS KÖZBENJÁRÁSA MOLNÁR FARKAS ÉRDEKÉBEN

A modern magyar építészet jeles mesterének, a Pécssett, 75 esztendeje született Molnárnak sok nehézsége támadt a hazai prakszis megindításában, miután a Bauhausból hazaérkezett (1925). Csak az „itthoni diploma” megszerzése után (1927) nyílt meg számára önálló tervezésre, kezdetben Ligeti Pál irodájában dolgozott, később többször Fischer József társaságában. 1929-ben választotta a CIAM frankfurti kongresszusa a magyar szekció (CIRPAC) delegátusává, közben írásai és tervei jelentek meg a 100% című legális kommunista folyóiratban, melynek borítóját is ő tervezi. Molnár a hazai CIRPAC-csoport szervezője és egyik vezetője, Gropius budapesti látogatásának és előadásának (1934) rendezője és házigazdája. Közben sok gondja-baja akad a konzervatív és féltékenykedő Magyar Mérnöki Kamarával, amely a 30-as évek elején egyszer már kizárja tagjai közül, majd visszaveszi, de a nyugodt alkotás lehetőségét nem siet biztosítani számára. Molnár korántsem virágos életútját a Jelenkorban Major Máté professzor tanulmánya mutatta be (1967. 3. sz.), Gropius pesti látogatásáról e sorok írója írt ismertetőt (Nagyvilág, 1970. február).

Az alább közölt Gropius-intervenció 1938-ban született, amikor az emberi minimumoktól és a művészi szempontoktól már teljesen elszakadni kész magyar közélet, így a Mérnöki Kamara is „tiszogató akciókba” kezd. A Bauhausban tanult, a közismerten szocialista hazai és külföldi kapcsolatokkal rendelkező Molnár ismét egzisztenciális támadások kereszttüzébe kerül. Nehezen feledhető a weimari Bauhaus, az itthoni 100%.

Néhány hónap után (1938) „a körülmények nyomasztó hatása alatt” (Molnár) megszűnteti működését a magyar CIRPAC-csoport, Gropius és Molnár levelezéséből kitűnik, hogy a magyar építész komolyan foglalkozik a kivándorlás gondolatával és lehetőségeivel. Az 1937-től Amerikában tevékenykedő Bauhaus-igazgató és Moholy Nagy, Breuer egyengetik tervezett útja előtt a talajt, Molnár angolul tanul. „Ebben az országban még nagyon sok hely van, és talán az Ön számára is akadnak lehetőségek itt. De az ilyesmit óvatosan kell előkészíteni, mert a csapdák ijesztően megsokasodtak...” – írja 1938 júliusában Molnárnak Gropius.

Az utazás – sejtethető okokból – elmarad, Molnár ezt követő hazai vergődése, „pálfordulása” és jobbratulódása az erősen megtört ember kétségbeesett akciójának tekinthető. Mentsége van, ha felmentése késik is: életéért, működési lehetőségért vállalt „négermunkát”, furcsállható megbízásokat. Gondja az e tájt négyre szaporodott család eltartása is. Nehéz és sajátosan „magyar” pálya lett az övé, külföldön élő barátai sajnálkozva és szinte tehetetlenül szemlélik vergődését.

Nem így Gropius, aki nemzetközi tekintélyét és hivatali rangját állítja sorompóba az itt közölt levéllel tanítványa érdekében. Elnöke ekkor a Harvard építészfakultásának, alelnöke a CIAM-nak, Le Corbusier-val osztozik a világ elismerésében. Bizonytalán nagy szó az övé.

A nemes gesztus csak mélyíti bennünk a mester emberségének és nagyságának hitét és tisztelőtét. A hagyatékából előkerült angol nyelvű levél kópiáját közlési engedéllyel özvegyétől kaptuk, és Gál Júlia fordításában közöljük. Az eredményre hazai adatok hiján csak következtetni tudunk: Molnár további megbízásai (egy templom-építés pl.) sejtetik, hogy Gropius közbenjárása kompromisszumos sikerrel járhatott. Molnár Budapest ostroma idején sebesült és halt meg; további bizonyításokra nem támadt módja tehát.

Íme a levél:

*A Magyar Mérnöki Kamara Elnökének
Budapest
Magyarország
Kedves Elnök Úr!*

Eppen most értesültem, hogy Molnár F. Farkas építész ki akarják zárni a Magyar Mérnöki Kamarából. Ha valóban ez lenne a szándéka a Kamarának a magyar építészek egyik legkiválóbb és legismertebb képviselőjével, akkor az állásfoglalással kapcsolatban nem habozom kifejezni őszinte sajnálkozásomat. Molnár Farkas művészetét más országokban élő kollegái is nagyra becsülik, őt a fiatal generáció egyik legtehetségesebb és legígéretesebb építészeként tartják számon. Súlyos veszteség lenne, ha gátolnák ezentúl hivatása gyakorlásában. Mindenki igazi magyarnak ismeri és tartja, olyanak, aki mindig büszkén képviselte hazája érdekeit. A kedvező benyomás, melyet személyisége és művészete keltett, bizonyosan nagyban hozzájárult, hogy a külföld figyelmét felhívja Magyarország szerepére korunk építészetében.

Ezért nyomatékkal megkérem Önt, vegye fontolóra a sajnálatos szándékot, amely szerint Önök Molnár Farkast megfosztanák hivatali jogaitól. Bizonyos vagyok abban, hogy a civilizált országokban élő kollegáink legtöbbje osztozik érzelmeimben.

A legnagyobb örömmel emlékezem a Magyar Mérnök és Építész Egylet különleges vendégszeretetére, melynek tagjai előtt. 1934-ben előadást tartottam. Vagyok az Elnök Úr

őszinte híve

*Walter Gropius,
a Harvard School of Architect
Elnöke*

Gropius teljes joggal nyilatkozik építész-társai nevében: az egykori „bauhaus-lerek” zöme már Amerikában működik. Mögöttük a náci Németország, előttük a borzalmas háború. Melyben nagyszerű értékek pusztulnak, egykori alkotásaik is, és amely gátat vetett Molnár emberi és művészi kiteljesedése előtt.

NEMES ENDRE TÁRLATAI CSEHSZLOVÁKIÁBAN

A pécsváradi születésű (1909), 1940 óta Stockholmban élő magyar festőművész prágai (Národní Galerie), ostravai és pozsonyi kiállítás-sorozatáról szólva szerencsére nem kell csak a katalógusok adataira, műveinek korábbi és újabb reprodukcióira támaszkodnunk: láttuk kitűnő technikával, magas kultúrával és ízes művészi invencióval készült nagyméretű műveit a külföldön élő 20. századi magyar képzőművészek műcsarnoki tárlatán (1970, nyár). A képek „imagonárius és metafizikus” stílusa a szürrealizmushoz közelít, a részletek és címek groteszk ellentétei a dada szellemét idézik. Nemes művészetének ihletővidéke a kor, amelyben él, annak „szertelenségei”; formakultúrájának indítéka a dada kollázs- és montázsvilágának emléke lehet, eredménye a furcsa látomásokat és bizarr álmokat villantó képvilág. A természetes környezetükből kiragadott, a megszokás monotoniaiát feledő töredékek új egymásmellettisége gazdag forrás az önmagától és korrespondenciáitól elidegenedett ember ábrázolásának. Hasonlóképpen a művészi tudatosságú ráébredésnek is. Nemes Endre művei tehát elgondolkodtatónak tendenciózusak: célzatosságuk az elgépiesedett kultúra ismételt humanizálására, az emberi élet természetességének visszanyerésére irányul. A képek szelleme Dürrenmatt és Max Frisch gondolkodásához és célzatosságához közelít.

A Nemes-képek világát idézhetik akár az olykor groteszk, és mindenkor frapáns címek is: Csavarok, fegyver és egy darab zöld mező; Sírfelirat egy kísérleti

egérről; Lovag és elektronika. Az ágy lehallgatása; Szem-kopogtató stb. A művek némelyike a budapesti kiállításon szerepelt.

A festő választott hazájának elismert művésze, előbb Göteborgban, majd Stockholmban volt főiskolai tanár (1947–55), utóbb a svéd állam, a Királyi Művészeti Alap ösztöndíjasa, jeles címek viselője és jelentős murális megbízások (emailfrizek, nagyméretű márványintarziák stb.) mestere. Első stockholmi tárlata 1944-ben volt. Kanyargós életút után jutott az itteni megállapodásig: Pécsváradról Lőcsére, majd Iglóra költöztek (bátyja a híres párizsi Nagel-kiadó tulajdonosa), a fiatalember iskoláit Miskolcon folytatta (1925–26), érettségét a budapesti Bolyai Farkas Gimnáziumban tett 1927-ben. Ez lesz nyitó esztendeje exodusának is („nem akartam Horthy országában élni”): előbb Bécsben, majd Prágában tanul, újságíró és költő, karikatúrista különféle lapoknál, 1932–34 között a prágai Magyar Újság művészetkritikusa. 1930-tól Willy Nowak tanítványa a prágai Képzőművészeti Főiskolán. Tagja a Prager Secessionnak és a modern cseh festészet más kollektíváinak (Umelecká Beseda-csoport); Klee, Kokoschka, Beckmann társa a tárlatokon. Első önálló bemutatkozása 1936-ban, dr. Feigl sokszor említett itteni galériájában volt. Az anyagot szerette volna akkor Budapesten bemutatni, fáradozásai sikertelenek. Ez a mostani „cseh körút” ismételt lehetőség az életmű hazai megismertetésére.

Csehszlovákiában azóta több ízben volt kiállítás-sora (legutóbb 1963-ban), képei részt vesznek a cseh művészet modern századát bemutató itteni és nemzetközi vándortárlatokon. Prágából a németek bevonulása űzi el (1938), előbb Helsinkiben, majd Oslóban (itt néhány hétig) keres csendet és menedéket emberi indítékú művészetének és pedagógiájának (tanár a finn Szabad Festőiskolán), de utoléri itt is a háborút. Svédországban telepedik meg (1940), állampolgárságot 1948-ban nyer, munkát és emberi lehetőségeket már előbb. Azóta több svéd állami művészeti bizottság tagja, életművét tárlatok, monográfiák és doktori disszertációk mutatják be és elemzik, itteni és külföldi kiállításainak jegyzéke két sűrűn szedett oldalt tölt a prágai katalógusban.

Három kontinens (Európa, Amerika, Ázsia) egyéni és másokkal közös bemutatói a szürrealista iskolához közelinek vallják, 1943-ban már együtt szerepel a svéd „minotauruszokkal” (Malmö), 1965-ben a szürrealista és fantasztikus festészet sao pauloi és rio de janeiroi biennáléján. Sok közeli és távoli város ismerhette meg művészetét. Tárgyalás folyik közeli moszkvai bemutatkozásáról.

Az 1967-es, majd 1970-es stockholmi szürrealista kiállítás katalógusa azóta kézikönyv: ebben Nemes művei az iskola „klasszikusaival” (Breton, Tanguy, Duchamp, Arp, Dali, Magritte, Chirico, Giacometti, Miro, Picabia, Man Ray stb. és Hantai Simon) együtt szerepeltek, „Barokk széke” a tárlat sikere volt.

A jelenlegi pozsonyi tárlat az 1963 óta készült anyagból válogat, a képek mellett Eric Grate svéd művész „mágikus szobrai” láthatók. A vendégeket ismert cseh esztéták: Jiří Kotalík, Jiří Mašín mutatják be a katalógusban, a szobrász mágiait a svéd Ragnar von Holten. A szöveget Saint-John Perse sorai és mondatai teszik teljessé, Nemes Endre válogatásában.

Nemes Endre műveinek „alaphangját” a természeti vagy emberi formák (gépmotívumok, eszközök, emberi és állati tagok, műszaki rajzok részletei, olykor mindennapi szemantikái formák stb.) „össze nem illő” egymásmellettsége adja, ugyanígy „fantasztikumát” is. A korábbi tempera- és olajképeken gáláns színharmóniák, dekoratív felületek, a kollázsokon és litográfiákon is. Elmélyült művésziség, szellemi gazdagság a mostani akrylképeken. Nemes murális feladatok mellett díszletet és jelmezeket is tervez a stockholmi Királyi Operaház balettjeihez.

Művészete érdemes a hazai figyelemre és bemutatásra. Szándékai tiszták és emberiek, látható volt ez a Műcsarnokban bemutatott néhány képen is. A bővebb válogatás jelentős művész megismerésével gazdagítana.

MAGYAR FESTÉSZET A XX. SZÁZADBAN. – PICTURA HUNGARICA. I.

A két album feltételezi és egészíti egymást, egyazon vonulat reprezentánsai. Az előző negyedizben jelent meg, ezúttal új bevezetővel és a korábbiaktól eltérő képválogatással, tükrözve kissé koncepcióink és ítéleteink alakulását a század hazai festésze-

tének fejlődéséről és értékeiről. Mivel a *Pictura Hungarica* egyidejűleg jelent meg, nyilvánvaló, hogy az előző három változat néhány mesteré ebbe a kortársi antológiába került (Kádár György, Iván Szilárd, Sarkantyú Simon, Szentiványi Lajos). De néhány korábban méltónak ítélt festő kimaradt az új válogatásból (Burghardt Rezső, Glatz Oszkár és sajnálatosan Endre Béla is).

Feltétlen örömmel üdvözölhetjük az albumban először jelenlevőket: Kernstok, Vaszary, Bortnyik, Paizs Goebel, Gadányi, Ámos, Barcsay, Dési Huber, Vajda, Holló egy-egy művét, megjelenésükben egy szélesebb és átfogóbb koncepció nyilvánult meg, a Nyolcak, az aktivisták és más, a századra jellemzőbb áramlatok befogadása a reprezentánsok közé. Ebből az új szellemből eredően jónéhány festő (Rippl-Rónai, Fényes Adolf, Koszta, Nagy István, Berény, Egry, Szőnyi, Bernáth, Derkovits) művészetét jobban reprezentáló művekkel kapott helyet, és bár ezek talán távolabb állhatnak egy szigorral mért realista koncepció törékeny esztétikájától, mindenképpen közelebb a festő eredeti egyéniségéhez. Már a borítón látható Berény-kivágat (Gordonkázó nő) dokumentálhatja az új esztetikai ítélet alakulását, és ez bizonyonnyal alkalmazható nemcsak az elmúltakra, de a jelenidőre is. Az album válogatását (Pogány Ó. Gábor munkája) mindenképpen egy biztató folyamat állomásának tekinthetjük, a bizonyonnyal eljövő további kiadások még gazdagabb sokrétűséggel jelentkeznek majd. Kár lenne tehát bármely kimódolt hiányjegyzéket benyújtani, mégis meglepő hirtelenjében Nemes Lampérth, Uitz, Czigány Dezső, Márffy, Tihanyi, Perlrott Csaba, Farkas István és mások távolléte a sorozatból.

A nyomatok minősége jó, de az összehasonlításoknál kissé elbizonytalanodtunk, néhány képnek az új reprodukción egészen más kolorikája van. Ugyanakkor üresnek, fáradtnak és fátyolosnak éreztük pl. Csók Múteremsarkának, Szőnyi Zebegényi temetésének, a Domanovszky Csendéletnek hűtlen és szintelen másolatát.

A bevezető tanulmány (a kötetborító szerint D. Fehér Zsuzsa munkája, de erről a könyvbelsőn híradás nincs) sokkal rövidebb, mint a korábbi kiadásoké. Inkább esztetikai megfontolásokat nyújt, csak nagyvonalú történeti áttekintést; vele az új könyv ismét csak a korábbi kiegészítésének tekinthető. Olykor kissé lírai „hangütés”, megszokott általánosítások tapasztalhatók („Vallomás-erejű festészet a magyar. Nehéz időkben, viharos történelmi körülmények között... szívhangjai...” stb.), visszatérő fordulatok és replikák. Ugyanigy némi ellentmondást látunk a szöveg komor gondolkahangjai és a képekben megidézett generáció sorsa és fogadtatása között. Kivéve természetesen a két háború közötti fiatalabbakat (Derkovits, Vajda, Ámos, Dési Huber stb.), az idézetek jó része korának sikeres, olykor ünnepezt mestere volt (Aba Novák, Csók, Rippl-Rónai, Fényes Adolf, Vaszary, Szőnyi, Bernáth stb.). Csontváry, Gulácsy és az alföldiek sorsa mindenképpen kivételes.

Ugyanakkor hiányoljuk az „aktivisták forradalmi művészetének” jelenlétét a reprodukciók között, kevés a csak szóbeli elismerés. Az egészében szép és józan bevezető és a reprodukáltak közötti apróbb ellentmondásokat bizonyonnyal korrigálja majd, új egységet teremtve, egy jövőendő kiadás. Növeli tán a táblák mennyiségét is.

Addig örömmel üdvözölhetjük a már ebben is megnyilvánuló szándékot, amely éppen azt bizonyítja, mennyiben korszerű a magyar festészet 1900–1950 közötti félszázada, mennyiben lép túl a 19. század artistikái igényein, és mennyiben lett európai is. Humánus tartalmait miképpen őrizte meg, és hogyan lett a modern világ kifejezője egyben. Bizonyítja tehát azt is, hogy a mesterek miképpen vonzódtak koruk igazi történeti és művészeti problémáihoz, hogyan mutatkozik „a népet szolgáló hitvatástudatuk”.

Bár mindezek egyértelmű eldöntésére bizonyonnyal a miénknél nagyobb történelmi távlat szükségeltetik, annyi bizonyos, hogy az itt idézett képek és mesterek koruknak legkiemelkedőbbjei. Általános és művészi értelemben egyaránt.

A kitűnő nyomdai munkát is regisztrálva mi inkább hozzátennénk a válogatáshoz, a bevezetőben pedig tompítanánk némely megkopott sablont, és szívesen forgatjuk majd a korszak piktúrájának szóban és képben egyaránt kibővült, új történetét. (*Corvina Kiadó.*)

A Szántó Tibor válogatásában és tervezésében megjelent, a mai magyar táblafestészetet reprezentáló *Pictura Hungarica* (a cím után biztató I. következik) elsősorban szépségével, remek nyomdai kivitelével lepett meg, mint a sorozat korábbi darabjai (Graphica, Sculptura, Photographica Hungarica) is. Az albumokban a nagyszerű szándék: az 1945–70 közötti magyar művészet reprezentatív bemutatása. Az új könyv kilencven színes reprodukciója hatvanegynéhány festőt idéz, és „nem kívánja az időszak tudós alaposságú és részletességű történetét összefoglalni”. Nem is teszi ezt, hiszen a képek „szabadon és szépen sorakoznak egymás után” – írja a pár mondatos bevezetőben Vayer Lajos professzor. Úgy tűnik, nem kevés feladat maradt az ígért második kötetre, itt nem található nevek (Balogh László, Bolmányi Ferenc, Bortnyik Sándor, Frank Frigyes, Keszler Ilona, Lossonczy Tamás, Modok Mária, Ország Lili, Papp Oszkár, Somos Miklós, Vajda Júlia, Veszelszky Béla jut hirtelen eszünkbe) és művek sorozata. Ugyanakkor egy kevésbé szubjektív, kevésbé költői és inkább gondolatgazdag bevezető lehetősége is. Ez a mostani a mai magyar piktúrát eléggé átmenetinek véli, amely pusztán a jövő számára őrzi a kolorizmus örökségét és „új Giotto vár”; más szándéka aligha lehet, csak a „jövőre mutat”. Az itt közölt és a következőkre tartalékolt festők aligha elégedettek evvel a transzmissziós szereppel, és a reprodukciók tanulsága szerint van gondjuk a jelenre: új szellem, új témák, kortársi felelősség és hivatástudat érződik, humanus és szociális elhivatottság ezeken a képeken. Kár lenne egy-egy művel mindezt bizonyítanunk, az „új Giotto” jelen van piktúránkban, ha nem is egy személyben, de annak egészében mindenképpen így. Barcsay, Czöbel, Bernáth, Kmetty, Szőnyi festészete – úgy tűnik – nemcsak színében, de mondandóiban is európai szerepre jogosult.

Néhány nemrégiben befejezett életmű mellett (Bene, Berény, Fónyi, Gadányi, Kassák, Kohán, Pór, Szőnyi, Vass) az idősebb nemzedék (Barcsay, Bernáth, Czöbel, Domanovszky, Hincz, Ilosvai Varga, Holló stb.), a jelentős „szentendreiek” (Anna Margit, Bálint, Deim, Gyarmathy Tihamér, Korniss, Szántó) és a „derékhad” után jelentkező fiatalabbak is helyet kaptak az albumban.

Szívesen és sok gyönyörűséggel (Szabó Zoltán Csenedélete külön felfedezés!) forgattuk az albumot, hasonlókkal várjuk mind a festészeti, mind pedig a grafikai sor második kötetének megjelenését. Bennük új neveket és műveket, az itt egyetlen képpel szereplők ismételt jelentkezését. Szándékot egy árnyaltabb minőségi elosztásra, ugyanakkor egy megközelíthető teljességre is. (*Magyar Helikon.*)

NATIONAL GALLERY

A lipcsei Seemann Verlag és a budapesti Corvina Kiadó összeműködéséből szinte tradícióvá lett az egy-egy európai nagyképtár remekműveit bemutató album. A drezdai Gemäldegalerie és a párizsi Louvre után ezúttal a nagyszerű londoni gyűjtemény képeit kaptuk az egyre csinosabb és korszerűbb kötetben. (Írta és a képeket válogatta Peter H. Feist.) A megszokott beosztásban előbb a múzeum profilját és történetét olvashatjuk, majd a táblák előtt a festők nacionáléját és stílusos képmagyarásokat. Az angol parlament és gazdag magánosok áldozatából alakult kitűnő gyűjtemény (így az album 159 reprodukciója) törzsét az olasz reneszánsz, a francia, flamand, német és németalföldi újkori piktúra remekművei adják, a festők felsorolása hosszú lenne, még erősen megválogatva is. Leonardo (Sziklás Madonna – a párizsi hasonló párdarabja), Velasquez (Tükör előtt fekvő Vénusz), Holbein (a halálra emlékeztető jelekkel, köztük a torzultan lebegő koponyával dekorált Követek), Tiziano (Noli me tangere), Rembrandt (Önarckép, a Hendrickjét ábrázoló Fürdő nő), Hogarth (Rákáros lány), Hobbema (A middelharnisi fásor), Goya (Donna Isabel Cobos de Porcel), Courbet (A szajnaparti kisasszonyok kisebb változata) és sok más mester és kép sorolható az ismertebb londoniak között. De mellettük szinte a teljes európai reneszánsz és az ezt követő korok, a képek az elmúlt századvég nemzetközi műkereskedelmének legismertebb és leginkább becsült, csak az akkori angolok által elérhető darabjai. Külön tisztelettel soroljuk néhány angol festő nevét: Gainsborough, Lawrence, Reynolds, Constable, Turner művei külön szót érdemelnek.

Néhány mestertől (Bronzino, Greco, Saenredam) a budapesti Szépművészeti Múzeumban található képéhez hasonlatos mű van a londoni galériában is, ugyanakkor meglepő rokonságot észleltünk a nálunk Pannóniai Mihály néven jegyzett Trónoló Ceres-kép és egy itteni Cosimo Tura-mű (Allegorikus alak) között. Itt említjük meg, hogy bizony következetlenségeket fedeztünk fel az albumban a klasszikus nevek magyar átírása körül.

A modernebb anyag (mint a budapesti társ múzeumban is így) az impresszionistákkal; Manet, Monet, Degas, Renoir (Esernyők!, a Páholyban!), Pissarro, Toulouse-Lautrec, van Gogh, Seurat néhány ismert művével zárul, a sort Cézanne remekei (A nagy Fürdőzők!) koronázzák. Szívesen várjuk a 20. század kitűnő anyagát őrző Tate Gallery és más ismert európai gyűjtemények hasonló albumát, a két kiadó koprodukciója jó néhány évre biztosítottak látszik így.

Egyidejűleg kerültek kezünkbe a firenzei Uffizi és Pitti Képtárat bemutató, Moszkvában megjelent albumok. A reprodukciók ismert élményeket elevenítenek, a könyvekbe rakott, primitív technikával készült magyar nyelvű címjegyzék méltatlan a szöveghez és a képekhez. A könyvek szép kiállítása és olcsó ára gondolkodóba ejt: lenne lehetőség koprodukcióra a moszkvai kiadéval is?

MAJOR MÁTÉ: AMERIGO TOT

A Rómában élő magyar szobrász hosszú távollét és zezugos kanyarok után tért végre a hazai köztudatba: előbb jó néhány portré és interjú, majd budapesti és tihanyi kiállítása (remek katalógussal!), most Major Máté szép albuma ismerteti sokféle stílusú plasztikai művészetét. „Ez az írás nem azzal a szándékkal készült, hogy monográfiája legyen Amerigo Tot eddigi életének és életművének...” – manifesztálja a szerző a bevezető első mondatában. A vállalkozás „bemutató jellegét” nem objektív okokkal magyarázza, inkább a következőkkel: „... Tot az a fajta ember és művész, akinek bizonyos – egyébként szeretetre méltó – tulajdonságai nem teszik könnyűvé egy monográfia megírását.” Valóban így, kár lenne sorolnunk ezeket a tulajdonságokat, bizonynyal sokan megforgatták az 59 táblával, oeuvre-katalógussal, olasz és angol nyelvű összefoglalóval ellátott, nagy alakú albumot. Elolvasták a szeretettel és korrekt szubjektivitással írt pályaképet, látták korábban a szobrász valamely kiállítását. Mi örömmel tettük mindezt, és jó érzéssel irunk recenziót.

Tot sokszor ellentmondásos vagy ilyenre ingerlő nyilatkozatai, a könyvben gazdagon és szépen elemzett munkássága szerteágazó, kalandokban nem kevésbé gazdag életútja nehezen megközelíthető és áradóan színes egyéniséget mutat. De a monografust és a krónikást óvatosságra inti művészetének eklektikus és virtuóz folyamataival is. Major Máté portréjában a feltétlen szeretet és megbecsülés mellett ez a „szordinós interpretáció” mindvégig tapasztalható.

A szép album táblái – így a művek – közül hozzánk közelebb a kissé groteszk kisplasztikák (Judit, Salome, Bacchánusnő-változatok), a melankolikus Falusi üdvözlégy, a reneszánsz ízű Partenopeia, a néhány festmény és illusztráció állanak. Kissé erőltetettnek érezzük talán a meggyüretett konzervdobozok gipszformáira öntött vagy hasonlóra faragott Ófelsége a Kilowatt, Minotauromachia, a geometrikus hullámok, csomók és meteorok szimbolikáját. A szobrásznak nyilván valamelyes „szürreálisan expresszív absztrakciós” szándékai vannak, mindemellett kissé mesterkélt asszociációi: könnyen szertefoszlók és nehezen összetelerelhetők.

Művészi élményt és erőt számunkra az egyértelműen és illusztratív szándék nélkül dekoratív és inkább geometrikus művek sugároznak (A Föld füle, A vasút-relief, Aspromonte, Alagút, A Föld szeme, Hommage à Karinty-Olivecrona stb.), bennük az egykori bauhausler tisztasága és eruptív egyéniségének visszafogottan kiérlelt intellektusa érezhető. Mindaz, ami kiállításra és életmű-albumra érdemes, mindaz, amit Amerigo Tot szocialista humánusra teremt. A többi tán sziporkázóan fénylő, de múlandó uszály az üstökös mögött. (Corvina Kiadó.)

Nagyasszonyom

*Csíp csíp csóka kikezdte, hagyma harapta Nagyasszonyom Te!
Dob a te hasad dob sramlizenében, vásári csudataktus, de
oltáriszentsége négy fattyú gyülekezetének! Vérelbeszegett
lobogó a hetedik bőröd, nyolcadik lesz a papírsárkány,
főleresztve purdészemektől, a tej fonálával kötve a földhöz
Koraszüléssel világrakinlódtál kanálisravaló könnyet:
se hideg, se meleg, szájukból kiköpik a példabeszélők, de
ízlelik igével spékelt husodat szöllőlevéllel bélelt tálon!
Uramisten a melled őrmóttan szegényház! Befogadsz-e
tejeskannáid közé, rohadó ingben hercegi öcsköst?!*

*Van egy ingem sűrű éjből
Himeztél vasmacskát rá
vedlő lángból
Lesz születésnapom is!
Akkor is
ezüstflották jönnek majd
a testemért!*

*A mentőcsónak holdkaréja elfogyott. Elapadt
az idő áradása ökleid kövében rimbaudarcú kölyök!
Karjaid vitorlát bontanak Északi Fényből,
kinyíló hold-deremart lepkék,
Szállnak a só oltárain túlra,
Elnyeli ivük hordó szakadéka
Menekvő tenger tajtékkal eped
Ne mutasd fel a tested!*

*Virágnaszádok őrzik árvaságod! Vergődik az ár
haldílod horgonyán! Kigyúlnak mentőöved
piros dallamai a semmi gázlói telett
Legendásan rohad döglött pulóvered
Fölszállnak a legyek, mint a könnyörgés!*

„S gyorsan, anyám, mert nagyon sietek”

(kb.: III. RICHÁRD)

Ezerkilencszázhetvenkettő február kilencedike, szerda délelőtt kilenc óra harmincöt perc. (Dolgozzunk, aho! lehet, kerek számokkal.) Miért izgatam fel magam, tíz perccel indulás előtt? Még tíz percem van itthon, és ha nem érzem is nyomban utána: tudom, felizgat majd. Miért ülök le megírni ezt? (mit?) Természetesen felteszem magamnak a kérdést. Mégis, leülök, megírom, remélem, kész leszek kilenc óra negyvenötre. Szerencsére tízre hívtam a taxit.

Vagy mindezt talán nektek mondjam el gyorsan – a telefonba, nektek? (Még van hét-nyolc percem itthon, és a beszélgetés mindig felizgat. Feleslegesen felizgat. „Csak azért hívtalak benneteket most, mert mire hazajövök... neki akarok állni... Hát akkor búcsúzom, átveszem...”

És átveszem egyikőtöket a másiktól, a telefon túlsó végén.)

Viszont gyakran felhívlak titeket, senki sem mondhatja... És nem is mindig ilyen röviden, mint ahogy most módom lenne rá (öt-hat perc). Jobb is, hogy leültem inkább... bár tudom, felizgat, és talán a taxit is jobb lenne lemondani; az izgalom jelei később ütköznek ki, hirtelen bizonytalanság fog el.

„Átveszlek”; „átvesztek”; olykor a férfihang jelentkezik; néha már-már az a r o t látom, a hetvenhatéves arcot, ahogy a lift tükrében, igen, mikor a lift visz fel hozzátok az ötödikre, ahogy ott látom az arcom, nemsokára harminchatévesen: „Valaki elindult előttem ezen az úton, valaki, aki majdnem én vagyok és olyan nagyon nem én, ahogy csak lehet...” (És az leszek.)

S olykor a női hang... (És itt most valóban az életkorokra kell csupaszítani a dolgot; kilenc óra negyvennégy.) Már negyvenötben, mindjárt a háború után levittetek nyaralni B. L.-re. A női hang búcsúzott el tőlem; néztem „utána” a szerszámkamrából, a háziak oda zártak, mert nem akartam egyedül lentmaradni és sírtam. Furcsa, hogy lassan én is annyi leszek, mint ő (Te) akkor, kis túlzással harminchat éves. Furcsa, hogy azt az eső utáni nagyon zöld (gondolom: kertet) mindenféle tíz percek kamraablakain át ma is látom.

ARCKÉPVÁZLAT DEÁK FERENC RŐL

Deák Ferenc, a mai jugoszláviai magyar irodalom egyik legsokoldalúbb egyénisége 1938-ban született Novi Itebejen. Középiskolai tanulmányait a szabadkai tanítóképzőben kezdte, majd Újvidéken folytatta, ahol elvégezte az iparművészeti középiskolát. Az irodalomban szinte csodagyerekként tűnt fel: már középiskolás korában felhívta magára a figyelmet meglepően jó formaérzékről valló és a vajdasági magyar irodalomban tematikailag is újat hozó költeményeivel. Korai verseit 1959-ben tette közzé *Éjtéli halász* c. kétnyelvű kötetében. Hamarosan novellákkal (*Rekviem*, 1961.) és – mintegy a drámaírás előiskolájaként – hangjátékkal jelentkezett. *Üzlet* c. díjnyertes hangjátékát 1963-ban mutatta be az Újvidéki Rádió. Ezt követően egy halványabb novellás kötetet (*A Nap gyökerei*, 1965.) jelentet meg, majd a regény műfajában is kipróbálja erőit (*Ámokfutók*, 1968.; *Métely*, 1969.). A gyermeklélek kitűnő ismeretéről valló, jórészt önéletrajzi elemekre épülő, fiatal és felnőtt olvasókhoz egyaránt szóló ifjúsági műveivel (*Bagoly és csizma*, 1969.; *Zsivány*, 1970.) csaknem egy időben mutatja be a Szabadkai Népszínház magyar társulata Deák Ferenc drámáit, az ígéretesen bontakozó jugoszláviai magyar drámai irodalom máig legértékesebb alkotásait: a Sterija Játékokon két díjat is nyert *Áfonyákat* 1969-ben, a *Légszomjot* 1971 tavaszán. Közben figyelmet érdemlő hangjátékokat (*Utazás a negyedik dimenzióba*, 1965.; *Nosztalgia, vagy mi*, 1968.; *Sánta Quadrille*, 1969.; *A vak trió*, 1969.; *Apoteózis*, 1970.), forgatókönyvet (*A teher*, 1971.) ír, kerámiákat készít, fest, rajzol és műveit többnyire maga illusztrálja.

*

Deák elbeszéléseinek legjavát a *Rekviem* c. gyűjteményben találjuk. E valóságához kötődő, gyermekkori élményeket feldolgozó novellák uralkodó témái a magány és a közöny. A kötet egyik legszebb, antológiába kívánczó darabja, *A sleppen* a háború utolsó évének szörnyű őszét idézi fel: az uszályt, a halottakat, a rakodómunkásokat, köztük a titokzatos batyujában négyéves kisfiát rejtegető „idegest”. A nagy drámai erejű írás legmegdöbbentőbb részlete a kis Batyu halálának leírása, akit az unatkozó, sértődött, a felnőttek közt eldurvult gyermek-elbeszélő pusztít el. A háború lélekromboló hatásával találkozunk még a *Heteseső kezdetekor történt*, a *Találka a folyókanyarnál* és *A gyermekek mindig mást játszanak* c. novellákban is. A *Fogósdí szürkületkor* meg azt példázza: hogyan vezet a közöny beteges gyűlölködéshez, kíméletlenséghez. Az elbeszélés alapjában véve szerencsétlen hőse tulajdonképpen maga sem tudja, hogy kit és miért vádol. Deák hősei a magánytól szenvednek (*Három komolydó tá*), a magány ellen küzdenek (*A kis Sziszüphosz története*, *Látogatás*), legtöbbször eredménytelenül, mint a *Lépcsők az egekbe* hőse, aki megpróbál ugyan „belevágni a halálos mozdulatlanságba”, ám végül mégis kénytelen feladni a küzdelmet. A *Rekviem* magányos gyermek-hősei is hiába szövetkeznek a közönyös felnőttek ellen. A planétás kislány újdonsült kis barátja hasztalan vállalja

el a tengerimalac gondozását a téli hónapokra, nagyapja az emeleti ablakból ki-dobja az utcára a „csúnya kis állatocskát”.

A *Rekviem* komor hangulatú lírai elbeszéléseiben Deák az embertelenség modern formái ellen tiltakozik egy tisztább, emberibb világ nevében – igényesen, élményszerűen, a modern jugoszláviai magyar kisepika legjobb színvonalán.

Következő novellás kötetében – *A Nap gyökerei* – nem tudta túlszárnyalni, legtöbbször elérni sem ezt a magas művészi szintet. Újabb elbeszéléseiben a valóságtól távolodva próbálja megragadni az emberi élet rejtettebb rétegeit, egyre nagyobb szerepet juttatva az irreális elemeknek. Természetesen ebben a kötetben is találunk azért néhány sikerültebb írást. Ilyen például a *Szakadásban*, a *Magány* c. mikrofabula, a *Naphoz hasonlító ember* és mindenekelőtt a címadó elbeszélés, amelynek hősnője már csak a múlt emlékeiből él, mivel egy olyan világban, ahol az „öregék” nem tudják elviselni mások boldogságát, szomorúnak találja a jelent és kilátástalannak érzi a jövőt. A novellák nagyobbik fele azonban hol direkt Kafka-hatásról, hol utánérzésről árulkodó (*A tető*, *Metamorfózis*), hol pedig Szirmai Károly vízióit idéző, de azoktól messze elmaradó, inkább csak lelkiállapotokat, hangulatokat érzékeltető, igazi esztétikai élménnyel adós maradó homályos történet.

*

Meglepő, hogy ez a tehetséges elbeszélő a formátlan műfajban mindeddig nem tudott igazán sikerült és a maradandóság jegyeit magán viselő művet alkotni. Első ízben 1968-ban próbálkozott meg regényírással: a *HÍD*-ban három folytatásban jelent meg *Ámokfutók* c. kísérleti regénye, amely valójában nem több az olvasótól igen nagy szellemi erőfeszítést kívánó, ám a mondanivalót végig homályban hagyó, irreális elemekkel telezsúfolt szövegnél. Íme, néhány mondat a „hős” töprengéseiből: „A zsilipek felnyíltak, egész lényemből áradt, ömlött, folyt ki az aszfalt és minden. amit az aszfalton szemenként szedegettem én ez alatt az idő alatt . . . Akkor odaléptem az ablakhoz, homlokomon lassú csiklandozó szellőcske futott végig, kanyargott rajta, mint völgyön a patak, kanyargott, csiklandozott, és amikor meg akartam fogni, amikor homlokomhoz kaptam, csorgott utána a vér. Ez volt a KOPTATÓ, a homokszél, amely mindent elkoptat, házakat, fákat, embereket . . .

Most még egyelőre biztonságban voltunk.”

A *Métely* c. első könyvalakban is megjelent Deák-regényben akadnak ugyan hibátlan lélektani és logikai motivációval megírt erőteljes, drámai feszültségű részletek, ám a mű egésze egyenetlen, rendezetlen és széteső. Hőse egy fiatal értelmiségi, aki elsősorban múltjában keresi azt a mételyt, amelyben már „benne volt a végzetesség”. A „visszafelé nyomozás” során kiderül, hogy egy zavaros gyermekkori kapcsolat és egy ifjúkorban elkövetett gyilkosság okozza a „mételyt”, a hős büntudattal párosult rossz közérzetét. Különös betegségére nem talál gyógyírt. Hiába tér vissza a szülői házba, ott is csak közönyt, ürességet, nagy mulatozásokba fojtott keserűséget és teljesen megváltozott barátokat talál. Az időbeli váltakozások miatt meglehetősen nehezen követhető történet előadása során a szerző ügyesen, hatásosan és minden bizonnyal tudatosan használja a különböző személyű előadásmódot: a közelmúlt és a jelen eseményeit egyes szám első, a belső monológokat – amelyekben a hős önmagával perel –

egyek második, a távolabb múltba visszanyúló gyermekkori élményeket pedig egyes harmadik személyben adja elő. A novellista erőnei azonban – a kitűnő atmoszféra-teremtő erő, a hiteles lélekábrázolás, a kifejező, lényegre törő stílus – itt csak a részletekben vannak jelen. Deák – akárcsak az *Amokfutókban* – ezúttal sem tudta egyébként érdekes mondanivalóját élményszerűen művészi formába önteni, a vérbeli regényírói erőnnyel most is adós maradt.

#

A hatvanas évek megújuló jugoszláviai magyar irodalmából – amely a lírában, az epikában és az értekező prózában már számottevő műveket tudott felmutatni – sokáig fájóan hiányzott a dráma. Már csak ezért is megkülönböztetett figyelmet érdemel Deák *Áfonyák* c. verses drámája, amely ugyan még nem makulátlan remekmű, de mindenképpen elismerést érdemlő és a jugoszláviai magyar dráma újjászületését ígérő alkotás.

Az *Áfonyák* cselekménye egy kolostorban játszódik. Itt él nyolc „barát”, s közéjük toppan be egy szép napon György, a romlatlan, becsületes parasztleány, akit a kíváncsiság és valami homályos küldetéstudat hozott ide:

„Hetek óta izgat a titok:
hova jut egy hozzám hasonló ifju,
meg vele egy bárgyu állat,
vajon hova jut, mi lesz vele
ott az erdő határán túl.”

Hamarosan kiderül, hogy a kolostor valójában büntanya, a „barátok” pedig – a könyvei között visszavonultan élő Simon kivételével – elvetemült gonosztevők. Így érthető, hogy e furcsa kolostor lakóinak megszokott életét megzavarja a fiatalember megjelenése, aki nemcsak a nyugtalanságot, de az új élet, a változás halvány reményét is közéjük hozza.

A második felvonásban már egyre nyilvánvalóbbá válik, hogy György nem maradhat tiszta ebben a fertőben: a haramia-szerzetesek lealjasítják, testileg-lelkileg megnyomorítják. Simon öngyilkossága után már csak idő kérdése a végleges leszámolás, amely a harmadik felvonás végén elkerülhetetlenül be is következik. Györgynek el kell buknia, mert a túlerőben lévő hitványságot csak a tanmesékben győzheti le a becsületesség. Az *Áfonyák* pesszimista dráma, de éppen így tükrözi híven a valóságot, így lesz hiteles a parabolisztikus mű általános érvényű mondanivalója. A dráma alapkérdése – Milyen sors várhat egy velejéig romlott közösségbe betévedt becsületes emberre? – Deák a legmeggyőzőbb s egyszersmind az egyetlen valódi drámát eredményező választ adta. Mindez azonban csak egyik kézenfekvő és szükségképpen leegyszerűsített „megfejtése”. Deák parabolájának, amelynek végleges és esetleg még konkrétabb értelmezését a szerző a nézőkre és az olvasókra bízta.

Jól felépített, szerkezetileg egységes mű az *Áfonyák*, kitűnő expozícióval, kellően előkészített és motivált tragikus végkifejlettel. Persze akadnak azért benne funkciótlan, a cselekményt lassító dialógusok is, és itt-ott maga a verses forma is – néhány óhatatlanul becsúszó képzavarral és kényszermegoldással – gátolja a mondanivaló szempontjából elsődleges fontosságú mozzanatok kiemelését, hangsúlyozását.

Új drámájában, a *Légszomjban*, Deák a közelmúlt történelmének legbonyolultabb időszakát, a felszabadulás utáni negyedszázad történetét ábrázolja egy

vajdasági magyar parasztcsalád életével a középpontban. A családtagok sorsán keresztül veti fel a legégetőbb, legkényesebb és legfájóbb kérdéseket. A közönyt, a folytonos megaláztatáshoz vezető restséget, az oktalan félelmet és a kisebbségi érzést ostromozza, mivel ezek ítélték eleve kudarcra a mozdulatlan-ság sarából való kitörési kísérleteket, ezek vezettek a magyarlakta falvak elnéptelenedéséhez.

A két részre osztott színpad felső részén a főhős, Donát vívja kilátástalan-nak tűnő küzdelmét egy jobb, emberibb életért, alul pedig családjának sorsát követhetjük nyomon, egy „nyomorúságos kishitűsége” miatt huszonöt esztendőn át szenvedésre és tengődésre kárhoztatott parasztcsaládét. Donát egyre tágitja a jelképes életteret, közben azonban ritkul a levegő, a hőst légszomj gyötri, a felső színpad lezuhan, agyonnyomja a családot, s végül maga Donát is megfullad. Döbbenetes hatású utolsó szavait már a közönséghez intézi, mintegy rájuk bízva a fenyegető tragédia elkerülését s egyszerre mind azt is jelezve befejező mondatával, hogy a küzdelem mégsem reménytelen: „Együtt fulladunk meg mindnyájan, kivéve, ha . . .”

A szó szoros értelmében életbe vágó kérdéseket felvető, kitűnően megkomponált, a nézők értelmére és érzelmeire szinte azonos intenzitással ható dráma a *Légszomj*, amelytől ugyanakkor teljesen idegen a nacionalista búsmagyarkodás. Deák egyik szereplőjével, Zsófiával ezt félreérthetetlenül ki is mondatja: „Ne legyél nagy magyar. Nem ezt kérem én tőled! De legyél annyira, hogy élj! A halottaknak se nevük, se nemzetiségük, se felekezetük nincs . . .”

*

Deák – bár lírájában és szépprózájában jelentős szerepet játszanak a gyermekkori élmények – közvetlenül az ifjúsághoz szóló művekkel viszonylag későn, első alkalommal 1969-ben jelentkezett. Ennek okát ő maga a következőképpen magyarázza: „Évek hosszú során írtam novellában, versben, regényben a gyerekekről, és az, amit a felnőtteknek mondtam, mindig kiszorította azt, amit a gyerekeknek is meg kellett volna írnom. Így gyűlt össze bennem egy egész sereg olyan téma, amit aztán gondosan megírtam a *Bagoly és csizmában*.” A NIN-díjjal jutalmazott könyv három ciklusra tagolt tizenkilenc elbeszélésének tárgya a gyermekkor, elsősorban a szerző gyermekora. A tanyai gyerekek „apró örömeiről” éppúgy találunk itt írásokat, mint elszigeteltségükről, „nagy-nagy magányukról”. Mert a gyermekkorban oly sokat jelentő hasznos és értelmes emberi tevékenységhez kapcsolódó sikerélmények mellett a magány, a félelem és a szorongás témája is gyakran felbukkan a *Bagoly és csizmában*. A történetek – amelyeket valami fojtott szomorúság leng körül – olykor érzelmesebbek, de soha nem érzelmesebbek és csak ritkán végződnek „szerencsésen”. Talán elegendő itt az *Apám versenylova*, *Bátyám csibéi és a Mézet nem kérek* c. elbeszélésekre utalnunk, no meg a *Vendégfiúra*, amelynek címszereplője nagyon emlékeztet a *Sleppen* és a *Gyerekek mindig mást játszanak* ellenszenves gyermek-hőseire. De a sötét tónusok ellenére Deák ifjúsági elbeszéléseiben mégis inkább a gyermeki tisztaság és játékosság utáni vágy dominál. Nagyon szépen fogalmazza meg ezt a nosztalgiát a *Futni, futni* c. visszaemlékezés jellegű írás hőse, akit pedig hön óhajtott és még meg sem kapott játékától, gyermekkerékpárjától fosztottak meg a békés családi otthonba berontó katonák: „Fussunk gondtalanul a csodazöld mezőkön – mondja –, fussunk két csintalan csikónkon, két lábunkon, ne hagyjuk senkinek a mezők, erdők szabadságát megsérteni . . .”

Az igazi nagy dolog: futni, futni végig a szelíd, szabad mezőkön.”

Deák ifjúsági műveit nem zsúfolja tele ismeretanyaggal és didaktikus szólamokkal, nem tanmesékben, hanem költői szépségű, élményszerű elbeszélésekben vagy regényben közli nevelő hatású mondanivalóját. Ifjú olvasóit nem becsüli le, mert meggyőződése, hogy „a gyerekek látszólag logikátlan gondolkodásmódjába becsülettel be lehet ojtani a filozófikus nyirkokat, azt, ami szuggesztív is és nemesít is egyszerre”. Szép példa erre a *Zsivány* c. díjnyertes ifjúsági regénye, amelynek „meséjébe” jó néhány életből ellesett valóságos problémát is becsempészett. A regény 13 éves kis hőse, Kincses Attila – becenevén Pikola – az iskolában önvédelemből súlyosan megsebesítette egyik társát. Ekkor kapta a zshivány nevet s ettől a naptól fogva szenvedések és megaláztatások hosszú sora vár rá. Szüleitől korábban sem kapott valami sok megértést és szeretetet, most pedig szinte teljesen elveszti a gyermekkorban oly sokat jelentő szabadságát. Igaz, szülei is nehéz körülmények között élnek: anyja éjszakai műszakban, apja külföldön dolgozik. Az egyoldalúan elbírált iskolai incidens után Pikola először egy értetlen pszichológushoz, majd szociálkülönítménybe kerül, ahol mindenki elvetemült és javíthatatlan gazfickónak tartja. A gyermekkor örömeitől megfosztott, megalázott és megszomorított fiú megszökik az intézetből s csavarogni kezd. Kószalásai során bukkan rá a 6 éves Gidrára, akit apja nap mint nap bezár az autóba és hosszú órákra egyedül hagyja. Pikola – a regény egyik legszebb jelenetében – a kocs ablakára rajzolt állatfigurákkal próbálja felvidítani a szomorú és ijedt kisfiút, akit később kiszabadít. Ekkor kezdődik életük rövid, de boldog időszaka. Először egy löversenypályán várnak rájuk érdekes élmények, majd találkoznak a családjából kitaszított öreg halászzsal, Flóriánnal, aki pártfogásába veszi a gyerekeket. Három boldog hetet töltenek együtt, halásznak, sütnek-főznek, játszanak és énekelnek. A lopott vakációnak a kis Gidra váratlan megbetegedése és kórházba kerülése vet véget. Flórián „nagyapa” nem meri vállalni tovább a felelősséget, Pikola is kénytelen beletörödni sorsába. Nem tarthatott tovább a menekülés, mert a társadalmon kívül még a legjobb szándékkal létrehozott és a legemberségesebb törvényekkel irányított mini-közösségben sem lehet huzamosabb ideig élni.

Érdekes, olvasmányos, a gyermeki lélek kitűnő ismeretéről valló mű a *Zsivány*, még akkor is, ha itt-ott kissé ellentmondásos – a szereplők olykor bizony meghazudtolják életkorukat, különösen a 6 éves kis Gidra –, még akkor is, ha e lopott vakáció története „olyan szép, hogy nem is lehet igaz”.

*

A sokoldalú Deák Ferenc eddigi életművének legfőbb jellemzője és meghatározója a szerző eredendően lírai alkata. A sokféle műfajban – legyen az novella, regény, dráma vagy ifjúsági mű – mindig ott érezzük a költő jelenlétét. Korai novelláinak és ifjúsági műveinek ihletője a gyermekkor élmény- és gondolatvilága, a múlt továbbélése a jelenben. Újabban a valóság drámai megragadására tett sikeres kísérleteket: az *Afonyákban* még áttételesen, a *Légszomjban* már közvetlenebbül, viszonylag könnyen megfejtethető jelképek felhasználásával. Hogy a szerző további útja merre vezet, azt ma még lehetetlen megjósolni. Annyi bizonyos, hogy legjobb munkáival máris kivívta magának a helyet a mai jugoszláviai magyar irodalom élvonalában ez a nagyon tehetséges, becsületes szándékú, kísérletező kedvű alkotóművész, aki sokáig kereste s a jelek szerint a drámában találta meg a maga igazi műfaját.

TERSÁNSZKYÁDÁK

Tersánszky Józsi Jenő mindig úgy jelent meg előttem, mint a természet nagy öngigazolása.

Lám, hiszen ti is kedves gyermekeim vagytok! Nemcsak a fűvek, fák, kövek, madarak.

Arra a könnyörtelen s gyakran szégyenletes pusztításra, amelyet az idő – néhány évtized vagy év is – az emberekben elvégez: ő volt a mentség. Nem a fizikai romlásra gondolok. Még csak a szellem magától értetődő kopására sem. Tersánszkyban a jellem legszuverénebb része maradt ép és sérületlen.

Emberi lénye azért csodálatos, mert volt valami rombolhatatlan benne. Ha találkozta vele: mintha a természet egyszülött fiával, egy ősi és elemi kedéllyel, magával a közvetlenséggel érintkezne. Azonnal áteresztett magán. S szinte közeg nélkül érezkelhetted őt is.

Mi vagyunk a példák, hogy a tapasztalat milyen szorgosan változtatja meg az ember alaptermészetét, mennyi gyanakvást, előítéletet, irigységet, sanda indulatot halmoz fel benne. Tersánszky mindezekről a hatásoktól ment maradt. Ő fenntartás nélkül vette tudomásul az erényt és a bűnt: a napfényt és a salakot. Hogy aztán egész szervezettel örüljön neki, vagy tiltakozzék ellene. Tersánszky a tények moralistája volt. És nem moralista hithirdető, mindenáron.

Tegyük a nyelvünk hegyére, izlelgessük a nevét. A mássalhangzók torlódása után az a vidám, fütttyentő becenév! Zenés kisvendéglő kirakatába illenék inkább, mint egy írói életmű homlokára. Diákkoromban, amikor kivettem a port a Nyugat régi köteteiből, nem értettem mindjárt. Ki firkanthatott ilyen különc nevet egy „komoly” folyóirat lapjaira? Ám Tersánszky e tárgyban csak ennyit mondott: „Ha tudtam volna, hogy József Attila milyen sokra viszi, akkor nem a kicsinyítő Józsi nevet használnom...”

Aztán a testi valója is. Az az elnyűhetetlen svájcisapka, huncutul a jobb fülére csapva! Ilyen fejjedő a húszas években még a movizsinésznők viseltek, majd a masamódok, utóbb a mesterlegények – de ennyire rátartian és hűségesen csak ő! Igaz, a többi szereléke sem volt éppen választékosnak mondható. Csak hordta a ruháit. De nem öltözködött beléjük. Mintha Karinthy képzeletbeli találmányát valósította volna meg: a kabátba eleve behúzott zakót, a zakóhoz hozzágombolt nadrágot s a nadrágszárhoz odakötözött cipőket, amelyekbe reggel, az ágyból kikelve, nekifutásból bele lehet ugrni. A mellén meg valami bőrszíj húzódott keresztben. Hasonló készséget addig csak muzsikuskoknál láttam, akik nehezebb zenei instrumentumokkal dolgoznak. Ő állítólag a kulcsait tartotta pórázon vele. Aztán a kinyúlt pulóver, térdekopott pantalló, harmónikás zoknik, sárdagasztó csukák. Holmijait mintha megszorult regényalakjaitól vásárolta volna össze, egy világvégi piac sarkán. Azt talán mondanom sem kell, hogy bárkihez jobban hasonlított, mint hírneves íróhoz. Afféle ingázó mesterembernek látszott inkább, vándor mázolónak, aki madarakat pingál a falusi tornácok falára, a lakodalmakban magasan énekel, s pár liter borért a menyasszonyt is segít megszőktetni. Lehet, hogy az öltözéke miatt tévesztették össze Kakuk Marcival. Vagy az a mód adta a tévedést, ahogy a világban közlekedett?

Tersánszky úgy járt-kélt közöttünk, mintha semmi célja nem lenne az emberiséggel. Nem húzta össze a szemét, de ki sem meresztette túlságosan: a távolságtartó figyelem s a tolakodó kíváncsiság egyaránt idegen volt tőle. Észrevétlenül vette szemügyre és raktározta el a hőseit. Életművét is úgy ácsolta meg, mintha oda sem figyelne. S a maga-gyártotta biciklifék, zeneszerszám, füttyművészeti produkció, vagy a „rézdomborítások” italtoltjának hordói jobban érdekelnék az írásnál. Így hát munka-

módszere éppoly „titokzatos”, akár a Krúdyé. Ívpapír helyett mintha csak cédulákra, zsebben gyűrődő borítékokra írta volna műveit – s aztán kiszórná őket a szélbe: szedje fel, aki akarja!

Prózája több ezer oldalas, nagyszerű rögtönzés.

De ez csak a látszat. Tudjuk, hogy mennyi önuralom, belső mérték, sűrű figyelem kell egy kérdőív kitöltésénél komolyabb szellemi teljesítményhez is. Hát még a mesterművek sorához!

Csak egy bizonyos: Tersánszky tökéletes közönye a pozíciók, rangok, irodalmi besorolások iránt. Beleértve a maga személyét is. Közismert, hogy jó barátja volt Adynak, Kosztolányinak, József Attilának. De baráti körét nemcsak az Olymposról tobozta: cimborája lehetett akárki, aki szeretettel nézett rá.

S hogy mit kellett a leginkább becsülni benne?

Talán azt a képességét, hogy – látszólag csak a lényegtelenrel foglalkozva – mindig a legfontosabbra tudott figyelni.

*

Egy téli madzagvonat ablakából pillantottam meg először.

Mi Pécssett szálltunk fel a vonatra, ő meg Pestre jövet, Dombóváron csatlakozott hozzánk.

Emlékszem, ahogy ismerős arcokat kereső fejét kiütötte a tömegből. Akkor is az a híres svájcisapka volt rajta. Hiába, a sorsnak néha vannak nagy rendezői ötletei. Ez a pillanat ilyen volt. Egy asztmásan ziháló, siralmas kis mozdony, a maga után vonszolt vasskatulyákkal bevászorog egy vidéki állomásra (de oly nehézkesen, hogy azt kellett hinnem: most, e nagy fáradság után majd a homlokát is megtörli); s akkor ott, a felcsapódó füst- és páragőzben; a helyért tülekedő, megvasalt könyökű kofák, disznótorra utazó parasztok s piaci népek sokadalmában: Tersánszky. De úgy, hogy mindjárt köréje lehetett képzelni regényeinek világát: Buzikán Mátyást, Elemér Vicát, Jámbor Óskát, az öreg Gazsit. Igen, Tersánszky ott, a hólepte vasútállomáson mintha saját hőseinek gőzében, zsvajában várakozott volna ránk. Az a mindenféle népség szinte a hóna alól rajzott ki, hogy megrohamozza a vonatot. Soha ennél különbs elrendezést! A képet, úgy, ahogy van, ki lehetne nyírni, és beragasztani az irodalomtörténetbe.

De ne érkezzünk még meg Dombóvárra.

Hadd mondjam el az előzményeket is.

Az idő tájt egy litterátus társaság táblája alatt, irodalmi kivonulásokat rendeztünk. Vidéki korcsmatermekben, mozikban, elfekvőkórházakban léptünk fel. Ahol is a nép szellemi színvonalának emelése érdekében – felolvastuk saját műveinket. Mivel elménk termékeit a pesti szerkesztőségek csak elvéve közölték, úgy határoztunk, hogy visszatérünk a szóbeliséghez. A könyvnyomtatás előtti idők példája derengett előttünk. A várudvarokban éneklő igricek. A középkor. Mentségünkre szóljon, hogy e szellemi kintornáztatásba bevontunk egy-két igazi író is. Ám a többség egyelőre csak annak képzelte magát. S vékony tehetségét vastag öntudattal igyekezett pótolni. Kompániánkhöz tartozott a kitűnő, Baumgarten-díjas költő, az ó-francia halálversek fordítója; a történelmi regényíró, aki a Nádor szálló éttermében boksztot bérelt magának, s nyíltszíni géppuskazajjal verte írógépbe a könyveit; a városi főlevéltárnok, mint önkéntes kriminálpszichológus és mellékvese-kutató; s alkalmilag egy falusi vőfélyköltő is, aki sütvánssal a homlokába bodorintott hajtincset eligazítva, e felejtethetlen sorait szokta szavalni: „Egy szép nyári reggel, sétáltam künn a tengeren...”

Máig sem tudom, hogy Tersánszkyt ki hívta köznék. Talán az esedékes község tanítója konyitott valamit az irodalomhoz, és túl szerénynek találta a szereplők listáját? Vagy valamelyik fővárosi hivatal nyúlt bele a műsorba? A Földművelésügyi Minisztérium, vagy az Írószövetség? Esetleg maga Tersánszky kapott kedvet a baranyai csavargáshoz? Nem tudom. Mi mindenesetre örültünk, hogy Dombóváron egy eleven klasszikus fog felülni cigányszerűnk bakjára.

Ebben a derűs tudatban foglaltuk el helyünket a pécsi állomáson. Méghozzá, a szerelvénnyel tüzetes átkutatása után, egy csapat fiatal lány szomszédságában.

Hiszen ifjak voltunk még magunk is, innen a húszon-harmincon, s ha az irodalomban nem is, a magánéletben már voltak némi sikereink.

Ősi tapasztalat, hogy egyetlen nő jelenléte mennyire fölpezsdíti az egymás rögeszméibe beleunt férfiak társaságát. Hát még egy bokor fiatal lányé! Nőközben, keblek-térdek áramában a jóbarátokból is alkalmi ellenfelek lesznek. Egyfajta küzdőszellem alakul ki még a koszorús családtyák, hitvesükhöz ragaszkodó papucspolgárok, szerelmi ordók elnyerésére alkalmatlan aggok között is. Ki-ki bizonyítani akarja kiváló elmeélét, utánozhatatlan műveltségét, páratlan jártasságát a közéletben és a szakmában.

Nos, ilyen szellemi csörte kezdődött abban a vasúti kocsiban is.

A beszélgetés szövegét már nem tudnám idézni. Csak a modorainkra emlékszem. A pózainkra. A három arasznyira meghizlalt tokáinkra.

Ilyesmiket mondtunk egymásnak:

– Sartre szerint kavicsok vagyunk a semmiben. Kisodort kavicsok a folyóparton, a lét homokjában.

– Vedd tudomásul, hogy unom az anapesztusaidat!

– Várkonyi Zoli biztat, írjak darabot a Művész Színháznak. Most lenne egy lyuk számomra. Hát majd még meglátom...

– A Minderwertigkeitsgefühl! Ez ma egy általános életérzés, barátom!

– Képzeljétek, a múlt héten levittek kocsin Tihanyba, és beugrottam Illyés Gyuszihoz. Borral kínál meg dióval. Lőrinc is ott volt.

Útitársnőink, persze, mindebből alig valamit fogtak fel. Anapesztus, életérzés és léthomok! Ugyan, kérem! De ismerjük a nők gyöngéd, szinte odaadó vonzalmát az iránt, amit nem értenek.

Lelkesen mondtuk hát a magunkét. Továbbra is Gyuszinak becézve Illyést, Janinak Kodolányit és Árcsinak Tamásit. Roppant illetékesek voltunk és műveltek. Irodalmiak, a végtelenségig.

A vőfélyköltő pedig váratlanul így szólt:

– Ha a verseimet szavalom, mindig meglepődöm: „Béla, ezt te írtad?” Nem akarok hinni a fülemnek. „Te ilyen gyönyörű verseket írsz? Béla!”

Ezen mosolyogni kellett. De a lányok egyre növekvő tisztelettel néztek ránk.

Ezt a tiszteletet rajongássá változtatni: Tersánszky szerepe lett volna. Nevét útközben többször is megemlítettük. Kijelentvén, hogy korunk egyik legnagyobb írója, már életében halhatatlan, ő írta a Kakuk Marcit, jóbarátja volt Ady Endrének, de barátunk nekünk is, és nemcsakára a mellényünkre fogjuk ölelni.

Ilyen előzmények után ugrott fel Tersánszky a vonatra a dombóvári állomáson.

Ha emberi lényéről azt mondom: közvetlen, keveset mondtam. A közvetlenség modor is lehet. De belőle a megnyerő föllépés minden célzatossága hiányzott. Ahogy magas, hórihorgas és mégis erős izmokat sejtető termetét átügyeskedte a tömegben, és vidám csókaszemével megörült nekünk, az ismeretlen arcokon is úgy földerülve, mint ha elveszettnek hitt katonapajtasait fedezné fel bennük, majd lovagias grandezzaival kezét csókolt az unokája-korabeli lányoknak, „hölgyeknek” szólítva s egy borsos kiszólással mindjárt meg is csípkedve őket – az egyszerűben meghíúsította összes addigi hívságainkat. Nem is szavakkal: csupán a lendületével, a vállára képzelt garabonciás köpenysuhintásával romba döntötte nagy kinnal felépített irodalmi kártyavárunkat.

Aztán sapkáját hátrataszitva a feje búbjára, letelepedett közénk, s máris folyt belőle a szó: régi históriákat mesélt, anekdotákat, igaz, alig hihető s képtelen történeteket, jókedvű bakugrásokkal szökellve át egyik témáról a másikra.

A sapka pedig együtt élt, játszott, mulatott vele. Egyszer éppen csak rápottyantotta a fejére, majd lehuzigálta a füle karimájáig, hogy aztán homlokvakarás mián újra hátragyűrje, máskor meg huszárosan a koponyája közepére állította, vagy kackián félrecsapta, vagy amolyan támadó maquis-egyensapkát formált belőle, sőt, beszélgetés közben le is rántotta, és kézben csavargatta, esetleg a térdét csapkodta vele.

A lányok csodálkoztak és nevettek. Ki ez a mulatságos öreglegény? Kiugrott pap? Piaci vattacukorárus? Színigazgató?

Mi mindenesetre megkíséreltük Tersánszky szavait irodalmi mederbe terelni. De vajmi kevés sikerrel. Munkája, könyvei, érdemei iránt érdeklődtünk. Tersánszky patalkja azonban mindig kilépett medréből, és elcsavargott erre-arra-amarra: az irodalomtól távol eső vidékek felé.

A legnagyobb erőfeszítéssel sem tudtunk neki – s magunknak – tekintélyt szerezni.

Kudarcunk akkor vált véglegessé, amikor a furulyáját is elővette a zsebéből. Elmagyarázva, hogy hány lyuka van a furulyának; melyik lyukból milyen hangokat lehet előcsalogatni; ugyanaz a lyuk ugyanazt a hangot hányfajta árnyalattal zengetheti meg; továbbá: hogy ő voltaképpen festő akart lenni, de körülményei miatt beállt inkább muzsikusnak; s bár helyel-közzel írt néhány regényt is, valójában a színtársulata-ra legbüszkébb, a Képeskönyv Kabaréra, amelyet mostanában kíván újjászervezni; s hogy mindjárt ki is próbálhatná a hangunkat; rajta, énekeljünk hát valamit...

– Ezt a dallamot bizonyára ismeritek – mondta Tersánszky, és hangszerébe fújva, rázendített egy kanásznótára.

„Megismerni a kanászt cifra járásáról,
Tüzhöz-füzhöz bocskoráról, tarisnyaszijáról...
Hej, élet, élet, kanászélet...”

Először csak Tersánszky vékony furulyahangja szólt; majd mi is énekelni kezdtük a dallamot, férfias bödüléseinkbe hamis fejhangokat keverve; s később már a lányok is utánunk merészkedtek, jókedvű viháncolás és lökdösődés közben elzúmmögve csupán a kényesebb strófákat:

„Hüccs ki, disznó, a berekből, csak a füle látszik.
Kanászyerek a bokorban a botjával játszik...”

A mozdony akkor már kiszabadult a dombóvári állomásról, s a vonatjai meg az ének a dunántúli fehérerdők, havas völgyek, dombsorok fölött csattogott...

„Hej, élet, élet, kanászélet.
Ez aztán az élet...”

Kilencszáznegyvenhatot írtunk, szilveszter közelgett, a hóban itt-ott még tankcsapdák földhányásai látszottak. Errefelé két éve lett vége a háborúnak.

*

És megint Tersánszky, a furulya, az utazás.
De már sötétebb tájban.

Kitűnő, Kossuth-díjas lírikusunk mesélte, hogy negyvenkilenc tavaszán Tersánszkyval együtt hívták meg Miskolcra, a könyvnapi ünnepségre. A lapok azon a vasárnap reggelen kiabálták a köztudatba a dermesztő hírt: Rajk Lászlóék letartóztatását. Amikor a költő, még ágyában fekvé, kinyitotta az újságot, vére hűlt. Először a sötét szcenáció fagyasztotta meg. Majd a tanácstalanság. Ezekután elutazzék-e Miskolcra? Egyáltalán, megtartják-e a könyvnapot? Ha megtartják, őt várják-e? S ha igen, milyen hangzatot kapnak majd a versei? Legjobb lenne otthon maradni. De távolmaradását passzív tüntetésnek is vélhetik. Amiből még nagyobb baj származhat. Hát úgy döntött, hogy mégiscsak útrakél.

Tersánszkyban nyilván meg sem lendült az efféle gondolatok ingája.

Amikor a költő fölszállt a vonatra, már ott találta őt az egyik kupéban. Svájci-sapkásan, kigombolkozva, fickósan, lényének teljes fortisszimójával.

– Hát ehhez mit szólna? – kérdezte az író, alighogy barátja elhelyezkedett az ülésen.

– Mihez? – ijedt meg a költő.

– Hát nem olvasod a Szabad Népet?

– Dehogynem – motyogta a költő.
– Na és? Te beveszed ezt a rémmesét? – trombitált Tersánszky. – Mert én egy mukkot se hiszek el belőle!

A zsúfolt vasúti kocsiában, az utasok közé ültetve, ellenzős sapkás, lódenkabátos, bádorgarcú férfiak virrasztottak.

A költő megizzadt.

– Nézd – mondta haloványan –, egyelőre nem ismerjük a részleteket, még korai lenne véleményt mondani...

De Tersánszky tovább hadonászott torka előtt a borotvával.

– Csalás, hazugság az egész! – mondta, ha lehet, még harsányabban. – Az az igazság, barátom, hogy alibi-áldozatokat kellett találni. Fekete bárányokat. De miért éppen a kommunistákat tartóztatják le? A legjobb embereiket?...

A kocsiában füle nőtt a csendnek. A költő nem mert körülnézni. Már az öregasszonyokat is gyanúsna találta volna. A gyerekeket is.

– Nézd, Jenő – mondta kinlódva. – Mi utóvégre írók vagyunk. Ne ártsuk be magunkat a napi politikába...

Tersánszky azonban fékezhetetlen volt.

– Hogy-hogy? – kérdezte, kötekedő gúnnyal a hangjában. – Hát nem arra buzdítanak bennünket minduntalan, hogy politizáljunk?

A költő már biztosra vette, hogy nem érkeznek meg Miskolcra. Vagy ha mégis, nem gyalog teszik meg az utat az állomásról. Teste kihűlt, arca homorú lett, végtagjai elzsibbadtak. S akkor, már a reménytelen kétségbeesés állapotában, megpillantotta az író kabátzsebéből kikandikáló furulyát.

– Mondd, Jenő – kérdezte hirtelen –, nem játszanál valamit?

Tersánszky az ilyen fölszólításnak mindig gyermekes lelkesültséggel tett eleget.

És a sötét napfényben döcögő vonaton csakhamar végigtáncolt a vidám furulyaszó.

A költő némiképp megkönnyebbült.

De Tersánszky egy tréfásan kicifrázott dallam után abbahagyta a játékot, előredőlt, s barátja fejét is közelebb intette.

– Hajolj csak ide – mondta suttogva. – Nem akarom, hogy mások is meghallják... – A költő egy sóhajt küldött a pogány istenekhez. Kegyelmes Jekub! Mi lesz ebből! De Tersánszky, hangját még suttogóbbra fogva, így folytatta: – Elárulnék neked egy titkot... Bartók tévedett a pentatonikában!...

*

Élete végső hónapjaiban már sokat üldögélt az ablak előtt. Szinte tűntetően hátatfordítva a szobának, a falaknak, amelyek téli napjait körülzárták. S néha már könnybe lábadó, de még mindig kíváncsi szemét a világra függesztve; pontosabban a világnak arra a kis, négyszögletes darabjára, amelyet kihasított az ablakkeret.

Mit is látott Tersánszky az Avar-utcai ház földszinti ablakából? Hát bizony nem sokat. Egy sávnyi eget látott, meg néhány rongyos vakolatú bérházat a Mészáros-utca könyökhajlatában, meg a tolató mozdonyok füstjét, ahogy fölcsapódott a Rendezőpályaudvar aknájából. S legföljebb, ha kissé előrébb hajolt, a járókelők feje búbját is láthatta.

De ez is kontaktus volt. Ez is élet. Ez is kapcsolat a világgal.

Meg aztán akkoriban nem is kifelé nézett ő már. Mindaz, amit az érzékszervei fölfogtak, belevegyült emlékeinek szüntelen zsongásába. A múlt jelenvalóbb volt a jelennél. Az időnek nem volt szigorú kronológiája. A halottak szépen előjöttek, és barátságosan ráköszöntek. Az élőket pedig, akik megszólították, előbb ki kellett keresgálnie a múltjából.

De az öregember, aki egy síkban látta már a közelt s a távot, még mindig csupa derű volt.

Fején a híres svájcisapka. Félreacsapva persze, mint azelőtt, akár egy jókedvű szent illetlenülül viselt, tréfás glóriája. Mellén félig nyitott pizsamakabát, Mert még e lenge öltözékbe se szeretett begombolkozni. És olykor a papucsát is lerázta a lábáról.

Előtte, az asztalon egy franciskánus szerzetesnek álcázott borosüveg. A felesége születésnap ajándéka. De a pap térfogatát se találta elég terebélyesnek; csak egy liter bor fért el a gyomrában. A Márvány-utcai italmérésbe naponta beköszöntő, másfél literes flakából töltögetett magának.

Igy élte Tarsánszky utolsó napjait, álmokba fölébredve s ébrenlétekbe szenderülve, emlékeinek és gondolatainak napfényes zürzavarában. Mert mindig látott vagy gondolt valamit. Most egy arc futott el előtte, majd egy dévaj nagybányai emlék, aztán a tengerpart Odesszában, vagy Krúdy valamelyik mondása, vagy Csinszka szeme, vagy éppen egy kiskutya nedves orrhegye. A képekre mindig rágondolt valamit. S a gondolat újabb képeket rántott elő. Aztán, ha látogatója érkezett, tüstént közölte is, ami éppen eszébe jutott.

Amikor Avar-utcai lakásán utoljára fölkerestem, egy ügyes vendéget is magammal vittem. A magnetofont. Aggódtam, vajon nem zavarja-e? Ó, dehogy! Jó barátságban van ő a tárgyakkal. A mikrofonnal is. Hiszen korábban, ugye nem felejtettem el, gyakran énekelt a rádióban.

Íme, néhány összefüggő párbeszéd abból a szertelen dialógusból, amit a magnószalag megőrzött.

– Melyik regényedre gondolsz vissza legszívesebben?

– Én? Hát várj csak... Cunika, a feleségem azt mondja, hogy száznál is több könyvem jelent meg. De hogy mi van bennük?... Elég az hozzá, hogy fiatal koromban ismertem három fitestvért. Az egyik a Vörös Kancsónak volt a tulajdonosa, a másik kinn lakott a Pasarét felé, a harmadik meg Budaörsön. Ezek mind igen nagy-erejű legények voltak. A legkisebb is két kézzel emelt fel egy ruhásszekrényt a stráfkocsira. Egyszer pedig megharagudott a lovára, és visszakezéből úgy pofán vágta, hogy kinyikkant... Ezek és a barátaik sokszor eljöttek a ház előtt, hegedűs kísérettel jöttek, és bekiabáltak az ablakon: „Na, Jenő, nem untad meg még?” Mármint az irogatást. „Nem jössz velünk?” Mivel engem is magukhoz valónak gondoltak...

– Node így is van! Annakidején híres voltál az erődről...

– Hát az igaz, hogy bármikor beállhattam volna közéjük. Tizenhárom éves koromban, már a nagybányai iskolában magas növésű fiú voltam, sokat verekedtem a bugilokkal is, sportoltam. A tanárok azt se tudták, hová tegyenek. Mindig dicsőséget hoztam rájuk. Aztán, amikor letettem az érettségit, besoroztak katonának. De a rangot ilyen gyanús személyeknek nem adták. Én később is csak „wirkliche Zugführer” maradtam. A szatmári kaszárnyában aztán megszervezkedtünk... Ez úgy volt, tudod, hogy először önmagunkat vertük meg, a saját társaságunkat. És a veszteséket mindjárt kiszuperáltuk. Borzalmas küzdelem volt az, barátom! Csak úgy ropogott a csontunk. De félték ám tőlem később is nagyon. Amikor a Képes-könyv Kabarénak helyiséget szereztem, egy igazgató, vagy pénzügyi, vagy micsoda levelet írt nekem. Rendben van, azt írta, megkapják a termet. Csak össze ne törjenek semmit. Mert magukért nem tudunk felelősséget vállalni...

– Szóval, te elég veszedelmes klasszikusa vagy a magyar irodalomnak.

– Az igaz. Én meg Krúdy. Krúdy, tudod, leginkább a pincérek, a sofőrök meg a nőket szerette. Mert tőlük lehetett emberismeretet tanulni. Az a kocsma is, ahová jártunk, egy olyan híres intézménynek volt az előszobája. Rá is másztak a nők mindig Krúdyra. Hiszen fenemód értett a nyelvükön. Csak azt utálta, ha a nők telebeszélték a fejét, ha túl sokat fecsegték. Olyankor aztán elzavarta őket...

– Mondd, kik jártak még abba a kocsmába?

– Jártak sokan. De legtöbbször hamar megszöktek.

– Karinthy, Kosztolányi például...

– Kosztolányi?! Az egy hatballabas ember volt...

– Ezt hogy érted?

– Hát úgy, hogy elég sután mozgott ő az életben. Irodalom! Mindig csak az irodalom! Azzal én már régebben végeztem. Így inkább csak távolról tiszteltük egymást.

– És mikor tudtál írni? Száz-valahány mű. Mikor jutott idő az írásra?

– Én, tudod, így beszélgetés, barátkozás közben jöttem rá a dolgokra. Aztán,

amikor hazatértem... A feleségem sohasem faggatott: „Mit csináltál? Hol jártál?” Legföljebb annyit kérdezett: „Jenő, nem dolgozol egy kicsit?” Mire én így szóltam: „Ha megesküszöl, hogy nem gépeled le mindjárt, amit írtam, és utána hagysz nyugodtan aludni, akkor nem bánom, megpróbálom!” Sokszor mégis tíz-tizenkét órát dolgoztam egyfolytában. Hát így valahogy...

– Igaz, hogy csavargó-létedre ritkán utaztál külföldre?

– Ez igaz, bizony. De most, a nyáron elmentem Odesszába. Te! Láttam ott egy kis folyót, amelyikben tényleg több a hal, mint a víz. S ahogy azok a parányi halak, a jukonok úszni tudnak, nagyszerű! A víz csak úgy forr tőlük! Csak úgy pezseg a hal-nyüzsgéstől! Irgalmatlan gyorsak, kivetődnek a partra is, s úgy csapnak át egyik szigetről a másikra, hogy szinte repülnek...

Csöngettek.

Tersánszkyné indult ajtót nyitni. A villanyszámlás állt illemtudóan a küszöbön.

De Tersánszky ráncos kamasz-szeme, könnyesen rám csippentett:

– Tudod, ki jött? Krúdy Gyula! Ő az! Megismerem a csöngetéséről. Gyula, tudod, iszonyúan erős ember. A nagyapja még bugil volt, bérverekedő. Lehet, hogy most is verekedni akar. De ne félj, maradj nyugodtan, ha beléd kötne, majd megvédelek...

Krúdy akkor már harmincöt éve halott volt.

S néhány hónappal később utánament ő is.

PARTI NAGY LAJOS

Feltámadás

*A formátlan drótváz mögül
kiszáll a bekerített.*

*A földön marad egy
rongyosra simogatott lódenkabát.*

*Az úton marad
egy megrepedt tekintet,*

*A levegőben egy harmadrendű
szappan észrevétlensége:*

Céllövölde

*Előtte: virgonc lépuskák
csattannak sorban állva*

*Fölötte: nagy pofonok
légnyomás-csöndje vibrál*

*Mögötte: egy galamb tolyton
összezsínálja magát.*

Déry Tibor:

KÉPZELT RIPORT EGY AMERIKAI POP-FESZTIVÁLRA

Rendre megírták már Déry Tibor regényéről, hogy szimbolikus-metaforikus írás. A hírhedt monstre-fesztivál világgá röpitett képeiből, hireiből Déry kiszúrta a modern világ egy lényegét-sűrítő képmását. Pomogáts Béla rámutatott, hogy a műben útvesztő-, apokalipszis- és pokol-képzetekkel találkozunk; végső jelentésük szerint a modern kapitalista társadalom elembertelenedését fejezik ki. A szimbólumnyelv persze mindig lehetővé tesz többféle igaz értelmezést, azaz többféle vonatkozás, utalás, asszociációs kör párhuzamos kifejtését. Ilyenekre a *Képzelt riport*... bőven ad lehetőséget. Talán nem haszontalan megkísérelni egy – a műből kirajzolódó – alapszimbólum felépülésének és értelmezésének vázolását, hogy – a többi mellett – a regény mondanivalóját is konkrétabban megragadhassuk.

Déry ősi képzeteket mozgósít, olykor egészen ismert, hagyományos alakjukban (pl. egetsőtétítő madárfelhőt, kígyót, vízözönszerű esőt stb-t), s ezeket úgy szervezi egységbe, hogy a művet átfogó szerkezetből, a konkrét történet elemeiből, elbeszélő technikájából kirajzolódik egy nagy, ugyancsak ősi szimbólum: az *útvesztő*. Elemei behálózják a mű lokális, szociológiai, erkölcsi és verbális szintjét.

Háromszázezen gyűltek össze Montánában, hogy meghallgassák Mick Jagger beatkinyilatkoztatását, hogy a „piszkos bódulat” háromnapos ünnepébe szökhessenek el az élet feladatai, felelőssége, a cselekvés és akarat kényszere elől. Montána egy zárt völgy, egy zárt világ, ahol a természeti környezet is csak a felhőkben, esőben, tehát „vertikális” irányból mutatkozik; csak az odavezető utat látjuk, a kivezető útról csak erkölcsi-társadalmi síkon esik szó, tehát szintén „vertikális”, felsőbb irányban. Az alkalmi sátorfészekben rendszerében bolyongó, kereső szereplők valamennyien ugyanazt az utat járják, a két főkereső – József és Beverley – rendre ugyanazokhoz az állomásokhoz, helyszínekhez és alakokhoz érkeznek. Az irdatlan tömeg-

ben futó utak bonyolult kiúttalansággal keresztelik önmagukat. E „képet” erősíti az, hogy valamennyi szereplő – az összeverődött tömkelegben! – ismerőse egymásnak, mindenki találkozott mindenkivel. Az útvesztő topográfiájának szociológiai megerősítése ez, s az is, hogy a tábor közepén van a hangversenydobogó, ez a minotauruszi középpont, vagy „pokol kapuja”, ahonnan egy modern érzéki pokol fény-, hang- és erőszakrobbanásai nyugozik le a közönséget. Kikből áll ez a közönség? Javarást gyökértelen lelkek; a narkomániás gyönyörben, mely „... a halál minden előnyével jár annak állandósága nélkül”, azt keresik, hogy végre „elhagyhassák magukat”. Szabadulást keresnek, ki akarnak lépni a gyűlölt társadalom rendjéből, de cél, akarat, konstruktív eszmék híján, erkölcsi igények és társadalmi részvétel nélkül csak a szabadosság mániájáig jutnak, egy pusztá érzékelő létezésre redukálódnak. A szüntelen vonulások, ténfergések bűvös mágnesa a dobogó, a harsány ál-eszmék szószéke, mely frenetikus érzet-élményekkel csigázza magasra a létezés: az önfeladói korlátlan-ságot a brutalitás kéjével jutalmazza. Van olyan hagyomány, hogy az útvesztő közepén az ember önmaga tükröképpel találkozik, s Déry valóban ábrázolja az enervált önelengedés és brutális erőszak egytestvérségét, egymást hívó polaritását. Mikor a néger fiú meggyilkolásáról egy egy szelíd közönyös vall a rendőrségen, majd ugyanerről egy „pokol angyala”, a két vallomásból az derül ki, hogy egyik sem tud semmit biztosan, nem emlékszik, nem látta. A kétféle magatartás egyet eredményez, egyre vezet. A kétféle magatartás ezenkívül egyik kulcsszereplőben egytestben is ábrázolódik: a piszkoslábú heroinista szelíd jószándékkal adja be Eszternek a halálhozó injekciót, s ugyanő szúrja hátba a vele nem békülő Józsefet. Déry fogalmakban is elmondja: „... az ellenzék is csak egyik eleme a fennálló társadalmi rendnek, mint ahogy az ördög is isten establishment-jéből való...” A dobogó-középpontban tomboló erőszak és a benuolt áldozatok – összetartoznak.

Az áldozatok közt van Eszter, József felesége is. József azért jön Montánába, hogy őt megkeresse, de a többi szereplő is, mindenki Esztert keresi; mindenkinek ő a szerelme, vágyképe, ideálja, betlehemi csillaga. Föl-fölbukkan, újra eltűnik, majd meg-

hal. Elfoszló, megfoghatatlan, semmi állandósága nincs, ahogy mondják róla: „bárányfelhő”. Vagy, ahogy Manuel mondja Beverley-nek: „Ne keresse Esztert, mert Eszter nincs.” Eszter – anti-Ariadné: útvesztőbe vezeti a követőit, a pokol útjára, mert kétségessé teszi a valóságot, ami kétségessé vált az ő számára. Ezért vész oda. Alakjában magyarázatot kapunk a narkomániás lehullás társadalmi okaira: azért adja fel magát, mert a gyökértelenség közt is a leggyökértelenebb. Magyar disszidens, kinek gyermekkori traumája a nyilasok zsidódeportáló embertelensége volt, azóta menekülő lény, az állandóság és rend megtartó erői híján. Csak a lehetőségek vonzzák, szökik minden elől, ami már valóságá lett. (A valóságot kétségessé teszik számára az egymást cáfoló, merev filozófiák is.) A valóság tagadása a mámor is, ezért útvesztő. Eszter útja logikusan vezet ide. Ha a regény szimbolikáját a pokol-képzetek uralnák, akkor Eszternek kellene az abszolút főszereplőnek lenni. De Déry a mű szerkezetének, ábrázolásának középpontjába nem őt állítja, hanem Józsefet – aki kijut a veremből. A thézeusi embert, a kiút-keresőt. Neki a labirintus nem a halál, hanem az újjászületés helye. Esztert ugyan nem, de önmagát meg tudja őrizni. Mintha róla mondaná a regénybeli C. úr: „... az ember képlete: a reménybe ágyazott lét”. József gyűlöli a mesterséges mennyországot s elutasítja: „*Járjam inkább a poklot, de tiszta öntudattal*”. (Kiemelés tőlem, F. H.) Ez az ő Ariadné-fonala, mikor a Minotauros torkába merészkedik. Már odavezető útján látjuk, hogy felvértezett: kidobja kocsijából a piszkoslábú himringyöt, lerázza az édeni csábítást. (Másik aspektusában a kígyó az útvesztő „kígyó-tánca” is.) A tábor sara, mámore, tébolya nem fertőzi meg, csak a célját nézi és utolsó percig sem adja fel. Nem bír vele az erőszak sem: a késelésből kigyógyul és új életet kezd. Persze modern hős, semmi rendkívüli nincs benne. Am az író épp ezért tudja általa elmondani, hogy csak a tiszta öntudatú, akarattal és felelősséggel rendelkező, cselekvő ember győzheti le a mai útvesztő rémeit; övé a remény, az élet. József – hitvallás a modern humánumból. (József és Eszter kettősének tartalmait némileg elmélyíti a René-Marianne kettősben való, fordított ismétlődés. Egyben igazolja, hogy József nem azért nem tudja megmenteni Esztert, mert nincs benne

elég szeretet, hanem, mert Eszter már elvesztette önmagát, megadta magát a Minotaurosznak, akár René.)

A háromnapos fesztivál végétével a százazrek elvonulnak „többé-kevésbé boldogan”, mégis érezzük, hogy nem ők szabadultak meg, hanem azok – „... talán hatvanan-nyolcvan a háromszázezerből” –, „akik elhatároztuk, hogy eltakarítjuk az égigbüzlő szemetet...” Akik *tudják*, hogy mit *akarnak*, és *cselekednek* érte. Mert az útvesztő nem csak a halál, de az élet választó helye is.

Rendkívül érdekesen érvényesül a labirintus-technika a regény elbeszélés-módjában és a szöveg szintjén. Az író objektív közléseinek alapszövevényében – mely a „képzelt riport” hordozója – szinte kibogozhatatlanul tekervényes úton fut a story előadása. Lineárisan és kronologikusan fejlődik, de az elbeszélő személye és az elbeszélés ideje szüntelen változik. A szereplők nem egymásnak mondják, nem az írónak – talán maguknak, magukban. Emlékeket idéznek – ki minek volt tanúja, résztvevője –, de ezek a felidézések nem egyszerűek és olykor el sem választhatók. Ugyanaz a szereplő is többször mondja, gondolja, emlékezi ugyanazt, majdnem ugyanúgy, visszatérően, ismétlődően, abbahagyhatatlanul. Az elbeszélés kitüntetett igéje a „mondta”, mely egyetlen, végtelen elmondásba vonja a sok-sok, időben és térben különálló jelenetet, emlékeztet,ényt, belső monológot. Igen gyakran találunk kétszeres függőbeszédet (így: „... mondta Eszter – mondta Beverley”), a „mondta X”-fordulat olyan közbevetését, mely kötött szórendet tör meg (pl. „Nem – mondta József – tudom.”) Mindegyik a *mondta* kiemelését, szüntelenségét szolgálja; a beszéd és néma emlékezés, elmélkedés és felidézés, változó idősíkok és szereplők között bujkáló folytonosság megteremtését. A történetfonál haladása gyakran hurkokat ír le, vagy visszatér önmagába: ismert szövegrészek ismétlődnek (pl. az elveszett tárgyak bejelentéséről) ismert helyszínekkel és alakokkal; a központi látványt, eseményt pedig (Mick Jagger műsorát és a néger fiú megölését) háromszor is halljuk elmondani. „Minden, hej, de minden visszatér önmagába” – a labirintusban tudniillik.

Déry Tibor szuggesztív, valóban érzékeltes-szemléletes képet teremt a kapitalista társadalom mai, fiatal lázadóiról; egyben

értékelést is a hippizmus késhegyen táncoló ambivalenciájáról. „Egy kísértet járja be a földet, visszanyesett ösztönökkel s elferdült értelemmel, melyek egyezsége nem juthatván, belülről falják üressé minden tisztes szándékunkat és cselekedetünket” – hangzik a „hippiforradalom kiáltványa” egy rezignált szimpatizáns szájából. A regény mondanivalója nemcsak a kapitalista társadalomra korlátozódik, az író egy szélesebb világjelenség készleti ábrázolásra (az *Ítélet nincs*-ben is foglalkozott vele); nem véletlenül szerepeltet Mick Jagger műsorában pl. közismert magyar beat-slagereket. Azt a távolságot, ami a magyar író, az amerikai tömegesemények konkrét világától szükségképpen elválasztja – a szimbólikus-metafórikus ábrázolás hidalja át, és ez teszi a művet egyben általánosabb érvényűvé, sokrétűvé, vonatkozásokban és ráismertetésekben számunkra is különösen gazdaggá.

FUTAKY HAJNA

Sobor Antal:

HETEN A HÍDON

Ha nem félnénk a kihívó megállapítástól, azt mondanánk, hogy Sobor Antal komolyan veszi a háborút. Sőt, egyre komolyabban. Annnyira, hogy újabb regényével írói továbblépését is kockáztatni merje. Mert miről is van szó? Távolodásról az írásba transzponált közvetlen élménytől és közeledésről az általánosabb érvényű felé. Előző regénye – Az utolsó nap – is háborús témájú, akár csak ez, de a kettőt nemcsak az első és a második világháború világa választja el egymástól. Sobor tisztában van vállalkozásaival, és olyan terepeket választ, amelyeket írói erejének lankadása nélkül fel is tud térképezni. Melyek ezek a terepek? „Az utolsó nap” eseményeinek színhelye egy vidéki kisváros a felszabadulást közvetlen megelőző időkben és mert minden akkori helyzetet, alakot egy a háttérből figyelő gyerek szemével látunk, a kisvárosban és beltenyészeten átsapó frontnapok szeletekké és lazán összefüggő képekké töredeznek. Egyúttal alkalom és lehetőség az írónak a szó jó értelmében vett hatásos stílusra, amely kötetlenebb, oldottabb előadásmódot eredményez a valóságosnak és a képzeletbelinek elegyítésével.

Mostani újabb regénye csak annyiban hasonlít az előzőhöz, hogy ennek is háború a színtere. Pontosabban: a kerete. Még hozzá az első világháború. Gyaníthatón azért, hogy a megélt élmények befolyásától mentesen, töményen mutassa meg a háborút. Nem a torkolattűzek fényével és a becsapódások dőrejével felületesen jellemzett háborút, hanem torzító hatását az emberben és kötődéseiben.

Ez az igény Sobortól más megközelítést, más írói aspektust és eszközöket kívánt. Míg Az utolsó nap-ban egyes szám első személyben szól hozzánk egy kisfiú – az emlékeit újraélő író –, itt hátrál hőseitől és szikár, tényközlő stílusban, összefogottan, csupán a lényeges és jellemző mozzanatokra szorítkozva meséli el történetüket, hogy igazolja tételét: a mozgósított embertelenség mindenképpen deformáló hatású, és szívéhatása ugyanúgy magához rántja az előre utolsó csöpp erejéig menekült, mint a legkülönbözőbb módon manipuláló és ügyeskedő félrehúzódot.

Ez lenne hát az az eszmei-gondolati váz, ami köré a regény épül. Kamaszkori izomzattal – véljük eleinte, ahogy a vékony helyzetekre és bonyolításukra figyelünk. És mintha mutálna, meg-megcsuklana a hang. Csakhogy amilyen tempóban indul és fokról-fokra felgyorsul a különböző irányból közös robbanási ponthoz érkező figurák sorsa, úgy tömörödik és lesz egyre kidolgozottabb – hogy a hasonlatnál maradjunk! – Sobor Antal regényének izomzata, és ércesedik hangja is. Bár nem nő izomkolosszussá, annyi ereje támad utolsó lapjainál, hogy a súlyosodó történetet egyetlen lendülettel maga fölé, az evidencia szintjére emelje. Ezen a szinten a sok író tollát próbára tevő tanulság – az embert oldó háború számtalan következménye – e regényben újrafogalmazódik és a megjelenítésben hiteles.

A bevezetőben utaltunk az írói továbblépés vállalásának kockázatára. A „Hetén a hídon” a bizonyíték, hogy Sobor Antal hátat fordított a visszaidező, lírai hangvételű regénynek, a tárgyilagosabb, lényegre törő, intellektuális próza lehetőségeit próbálja a magának vágott csapáson. S ha volt bátorsága és ereje a bozótosba vágni, bizunk benne, hogy később a rengetegben sem hagyja el... (Magvető)

ARATÓ KÁROLY

CIK-CAKK

Akár hiszik, akár nem, a minap bemászott hozzám az ablakon egy lekvárfaló macska. Honnan tudtam, hogy szereti a lekvárt? Onnan, hogy megmondta. Be is mutatkozott, meghajolt és így szólt: „Pázsit Mókus személyesen”. Az már más, gondoltam és éreztem rögtön, ez a Pázsit Mókus nekem jó barátom lesz. Az ilyen grációzan meghajló, lekvár kedvelő macskákat majdnem mindig megszeretem. Rohantam is rögtön lekvárért.

Hogy gondoljam csak még egyszer végig? Hogy talán tévedek? Esetleg hallucináltam? Nem, nem, ez a szintizta igazság. Mert, igen tisztelt Uram, tegye a szívére a kezét; beszélgetett már ön csigabigákkal? Nono, ne tessék elsietni a választ, a könnyebbség kedvéért esetleg mondjunk kutyát. Beszélgetett-e már egy kutyával? Vagy egy teáscsészével? Ugye, már rémlik? Hát persze, hogy beszélgetett. Az emberek nagyobbik része szerencsére tud az állatok, a fák és a tárgyak nyelvén. Az emberek nagyobbik része egyáltalán nem lepődik meg, ha bezárt ablakán egyszer csak besétál ez a Pázsit Mókus nevű lekvárfaló macska. Sőt, sebtiben rohan lekvárért. Mert ennél igazibb és macskább és pázsitmókusabb macskával nemigen találkozhat az életben. Ezt ugyanis Hallama Erzsébet találta ki. Ott pöffeszkedik ökelme „személyesen” a Cik-cakk című meséskönyvben. Mert nincs valószínűsőbb a jó mesefiguránál és Hallama Erzsébet könyve jó könyv.

Szándékosan írtam így, hogy *könyv* és nem *meséskönyv*. Mert, sajnós, az irodalmi köztudatban gyökeret vert az a balhiedelem, hogy mesét írni könnyű. Mintha eleve másodosztályú dologra vállalkozna, aki meseírásba kezd. Talán azért, mert a mesetermesben elég nagy százalék a rossz. Nagy a konjunktúra, sok mesére van szükség, a rádió, a tévé, a napilapok, hetilapok „eszik” a mesét. Bizonyára nem is figyelnek annyira oda, mint a politikai, szociológiai, „komoly” irodalmi közleményekre, hiszen ez „csak gyerekeknek lesz”. Akkora tévedés ez, hogy még vitatkozni is fölösleges vele.

Ezért kell hát minden jó mesének kétszeresen örülni és bátran kijelenteni, hogy egy jó meséskönyv semmivel sem kisebb rangú, mint egy jó regény vagy egy jó verses kötet. Az érték nem a műfajtól függ. Hogy egy macska meglevencedjék s bekopogjon hozzánk, annak megalkotása semmivel sem kisebb érték, mint egy megrendítő versé, vagy egy tisztábbá tevő novelláé. Különben is, az író nem valami „mást” csinál, amikor mesét ír. Ugyanúgy gyötrődik, játszik, küszködik, mint novella- vagy regényírás közben. Hallama Erzsébet más műfajú munkássága nem is választható el ettől a könyvétől. Nem tudom pontosan mi a jó próza titka (ki tudja?), de az én ítéletemet a kicsi, alig észrevehető mozzanatok határozzák meg leginkább. Együtt kezdtük az írást Hallama Erzsébettel és árgus szemmel figyeltük egymás munkáit. Sohasem felejttem azt a riportját, amit egy öreg néniről írt. Beszélgetnek az öregasszony szobájában, az írás itt még csak mocorog, éppen csak felkeltette az olvasó figyelmét, még bármilehet belőle. S akkor egy odavetett mondat arról, hogy a szekrény tetején befőttes üvegek sorakoznak s almaszag úszkál a levegőben. Az írás ettől a mondatától emelkedik meg, hirtelen minden kitisztul, mint egy élesre állított film, a riportalanynak tapintható arca lesz, az írás él. Akkor éreztem meg, hogy Hallama Erzsébet a legnagyobb lehetőséget tartja a kezében. Másik nagy erénye a humora. Tévedés ne essék, most nem frappáns csattanókra, kihegyezett gúny-nyilakra gondolok. Hanem arra, ahogy Kosztolányi értelmezte a humort: „A humor fő jellemvonása: az állandósága. Állandó lelkiállapot ez, kedély hullámlás, élet-szemlélet, mely szomorúan-vidáman – „könnyek közt mosolyogva” – elfogadja az életet úgy, amint van s megérti gyarlóságaival együtt, tudomásul veszi békésen, anélkül, hogy furcsaságait kihegyezné. Együtt érzi a nagyot és a kicsinyt.”

Ez a csendes, szeretetteli derű már sejteti, hogy nagyon jól ismeri a gyerekeket. Persze rossz szó ez ide, hogy „ismeri”, ennél többről van szó: belső kapcsolatot tud teremteni a gyerekekkel, s ez a kapcsolat állandó, mert többet őrzött meg magában az egykori gyermekből, mint mások, ahogyan ez – hitem szerint – a legtöbb íróval így van.

Külön kell még szólnom a párbeszédeiről, mert ezek olyan könnyedek, telibe találók, hogy kedvem is lenne idézni néhányat, de egyszerűbb elolvasni a könyvet. Gyerekeknek is, felnőtteknek is. Mert a jó mesében örömet leli a felnőtt is. A jó mese mindig több-rétegű, az első olvasásra a legkisebb gyerekeknek is érthető történet mögött ott a második réteg: az író véleménye a világról.

Hozzám hát bekopogott ez a szeleburdi Pázsit Mókus és itt is marad az ostobácska ómszereplővel meg Ádámmal és valamennyi barátjával együtt, üsse kő, még az előkelősködő Piros Tűzoltóautó is itt lakhat nálam, jól megférnek itt legkedvesebb mese-hőseim társaságában.

Költözzenek be Önökhöz is, de ne felejtsek: Pázsit Mókus nagyon szereti a lekvárt!

LÁZÁR ERVIN

Bertha Bulcsu:

MEZTELEN A KIRÁLY

Az interjú a kor népszerű műfajai közé tartozik: a párbeszédes forma elevenséget, gyakran izgalmat lop a szövegbe; az író kedvére nyilatkozhat eszméiről, gondjairól, terveiről és vágyairól. Az olvasó szívesebben forgatja a kérdésekre és feleletekre tagolt beszélgetést, mint az elvontabb fogalmazású esszét, a nehezkesebb tanulmányt; úgy érzi, személyesebb, közvetlenebb viszonyba kerülhet íróival. A műfajok metamorfózisa történik ezúttal is: az interjút az újságírás találta fel, de az irodalom nemesítette meg, emelte az esszé és a kritika mellé. (Ámbár a műfaj ősei-hagyományai között ott vannak az antik szimpozionok, a reneszánsz dialógusok is!)

A műfaj tehát általános sikernek örvend, az újságok papiros-temetőjéből a kézikönyvtárak polcra került. Olyan „klasszikus” teljesítményei vannak, mint Lillian Rose Hemingway-interjúi, Dominique Arban Aragonnal, Madeleine Chapsal Sartre-ral és Simone de Beauvoirral, Horst Bienek Dürrenmattal, Jean Stein Faulknerrel folytatott beszélgetései. És magyarul is olyan sikerkönyveket termelt, mint a *Látogatóban* című gyűjtemény vagy a romániai magyar irodalom riportereinek, Huszár Sándornak sorozata.

Bertha Bulcsu új könyve: az irodalmi interjúkat összegyűjtő *Meztelen a király*, tehát egy modern, rangos és sikeres műfaj termékeinek sorába illeszkedik.

Az interjú-írásnak persze megvannak a maga törvényei. Először is a készítő vonzalmairól árulkodik: nyilván nem véletlen dolog, hogy egy interjú-sorozatnak kik lesznek a hősei. Bertha Bulcsut nemzedéktársaihoz és egykori pécsi újságíró-szerkesztő kollégáihoz fűzik vonzalmai. Így jelenik meg sorra Lázár Ervin, Kalász Márton, Thiery Árpád, Pákolitz István, Galambosi László, Arató Károly, Tüskés Tibor, Kiss Dénes, Szakonyi Károly, Gyurkovics Tibor, Kertész Ákos és Galambos Lajos portréja a könyv lapjain. Ez az arcképsorozat egy nemzedék eszmélkedéséből, problémáiból és terveiből ad pillanatképeket. Valamennyien az ötvenes évek közepén-végén kerültek az irodalmi életbe, miután átéltek a háború vad, borzongató élményeit, a felszabadulást követő történelmi újramezélés lendületét, a Rákosi-korszak nyomasztó tapasztalatait. És talán Pákolitz István kivételével (aki korát, élményvilágát és művészi útjának állomásait tekintve egy korábbi generációhoz tartozik) valamennyien a hatvanas évek végén kényszerültek számot vetni addigi pályájukkal, szembenézni eredményeikkel, megtervezni a további tájékozódás irányait. Vagyis éppen az interjú elkészülésének idején. Ezek a nyilatkozatok így egy nemzedék, egy írói kör (ahogy a szociológusok mondanák: egy „mintasokaság”) önértékeléséről, számvetéséről, közérzetéről és tájékozódásáról tudósítanak.

Nem lehet véletlen, hogy mindegyik beszélgetésben felvetődik az élet és az irodalom értelmének ügye. Hangsúlyosabban, mint ahogy az átlagos irodalmi interjúban szokás, hiszen a beszélgetés szálait a közös érdeklődés és a bizalom szövi. A válaszokból a generáció világképére, erkölcsi nézeteire következtethetünk. Életfilozófiájuk tengelyében – a beszélgetések kivétel nélkül erre utalnak – a hasznos munka áll. „Értelmet az ad – mondja például Kalász Márton –, ha csinál az ember valamit. Az a furcsa, hogy a munka elsőrendűvé válik. Függetlenül az ember elhivatottságától. A munka mindent levezet. Nincs más fogódzó. Választhat az ember a munka és a kétségbeesés között...” Ennek a munkára épülő etikának természetes következménye, hogy az írói alkotás középpontjába az ér-

telmi megismerés kerül. Ahogy Kalász mondja: „A mai világ egyik legnagyobb vívmánya a pontosság, anélkül nem lehet gépet beállítani és használni. Ezek a dolgok átvitt értelemben is hatnak. Az ember ma pontossági rendszerben éli le az életét, így a művészetben sem fogadja el a linkséget.” És ezért nyilatkozhat így Kiss Dénes: „A versírás önismeret, önelemzés és a világ igazságainak magamon való kipróbálása.” Pontos és tervszerű munka, értelmes rend, józan önismeret: íme ezek a megfaggyagott írói generáció eszményei.

A munkát és józanságot hirdető etika nem lehet közömbös a közélet, az író szociális elkötelezettsége és társadalmi feladatai iránt. A Bertha Bulcsu interjúsorozatában felvonuló írók is sorra nyilvánítják ki érdekeltységüket és érdeklődésüket a közélet iránt. Ez az érdeklődés természetesen már kiegészült a tapasztalatokkal is, hiszen a megkérdezettek olyan történelmi élmények birtokában mérlegelhetnek és ítélezhetnek, mint az ötvenes évek ellentmondásos időszak, 1956, a hatvanas évek vállalkozásai és küzdelmei. Véleményeik ezért nem nélkülözhetik a megfontolást, a kételkedő mérlegelés motívumait sem. Magatartásuk ennek ellenére vagy talán éppen ezért erős elkötelezettségről árulkodik. Ritka az olyan hirtelen felindulásban elkövetett politikai naivitás, amiről Galambos Lajos nyilatkozata tanúskodik, midőn a „Magyar Kommunista Munkáspárt” és a „Magyar Kommunista Parasztpárt” versengésére épülő kétpártrendszerre tesz javaslatot.

A beszélgetések egy másik rétege, területe az a három interjú, melyet Bertha Bulcsu néhány idősebb mestertől, Csorba Győzőtől, Takáts Gyulától és Weöres Sándortól kapott. Ezekben a beszélgetésekben már nem a generáció közös gondjairól folyik a szó: a riporter éppen ezért háttérbe vonul. Életmódjukról, írói pályájukról, költői eszményeikről kérdezi mestereit. Mindhárom beszélgetésnek van valamilyen erénye: a Csorba-interjú bevezetése szép és találó eszszé a költő természetéről, karakteres tulajdonságairól; a Takáts Gyulával folytatott beszélgetés a költő életformájára világít, a Weöres Sándorral készített riport egy legendákkal övezett művész valóságos világképét igyekszik felderíteni.

E három beszélgetés során, mint mondtunk, a riporter a háttérbe vonult. A töb-

biben azonban egyenrangú fél, akinek munkája nyomán nem is annyira *interjú* születik, mint inkább *beszélgetés*. Beszélgetés, amelyben a kérdéseknek és a válaszoknak egyforma a szerepük: Bertha Bulcsu kérdéseit feltehetné akár Kalász, akár Szakonyi, és az ő válaszaik lehetnének Bertha Bulcsu válaszai is. Valóban egy generáció, egy írói kör beszélgetésének, közös töprengésének, közös eszmefuttatásának tanúi vagyunk. A kérdések ezért nem is a szokásos interjúkérdések tárházából valók, hanem Bertha Bulcsu legszemélyesebb kérdései. A *Meztelen a király* szerzője szerint az interjú: „intézményesített indiszkréció”. Kérdéseit a szokványos gondolkodás indiszkréteknek tekintheti: vannak-e álmai? beteljesületlen vágyai? mi a véleménye a nőkről? a pénzről? – hangzanak ezek a kérdések. Nyilván nem először, s nemcsak az interjúk kedvéért, hiszen egy baráti körben éppen az indiszkrét kérdéseknek van értelme, közös töprengéseket, vitákat előrelendítő ereje.

Bertha Bulcsu beszélgetései ugyanis ennek az előrejutásnak a lehetőségét keresik. És nemcsak a generáció, az írói szövetségeseik számára, hanem elsősorban önmagának: miként legtöbb hőse, beszélgető partnere, ő is a hogyan tovább? kérdésével viaskodik. Írói pályájának fontos állomására érkezett, midőn nemcsak a nagyvárosban, új tapasztalatok, új ismerősök között kell berendezkednie, hanem az élet és az írói munka új, eddig ismeretlen terepén is. Neki magának is számot kell vetnie, önvizsgálatot kell tartania, meg kell keresnie új csillagait. Írói sorsa alighanem fordulóhoz érkezett. E fordulóról vall az az érzelmes nosztalgia is, amellyel a „boldogult úrfikorra”, a pécsi évekre tekint. Pécs „aranyfüst ragyogására”, „ami akkor a házak homlokzatán mindig felderengett, ha odapillantottunk”. A pécsi szerkesztőségekre, a Nádor kávéház márványasztalaira, régi borozásokra Pákolitzcal, Arató Karcival. Ez az idő már visszahozhatatlanul a múltba tűnt: „Senki sem érti, nevetnek rajtunk. Még néhány józan, praktikus év, és mi sem értjük”. Ez a nosztalgia kever személyes lírával a novellisztikus eszközökkel kidolgozott beszélgetésekbe. Hogy az interjú népszerű és elterjedt formájából személyes hangú, igazi Bertha Bulcsu-írás legyen. (Szépirodalmi.)

POMOGÁTS BÉLA

SZABÓ PÁL

Szabó Pál életregényét, műveinek összefoglalását írta meg líraian szép fejezetekben Czine Mihály a Szépirodalmi könyvkiadó *Arcok és vallomások* sorozatában. A könyv méltó a korábbi, Móricz Zsigmond életét és művészetét bemutató kötetéhez. Írójuk maga is a „százados szelíd szegénység”-ből jött, rokonérzése azért is olyan hiteles és állandó ihletésű. A fiatalabb testvér hűségével és szeretetével kíséri figyelemmel a szívéhez közel álló, kedves írók pályáját és sok ismeretlen, jellemző adatot őriz meg róluk az irodalom számára.

A könyv gazdag változatban, színesen, az esszé-író finom analízisével mutatja be Szabó Pál útját: származását, sorsának nehéz küzdelmét, a falusi szegénység, a közműves legénykedés, a katonaság, a háború, majd az írói sors kialakulásában, a szerkesztő, a parasztság politikai küzdelmeiben, – a háború előtti buktatókban éppúgy, mint a 45 utáni élet nem mindig sima útján – a nagy művek: az *Emberék*, a *Talpalatnyi föld*, az *Isten malmai*, a *Szépülő szegénység*, az elbeszélések és az életrajzi vallomások megalkotásáig.

Czine Mihály Szabó Pál minden írásában – elbeszélésben és regényben – mindig megtalálja az alapvető forrást: „a szerelem és szépség” ígézetét, amelyet olyan egyéni művészi erővel tudott Szabó Pál megformálni. Móricz Zsigmond is ezeket az értékeket látta már az első Szabó Pál írásokban, azért tudott a *Vér és arany* olvasásának örömeivel szólni az első Szabó Pál kötet; az *Emberék* megjelenésekor. „Olvasni tudja a saját lelkét és ... a maga szavaival tudja, amit tud ... , hogy kimondja, amit más ki nem mondhat. Hogy hozzon valamit az élő igazságból. Hivatása van: a magyar rögök nyelvének lenni” – írta róla lelkenedve a kor legnagyobb regényírója.

Czine Mihály végső sommázata is ezt az előlegezett hitet igazolja róla: „Szabó Pálban a létezés öröme szabadtíjra föl az élet minden apró szépsége. Innen fakad áradó lírája, s innen az a törekvése, hogy az életet teljes bonyolultságában, teljes szépségében mutassa meg. Vagyis költőien. Szabó Pált riasztja a szociografikus eszközökkel, szür-

kén és naturalisztikusan írt széppróza: ő segítségül hívja a lírát is, és ezzel új utat nyit a magyar parasztábrázolás történetében.”

Líráját már az első írások lapjain ilyen sorokban fedezi fel Móricz Zsigmond: „A legelőn hosszú pillákkal bámult a teli hold”. Vagy: „A közeledő vihar előtt térdig hajoltak a tóparti nyárfák.”

Ez a szép költői nyelv segíti a mesemondás édes szövését-fonását, melyet a századforduló ősi – akkor még megbontatlan – világa adott neki ajándékkul. Jogosan írja Czine Mihály: „Szinte a fonóbeli mesemondó gyönyörűségével ír; ő az egyik utolsó művészünk, akinek a bölcsőjét még mesék ringatták. Szavain szinte csillog a reggeli napfény, s amire észrevevesszük, már a vers magasában lengenek mondanivalói.” Ez a falusi szegénység gazdag volt lelkiségében, emberségében, melyet nem tudott a letörésig megalázni a történelem, az úri Magyarország kegyetlen világa, s a háborúk iszonyata sem.

Írásaiban a Móricz-i próza nagy mintái mellett is tudott újat mondani a parasztságról. Nem felülről, „a fájából kinőtt” magyar szemével látta a paraszti életet, hanem a köztük élő ember szemével és szívével. Szinte csak nézni és írni kellett ezt a valóságot, emberi sorsot, melyet utolsónak mentett meg írásaiban a történelem változásában. Jól figyelmeztet rá Czine Mihály is: „A tegnapi szegénység szépségét és szerelmét a magyar prózában ő örököltette meg a legteljesebben.” A Góz Jósikák és Juhos Marikák sorsa és élete a *Talpalatnyi föld*-ben ezért olyan vonzó, kedves és feledhetetlen. Nála a szerelem nemcsak a Szépasszony, de a Boldogasszony ajándéka is, ezért zavartalanabb, nyugodtabb folyású ez a világ, mint a Móricz Zsigmondé, pedig a szegénység, a nagy és nehéz életküzdelem mindig teljes és hiteles marad írásaiban. A magyar falu eposzt írt meg regényeiben, a háború előtti, örökre eltűnt világot, – akárcsak Jeszenyin versei az ukrán faluét – de nagy érdeme, hogy néhány írásában – a *Talpalatnyi föld* trilógiájához hasonlóan –, az *Isten malmai*-ban, az *Új föld*-ben, a *Szépülő szegénység*-ben a mai paraszti világ életérzését, ritmusát, színeit is – társadalmi és gazdasági problémáit – kibontja, és úttörőként, a sematikus hibáktól mentesen, művészileg ábrázolja.

Szabó Pál mintegy félszáz könyve – java termésében – ma már az új magyar irodalom klasszikus alkotásai közé tartozik. Czine Mihály a népdal frissességét érzi ki ezekből a bihari szikes tájból jött írásokból. „Az embert – írja róla lírai áradással – érzések, gondolatok, vágyak, szenvedélyek szövevényeként ábrázolja, együtt a tájjal, a természettel, a táj és a természet teremtményeként, részeseként, belehallgatózva hősenek múltjába és vágyott jövőjébe.”

Szabó Pált személyesen, barátilag 1934 óta ismertem. Az *Írók Gazdasági Egyesülete* margitszigeti kongresszusán találkoztunk először és közel két hétig együtt csavarogtunk Budapesten. Ő volt mindenütt a kalauzom. Egy világfői biztonságával mozgott a margitszigeti Nagyszállóban és segített dolgainkban. Együtt sétálgattunk a tavaszodó budai utcákban és kiskocsmák ódon falai közt kerestük Krúdy Gyula eltűnt világát. Még a Független Kisgazdapártba is elvitt, ahol akkor a kegyelmes Eckhardt Tibor irányította az ő szegény parasztságának politikáját. A *Szabad Szó*-ban (a 30-as évek végén) már Szabó Pál volt ennek a politikának a „gazdája”. Cikkeket, verseket kért tőlem, ahogy korábban Bajcsy-Zsilinszky hetilapjában, a *Szabadság*-ban együtt írtuk a népi felszabadulás drámai hangú írásait. Aztán 1946-ban egy pécsi találkozáson reklamálta rajtam a *Jégeső* c. regényem abbamaradt opuszait. S az 50-es, 60-as években egy-két írószövetségi közgyűlés röpké kézfogása jelezték a közös út emlékeit.

Különös ember volt Szabó Pál: mindig lobogó és másokat is lelkesítő. A mesék hőse volt – az élete is mesébeillő –, aki ezer veszély közt is mindig megtalálja a boldogság aranymadarát. Most Czine Mihály életrehívó szép könyvébe illeszttem bele ezeket az emlékeket: ilyen volt, embernek, írónak így őrzöm arcvonásait: kemény, férfias arc az övé, de elomlásaiban mégis lágy és lírai. Mint az írásai. Ezért is olyan fogyhatatlan, nagy az olvasótábora.

Dicsérni kell még a kötet gazdag képanyagát, mely szép illusztrációja Czine Mihály sikerült, művészi erővel megírt, friss és teljes értékű Szabó Pál könyvének.

BÁRDOSI NÉMETH JÁNOS

Almás Miklós:

A LÁTSZAT VALÓSÁGA

A modern művészet egyik legszembeeszköbb sajátossága az enigmatikus jelleg, a rejtvénytűszerűség. A régi realista művész még kétely nélkül szemlélte a világot, a látványt, a valóságot. A valóság valóság volt ekkor még nem vált kérdésessé, kétségessé. A realista művész feladata a rajta kívül létező, az érzékelt világ műbe-honosítása volt. Nem volt kétsége, hogy a valóság olyan, amilyennek felfogja. A művészi alkotással kapcsolatos problémái kizárólagosan esztétikai természetűek voltak. Az avantgard művészt meta-esztétikai kételyek gyötrik: ontológiai, ismeretelméleti bizonytalanságok. A művészet lehetősége vált kérdésessé, kétségessé számára, mert a valóság elveszíteni látszott valóság-voltát, evidenciáját. A világ rejtélyessé, kísértetiesé, rejtvénytűszerűvé változott. A világ valóság-részekre és látszatokra hasadt. A realitás irreálisba fordulását az ipari társadalom kiépülése fokozta fel az ember elidegenítésével, a gondolkodás fetisizációjával. Az egyén úgy látja, hogy korunk gépi világa megismerhetetlenné és megváltoztathatatlanná vált. Az ideológiák hálójában vergődő, a manipuláció sokkjától elkábult ember tudatában a társadalmi uralom formái mitizáltan jelennek meg, s mert nem képes megérteni világát, hajlandó eleve érthetetlennek, sőt értelmetlennek tekinteni. Úgy tűnik, a látszatok bekerítették az embert. Erről tanúskodik a szociológia, erről vall a modern művészet.

Almás Miklós elismeri a látszatok létét, eluralkodást, a valóság valótlánodását, de ezt a jelenlegi állapotot nem kozmikus végzetként értelmezi, hanem leküzdhető, leküzdendő történelmi-társadalmi helyzetként. Ezért vizsgálja a valóság és a látszat ontológiai szerkezetét. Mert a filozófiai magyarázat a cselekvést orientálja. Ez a filozófiai kérdéshalmaz alkalmas arra, hogy korunk számos problémáját tükröztesse. A látszat és a valóság problémájából kiindulva sok gyakorlati jelenség megmagyarázható, és sok elméleti összefüggés fölfedezhető. Lapunk arculatához illően most a művészet kérdéseire kívánunk rávilágítani.

Almási indokolt megállapítása szerint éppen a látszatok világával való kapcsolata s a látszatokra való reagálás mikéntje jellemzi az avantgard és a dekadencia művészetét. Innen indulva érthetjük meg a legjobban az avantgardizmust. Az avantgard művészet felismeri a valóság látszattá válását, de pusztán egyszempontú választ tud rá adni. Vagy behódol, hirdetvén, hogy nincs semmi más, csak látszat, vagy lázad a látszat ellen, s a látványt, minden láthatót látszatnak minősít, s ezért a látszattól (és vele a világtól is) elfordul, s a látszat mögötti lényeg keresésével foglalkozik. Az egyszempontúság következtében nem tudja a látszatvilágot, a világ látszatait kritikailag ábrázolni. A látszat kritikai ábrázolása (realizmus) azt jelenti, hogy a látszatok, az adottságok mögött a művész fel tudja mutatni a valóságos összefüggéseket, törvényeket, s ezzel a látszatszférát leleplezi, lerombolja. Tehát úgy ábrázolja a látszatokban megjelenő világot, hogy megsemmisíti a látszat szuggesztióját. A látszat ellen nem a látvány, a látszat negligálásával (absztrakt, tiszta művészet), s nem a valóságrészek abszolutizálásával (abszurd művészet) kell küzdeni, tehát nem formailag, a forma síkján, hanem tartalmilag, a világnézet szférájában (realizmus). Ezért szögezi le Almási, hogy a modern művészet félreértéséből származott az a feltevés, mely szerint „a modern művészet a lényegszerűnek közvetlen kifejezésére törekszik, úgy, ahogyan azt az atomkor tudományos világképe a modern ember számára hétköznapi ténnyé változtatta” (pl. a lényegre törést jelentené a festészet geometrizálása stb.). A fizika ugyan matematikai formulákban fejezi ki a világot, de a művészet (természetéből következően) elszakíthatatlanul hozzá van kötve a közvetlenség, a látszatok szférájához, tehát az antropomorfizmusokhoz, csak ezeken keresztül beszélhet, ezek által tükrözheti az emberi világot. A művészet anyagát (nyelv stb.), a formaképző szemléletet sosem lehet az embertől teljesen elvonatkoztatni, az emberitől „megtisztítani”. A művészet nem matematizálható. Divatos vélekedés az olyan, mint Szilágyi Domokosé, aki azt mondta: A modern vers úgy ábrázolja a valóságot, mint az atommodell. Ez a megállapítás metaforának szép lehet, csak éppen nem igaz, nem használható. A tudományos és a művészi megismerésnek nemcsak a természete más, hanem a tárgya is.

A természettudományos modellek törvényeket (természettörvényeket) szemléltetnek, a művészet emberi valóságrendszert jelenít meg, emberi világot reprezentál. Az avantgard sem a rejtett lényegyet közli, csupán absztrakt látszatokkal dolgozik, s végső soron új látszatokat hoz létre. Az abszurd irodalom gyakorlata mutatja ennek az új látszat építésének módszertanát. Egy valódi mozzanat (a magány, a félelem) kiemelésével és abszolutizálásával teremtdik az új látszatösszefüggés (ti. hogy az ember „mint olyan” magányos, félelemben vetett lény). Az abszurd irodalom magyarázó, bizonyító módszere az idem per idem elvén alapul. A kiemelt jelenség (hiszen a valóságot teljesen elejteni nem lehet; még a szürrealizmus álom-technikája is valóságot másol, a megszokottól eltérő valóságot, de az álom realitása is emberi, mert az álmodó ember határozza meg) lényeggé változik: a polgári társadalomban félelem uralkodik, tehát a világ lényege a félelem. A lényegkutatás így válik misztifikációvá, kozmikus absztrakcióvá. A tényleges látszatok világából mitizált látszatvilág keletkezik. Világmagyarázat helyett mítosz. S a kör bezárult, a látszatok ellen küzdő avantgardizmus a látszat foglya lett, illetve maradt.

Végső elemzésben nemcsak Brecht harcolt a valóság közvetlen, kritikátlan művészi reprodukálása ellen, hanem az absztrakt (ún. tiszta) művészet is a látszatok el nem fogadásának szenvedélyéből született. De Brecht a jelenségeket értelmezve (azaz: realista szemlélettel) ábrázolta, ezért tudta leküzdeni a látszatok szféráját, az absztrakt művészet pedig a látszatot megtagadva lett a látszat rabja.

Almási Miklós gondolatébresztő, tanulságos művének csak kis hányadát teszi ki a művészi látszat és a látszat művészete problémáinak az elemzése. De hely hiányában nem foglalkozhattunk a szerző ontológiai alapvetésével (melyből az esztétikai felismerések is következnek), s olyan, mind elméleti, mind gyakorlati szempontból fontos kérdésekkel, mint a mindennapi tudat formalizmusa, a köznapi élet látszatformái, az ideológia mint kvázi-valóság problémája, a hamis tudat és a manipuláció összefüggése stb. El kell olvasni a könyvet. Minden gondolkozó, minden tájékozódni vágyó embernek ajánljuk.

SIMON ZOÁRD